

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

KÉKY LAJOS

ÖTVENEGYEDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1941

NYH MAGYARORSZÁGI KÖNYVTÁR
Budapest, X., Mátyás ut. 61/69

Mag. ir. III.
1602/XI.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Ballai Mihály</i> : A Csongor és Tünde szimbólizmusa	113, 240, 354
<i>Berczik Árpád</i> : A romantikus Toldy	29, 125, 221
<i>Galamb Sándor</i> : Nemzetiségi népszínműveink	18
<i>Gálos Rezső</i> : Jókai Rab Rábyja	336
<i>Romhányi Gyula</i> : Teleki László és Kegyence	40, 139, 250
<i>Szinyei Ferenc</i> : Vas Gereben	1
— — — Horváth Cyrill †	217
— — — Ötven esztendő	329

ADATTÁR.

Amade László «Nötelen és házaselet»-éhez. <i>Gálos Rezső</i>	295
Helyesbítések Csúzi Cseh Jakab életrajzában. <i>Zoványi Jenő</i>	281
Két XVIII. századi diétai pasquillus csurgói változatai. <i>Ecsy Ö. István</i>	297
Tévedések a Drégelypalánki Jánosról szóló adatokban. <i>Zoványi Jenő</i>	390
Fejes István hattýúdala. <i>Gulyás József</i>	292
Galántai Fekete János gróf elveszett kéziratai. <i>May István</i>	289
Gúnyversek az 1790—91. évi országgyűlés idejéből. <i>Jenei Ferenc</i>	182
Az István vértanú haláláról szóló ének egy kézirat változatáról. <i>Ecsy Ö. István</i>	186
Kazinczy- emlékek Szilvási Gábor albumában. <i>Szilády Zoltán</i>	293
A Kegyenc vázlata és első kidolgozása. <i>Romhányi Gyula</i> 61, 154, 259, 374	
Adatok Mikolai Hegedűs János életéhez <i>Zoványi Jenő</i>	86
«Mond és marad nyugodtan . . . » <i>Hankiss János</i>	82
Névnapi köszöntő a XVII. század végéről. <i>Gálos Rezső</i>	296
Pathai István halálának éve. <i>Zoványi Jenő</i>	287
Adatok Prágai István életéhez és működéséhez. <i>U. az</i>	180
A Rákóczi Lászlóról szóló ének egy ismeretlen kézírata. <i>Gálos Rezső</i>	392
P. Szathmáry Károly darabtervezetei. <i>Gulyás József</i>	291
Szász Károly ref. püspök bibliája. <i>G. Vargha Zoltán</i>	393
Egy és más a Szokolyai Anderkó Istvánt illető adatokból. <i>Zoványi Jenő</i>	284
Adalék Gróf Teleki Lászlónak, a Kegyenc írójának élettörténetéhez. <i>Ecsy Ö. István</i>	382
Vargha Gyula levelei a boszniai okkupációból. <i>G. Vargha Zoltán</i>	266
Verseghy Ferenc kiadatlan tanítókölteménye. <i>Gálos Rezső</i>	71, 170
Nem Verseghy Ferenc költeményei. <i>U. az</i>	393
Vörösmarty kiadatlan levele Bartay Endréhez. <i>Pukászkyné Kádár Jolán</i>	185

KÖNYVISMERTETÉSEK.

A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1937—1940. <i>Kulcsár Béla</i>	404
Balassa Bálint Istenes Énekei. Kiadta Varjas Béla. <i>Gálos Rezső</i>	405
Bárd Miklós levelei és életrajza. <i>Kéky Lajos</i>	92
Baranyai magyar néphagyományok. Kiadta Berze Nagy János. <i>Incze János</i>	308
Baranyai népmesék. Kiadta Banó István. <i>U. az</i>	310

Bucsay Mihály: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban.	
<i>Kulcsár Béla</i>	311
Cserzy Béla: A nagy palóc elindult. <i>Rubinyi Mózes</i>	305
Debreceni Képes Kalendárium 1940., 1941. <i>Kulcsár Béla</i>	198
Eötvös József báró: Napló. Gondolatok. Kiadta Lukinich Imre. <i>Kélemen Géza</i>	403
Erdélyi Ritkaságok. Szerk. Jancsó Elemér. <i>Szinnyei Ferenc</i>	318
Gulyás Pál: Bibliotheca Johannis Sambuci. <i>U. az</i>	188
György Lajos: A magyar regény előzményei. <i>Zsigmond Ferenc</i>	399
Hankiss János: Liszt Ferenc mint író. <i>Berczik Árpád</i>	402
Hegedüs Sándor, ifj.: Lángelmék árnyékában. —df—.....	407
Herczeg Ferenc: Császár Elemér. <i>Gálos Rezső</i>	397
Justh Zsigmond naplója. Kiadta Halász Gábor. <i>Zsigmond Ferenc</i>	90
Kassai Vidor emlékezései. Kiadta Kozocsa Sándor <i>U. az</i>	196
Kenyeres Imre: Rejtelmes irodalom. <i>Haraszthy Gyula</i>	96
Kerecsényi Dezső: Kölcsey Ferenc. <i>Gálos Rezső</i>	191
Kornis Gyula: Herczeg Ferenc. <i>Berczik Árpád</i>	400
Kráhl Vilmos: Mikszáth, a jogász. <i>Rubinyi Mózes</i>	308
Mátrai László: Élmény és mű. <i>Haraszthy Gyula</i>	97
Mészöly Gedeon: Kölcsey Ferenc Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje.	
<i>Zsigmond Ferenc</i>	190
Mikszáth-irodalom, Ujabb <i>Rubinyi Mózes</i>	305
Mitrovics Gyula: A műalkotás szemlélete. <i>Berczik Árpád</i>	194
Molnár Ágnes: Debreceni arcok a fölvilágosodás századából —df—...	409
Müller-Freienfels Richárd: A költészet. <i>Berczik Árpád</i>	313
Petőfi-Társaság: Herczeg Ferenc. <i>U. az</i>	400
Riedl Frigyes: Mikszáth Kálmán. Kiadta Somos Jenő. <i>Rubinyi Mózes</i>	307
Schöppflin Aladár: Mikszáth Kálmán. <i>Keményfy János</i>	303
Sik Sándor: Zrinyi Miklós. <i>Gálos Rezső</i>	88
Szabó Géza: Geschichte des ung. Coetus an der Univ. Wittenberg.	
<i>Kulcsár Béla</i>	310
Szabó Pál, vitéz: A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. <i>Kozocsa Sándor</i>	408
Szacsvay Imre: Életem és emlékeim. Kiadta Balassa Imre. <i>Zsigmond Ferenc</i>	196
Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. <i>Kerekes Emil</i>	312
Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban II. k.	
<i>Zsigmond Ferenc</i>	301
Vajthó László: Reviczky Gyula. <i>Berczik Árpád</i>	94

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1940. évről. <i>Kozocsa Sándor</i> .	
I. Általános rész.	99
II. Egyes írók. A—J.	200
III. K—P.	314
IV. R—Zs.	410

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A *-gal megjelölt számok azt jelentik, hogy az illető szöveget teljes egészében közöljük.)

	Lap		Lap
Abafi Lajos	329, 351	Barabás Ábel	11, 13, 15
Abonyi Lajos 18; — <i>A néhai</i>		Baransky Emil	195
<i>meszes tót</i>	22	Baránszky-Jób László	195, 312
Ady Endre 95, 96, 116; — Lajos	116	Barbey d'Aureville	91
Aicard	91	Barna Izsó	26
Alexovits Balázs	71	Barta János	114, 362, 365
Almási Tihamér 21; — <i>A tót</i>		Bartay Endréhez Vörösmarty	
<i>leány</i> 23; — <i>Cigány Panna</i>		<i>levele</i>	*185
22; — <i>Spitzer Régi</i>	26	Bartsay Ábrahám	334
Alting Henrik	181	Batsányi János	71, 333
Alvinczy Péter	311	Batizi András	311
Amade László 343; — <i>Nötelen-</i>		Batthyány Ignác gróf 312; —	
<i>és házasság</i>	295	Kázmér gróf 151—152; — La-	
Amadis-mondakör	241	jos gróf ... 9, 149, 151, 153,	258
Andrássy Gyula gróf, id.	403	Batthyány Lajosné, ... gróf 58,	150
Andrássy Manó gróf	59	Bayer József	115, 118, 360
angol lapokban szemelv. magyar		<i>Bánkbán</i> 140; — első fogalmaz-	
költ.-ből	132	ványa 334; lelki halála	144
Angyal Dávid	257, 333, 405	Bánóczi József	29, 36
Apponyi Albert 307; — György.	152	Bányai Elemér	152
Apulejus	240	Bárany Boldizsár, <i>Szittya magya-</i>	
Aranka György	291	<i>rok</i>	59
Arany János 1, 2, 12, 13, 15, 89,		Bárd Miklós	92, 405
133, 237, 333, 405; — és Re-		Bártfay László	113
viczky 95; — <i>Keveháza</i> 248;		Báthory Gábor superint	394
— <i>Toldi</i>	226	Báthory István	229
Ariosto	290	Bátorkeszi Szegi János	282
Arnim	227	Bellarmin	219
Auerbach, <i>Dorfgeschichten</i> ...	4	Benfey Tódor	240
Ányos Pál	85, 130, 234	Beniczky Péter	333, 393
<i>Argurus-mese</i> ... 113, 116, 241, 354		Beniczkyné Bajza Lenke	91
Baár Miklós = Bárd Miklós ...	93	Benkő József	284—286
Babits Mihály 116—120, 123, 124,		Beöthy László	303
308, 354		Beöthy Zsolt 15, 19, 22, 89, 217,	
Badics Ferenc	59, 217	303, 338, 369; — a Csongor	
Bajza József .. 31, 33, 38, 152,		és Tündéröl	114, 369
228—231, 233, 287		Berze Nagy János	309
Bakonyi—Kacsóh, <i>János vitéz</i> ..	28	Berzeviczy Albert	257
Balassa Bálint 333; — <i>Istenes</i>		Berzsenyi Dániel 72, 130; — <i>Fo-</i>	
<i>énekek</i>	405, 406	<i>hászkodás</i>	72
Balassa Bálint gróf	39	Bessenyei György	30, 219, 239
Balassa Imre	197	Besze János	150
Balássy Dénes	253, 254	Bethlen Gábor	287
Ballagi Aladár	329—331	Bethlen János	284, 286
Balogh Péter septemvir ...	341, 351	Bethlen Miklós	336
Balogh Sándor	182	Bél Mátyás	312
Banai Mihály	186	Bittenbinder Miklós	337
Banó István	310	Blaha Lujza	19
		Bleyer Jakab	234

	Lap		Lap
Blotius Hugó.....	189	Dayka Gábor.....	227
Blumauer.....	290	Deák Ferenc.....	85, 149, 257, 403
Bod Péter 126, 408; — <i>Magyar Athenas</i> 398; — <i>önéletrása</i>	398	Debreceni Ember Pál.....	390
Borovszky Samu.....	288	Debreceni kalendárium.....	198
Bourget.....	91	Debretei Márton.....	86
Bowring, John 14, 132, 230; — <i>Poetry</i>	132	Decsi István.....	287, 288
Brentano.....	227	Decsi Sámuel.....	336
Brisits Frigyes.....	132, 232	Demény Mária.....	23
Bródy Sándor.....	91	Dessewffy József gróf.....	235
Bucsay Mihály.....	312	Dévai Biró Mátyás.....	310
Bühler Sarolta.....	243, 366	Décsi Lajos.....	405, 406
Büllau, <i>Geheime Geschichten</i>	336	Diószeghy Mária, Mészárosné..	41
Caliban.....	122, 123	Diószegi Mihály.....	288
Calino József.....	182	Domby Márton.....	198
Cato maior.....	84	<i>Don Quijote</i>	117
Cellini Benv. <i>önéletrása</i>	337, 351	Döbrentei Gábor.....	231, 334
Cicero.....	84	Drégelypalánki Jánosról adatok.....	390—392
claire obscure.....	401	Dugonics András 15, 352; — <i>Etelka</i>	399
Condillac.....	140	Dumas, <i>Caligula</i> 146; — <i>Kaméliás hölgy</i>	25
Cornelius Nepos.....	82	Duprat Pascal.....	153
Cornides Dániel.....	42	Eckhardt Sándor.....	303
Croce Benedetto.....	194	Edvi Illyés Pál.....	128
Czékus László.....	53	<i>Egy kép a forradalomból</i>	197
Czinke Ferenc.....	31	Engel Keresztély.....	83
Czuczor Gergely 83; — <i>Hunyadi</i> 82—85; — <i>Hunyadi János viselt dolgai</i>	83	Eötvös József báró 12, 151, 152, 350; — <i>Karthauzi</i> 303; — naplójegyzetei.....	403, 404
Czvittinger Dávid.....	126, 408	Eötvös Károly.....	407
Osabai Mihály.....	311	Eötvös Lajos.....	287
Csaholy János.....	311	Eckmann-Chatrian, <i>A Rantzauk</i>	27
Csatáry Ottó.....	303	<i>Erdélyi Híradó</i>	150
Csathó Kálmán.....	405	Erdélyi János 129, 133, 249, 296, 308	
Császár Elemér 7, 71, 73—75, 85, 93, 120, 132, 134, 145, 217, 233, 239, 329, 331, 332, 337, 393, 397		<i>Eros és Psyche</i> -ábrázolások 240—242	
Csefkó Gyula.....	121	Eröss Dániel 49; — József....	382
Csengery Antal.....	403	Eröss Sándor 43, 49, 50, 258, 382, 384; — <i>önéletrajza</i> *382; — hoz Teleki József gróf levele *385; — hoz ifj. Teleki László gróf levelei.....	*385—390
Csepreghy Ferenc 18, 19; — <i>Piros bugyelláris</i> 18; <i>Sárga csikó</i>	18	Esterházy Károly 312; — Pál..	257
Csepreghy Turkovics Mihály... 86		Faludi Ferenc.....	333, 406
Cserei Mihály.....	336	Farkas Elemér.....	395
Cserzy Béla.....	305, 306	Farkas Gyula.....	29, 30, 36, 229
Csécsi János, id.....	219	<i>Faust</i> -drámák.....	116, 119, 122
Csépán István.....	312	Fazekas Mihály.....	199
Csokonai 3; -hatás kölcséynél 193; -ikonográfia 198; -kultusz Debrecenben.....	198	Fábián Gábor.....	121
Csúzi Cseh Jakab 281—283, 390; — <i>Edom ostroma</i>	282, 283	Fábián István.....	12
Dankó Pista 24; — <i>Cigányélet</i>	27	Fáy András 10, 12, 13, 228, 404; — <i>Béltelky-ház</i> 399; — <i>Közös-ház</i>	59
Darkó Jenő.....	199	Fejes István 87, 292; — kézir. drámái 293. — utolsó költeményei.....	292, 293

	Lap
Fekete János gróf 182, 289—291; — kéziratai 290; — Voltaire- fordítása	291
Felmayer János	306
felvilágosodás	339
Felvinczi Sándor	283, 391
Fenyéri I. Zádor	
Ferenczi Lőrinc	405
Ferenczi Zoltán	148
Ferenczy József	278
Fessler I. A.	83, 333
Festetics György gróf 3, 9, 198, 312	
Feszty Árpád	407
Fischer Béla	309
Fitz József	312
Flaubert	93
Follinusz Aurél, <i>Náni</i>	24
Földes Gyula	230
Földvár Gábor	10, 14
Földvár Sándor	341, 344
Frankenburg Adolf	152
Freytag Gustav, <i>Die verlor.</i> <i>Handschrift</i>	308
Gaal György	128
Gaj Lajos	148
Gajdacs Ilonka	306
Galamb Sándor	18
Garay János	197
Gálos Rezső	42, 232
Gárdonyi Géza, <i>A bor</i>	28
<i>Genovéva története</i>	197
Gerando Ágoston, <i>De</i>	250
Gerstinger Hans	189
Géresi Kálmán	391
Gibbon	140, 141
Gidófalvi Balázs	288
Goethe 30, 37, 56, 95, 119, 193, 198, 221, 227, 229, 337, 351	
Gozsdu Elek	91
Görgei Pál	391
gracioso, spanyol	117, 122
Gragger Róbert	311
Grassalkovich herceg	10
Greguss Ágost 10, 11, 15, 125, 129; — bírálata Vas Gerebenről	8
Grimm testvérek	227
Grünwald Béla	405
Gulyás Pál	188—190, 408
Gulyás Pál (debreceni)	198
gúnyversek, XVIII. sz. déltai 297; — az 1790—91. orszgy.-ről ...	*182
Gyergyai Albert, <i>Árgirus</i>	354
Gyöngyösi István 333; — <i>Pali-</i> <i>nódia</i>	297
György Lajos	304, 399, 400
Gyula erdélyi fejedelem	59

	Lap
Gyulai Pál 17, 29, 32, 41, 95, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 133, 217, 240, 301, 302, 329, 369, 407; — <i>Vén színész</i> 303; — <i>Vörösmartyéletrajza</i> ..	113, 248
Hajnal Mátyás	405
Halász Gábor	90, 91
Haliczky András	126
Halmy Gyula	393
Hanckens Bálint	295
Hankiss János	336, 402, 403
Haranghy Viktor	199
Haraszti Gyula 198; — Károly 228, 229	
Harsányi István 297; — Zsolt ..	305
Hatvany Lajos	230
Hauptmann G. <i>Takácsok</i>	307
<i>Házások éneke</i>	188
Heckenast G.	8, 393
Hegedüs Sándor ifj.	407
Hegel	229
Hegyaljai Kiss Géza	199
Heinrich Gusztáv	329
Hellopaeus-Szikszai Bálint	311
Heltai Gáspár	311
Henszlmann Imre	145, 147, 405
Herczeg Ferenc	333, 397, 400
Hermányi Dienes József	286
Herpi Krisztina	71, 73
Hevesi Sándor	28
<i>Himfy-dalok</i>	235
Hodosi Sámuel	285
Hoffmann Frigyes	148
Horatius	49, 385
Horánszky Lajos	405
Horányi Elek	125
Horvát István 31, 33, 37, 39, 74, 133, 352; — <i>Mindennapi</i> ...	334
Horváth Ádám, P.	392
Horváth Cyrill 217—220, 333; — munkái	218
Horváth Endre P., <i>Árpád</i>	113
Horváth János	192, 247
Horváth Konstantin	72
Hotho Gusztáv	130
Hölderlin	34
Hörk József	87
Hugo Viktor	98
Huszár Gál	199
Huysmans	91
Igaz Sámuel	128
Ipolyi Arnold	32
Irinyi József	151
irodalomunk és a külföld	128
<i>Irodalomtört. Közl. ötvenéve</i> 329—335	
István vértanú haláláról ének ..	186

	Lap		Lap
Istvánffy Miklós	188	Kecskeméti C. János	180
Iványi Béla	53, 181	Keglevich Gábor 150; — Miklós	10
Jacob Károly	337	<i>Kegyenc</i> vázolata és első kidolgozása *61—70; 154—170; 259—266; 374—382	
Jancsó Elemér	398	<i>Kelet népe</i>	10
Jankovich Miklós	392	Kemény József gróf	150
Jászay Pál 53, 54; — naplója ..	334	Kemény Zsigmond báró 89, 301, 333, 334; — <i>Élet és irodalom</i>	
Jean Paul 37, 222; — és Reviczky	94	97; — <i>Izabella és a remete</i>	149
Joó Tibor	74	Kenyeres Imre	96, 97
Jókai Mór 2, 8, 15, 91, 152, 302, 333, 407; — <i>Erdély aranykora</i>		Kerecsényi Dezső	192
349; <i>hatása Vas Gerebenre</i> 7; — <i>Hétköznepok</i> 197, 336; — <i>Hűrhedett kalandor</i> 336, 338; — jegyzetei 347, 348; — <i>Kárpáthy Z. 7</i> ; — <i>Két Trenck</i> 337; — <i>Magyar nábob</i> 7; — <i>Rab Ráby</i> 336—353; — <i>Régi jó táblabírák</i> 197; — stílusa 16; — <i>Szabadság a hó alatt</i> 338; — <i>Szép Mikhál</i> 336, 338 ...	349	Kerekes P. Mihály, <i>Cine Mintye</i>	26
Jósika Miklós báró. <i>Abafi</i> 197, 399; — <i>Kétemeletes ház</i>	336	Keresztúry udv. ágens	341
Józsa Gyuri	10, 13	Keserű Dajka Pál	288
Júhasz Géza	363	Keszler József	148
Justh Zsigmond naplója	90—92	Kéký Lajos	338
Kabai Bodor Gellért	283	Kis János	48, 231
Kacziány Géza	278, 279	Kisfaludy Károly 3, 13, 33; 34, 37, 38, 51, 59, 75, 127, 130, 132, 228, 230, 238, 333; — <i>Hűség próbája</i>	151
Kakas György	311	Kisfaludy Sándor 3, 9, 51, 130, 235, 236, 352, 398; — <i>Himfy</i>	312
<i>Kampé utazásai</i>	44	Kiss József	91
Kaposi Sámuel	390	Kisslingstein	292
Karácsonyi János	282	Klapka György	251—253
Kardos Albert	198, 333	klasszicizmus	35
Kassai Michaelis György	311	Klárné Angyal Ilka, <i>Árendás zsidó</i>	23, 24; — <i>Szép Darinka</i> ...
Kassai Vidor <i>Emlékezései</i>	198	Kléh István	151
Katona István	54	Klimó György	312
Katona József	10, 59	Komáromi Csipkés György	199
Katona Lajos	217—219	Komáromi János	199
Kazár Emil	303	Kopácsy József	3
Kazinczy Ferenc 29, 32—34, 36, 73, 125, 130, 192, 198, 232, 233, 239, 294, 333, 337, 352; — <i>diáriuma</i> 334; — emléksorok *293; — levelek. 230, 234; — <i>Pályám eml.</i>	351—353	Kornis Gyula	400—402, 404
Kazinczy Ferencné	337	Koroda Pál	91, 94
Kazinczy Gábor	231	Kossuth Lajos 40, 148, 150—153, 251—253, 255—258, 407	
Kállay Miklós	405	Kosztolányi Dezső	405
Kálmán Antal	257	Kovács Béla	291
Kármán József, id.	294	Kovács Gyula, Ecsedi	197
Kármán József	74, 127	Kovács Pál	1, 2
Károli Gáspár	311, 393	Kováts Ferenc	333
Károlyi György gróf	58	Kozma Andor	93
Károlyi Györgyné, grófnő 58, 59, 150, 257		Kozma György	92
Kászonyi Dániel	58	Kozma Miklós	98
		Kozocsa Sándor	197
		Kölcsey Ferenc ... 3, 113, 130, 190—193, 226; — <i>emlékb.</i>	
		<i>Berzsenyiről</i> 197; — <i>Mohács</i>	85
		Körmendi Péter	391
		Körner, <i>Zrínyi</i>	46, 227
		köszöntő vers, XVII. sz., névnapi	*296
		Kövy Sándor	53
		középfajú dráma	19

	Lap		Lap
Krakkói Demeter.....	181	Mészáros István, <i>Cigányvér</i>	23
Kráhl Vilmos.....	305, 308	Mészáros János báró.....	41
Kreskay Imre.....	393	Mészáros Johanna, báró Teleki	
Kresznerics Ferenc.....	312, 393	Lászlóné.....	41
Kretschmer.....	98, 243, 248	Mészöly Dezső.....	247
Kristóf György.....	398	Mészöly Gedeon.....	190, 191
Kriza János.....	129	Michael de Ungaria.....	218
Kultsár István.....	10, 48, 295	Mihály diák kódexe.....	186
Kuncz Aladár.....	126	Mikolai Hegedűs János életéhez	
Kúthy Lajos.....	336	adatok 86—87; — <i>Biblia tanu</i>	86
Laborfalvy Róza.....	150	Mikó Imre gróf.....	231
Lagerlöf Zelma.....	407	Mikszáth Kálmán 303—305, 407;	
Lakatos István.....	398	— a jogász 308; — <i>Jó paló-</i>	
Lang Andrew.....	240	<i>cok</i> megjelenési éve 307; —	
László Pál.....	338, 347	<i>Szent Péter esernyője</i> 308; —	
Lászy Viktor, <i>A mádi zsidó</i>	25	<i>Tót atyafiak</i>	20
Lázár Béla.....	333	Miller Jakab Ferdinánd.....	289
Legenda aurea.....	219	Millot.....	140, 141
Lessing 197; <i>Laokoon</i>	402	Miskolczi Csulyak István.....	181
Lesznai Anna.....	245	Mitrovics Gyula 119, 120, 194—196	
Leyen, von der.....	241	Mocsáry Lajos, <i>Műkedvelő</i>	151
Lippay György.....	89	Moldován Gergely 20; — <i>Falu</i>	
Lisznyai Kálmán.....	153	<i>ládája</i> 21; — <i>Flórika szerelme</i>	
Liszt Ferenc 40, 402—404; —		27; <i>Szép Iléana</i>	20
hangversenye.....	152	Molnár Ágnes.....	409
Livius.....	84	Molnár György.....	20, 291
Loósz István.....	115, 117	Montecuccoli.....	89
Löbl Zsófia, Zrinyiné.....	89	Monus Ferenc.....	198
Lukács Móric.....	51, 54, 257	Moore.....	236
Lukácsy Sándor, <i>Rebeka</i> 24; —		Morvay Győző.....	289
<i>Vereshajú</i>	21	<i>Módi szerént való nevelés</i>	48
Lukinich Imre .. 252, 257, 403, 404		Munkácsy Mihály.....	90, 407
Luther.....	56	Muslay János.....	341
Macchiavelli.....	333	Müller—Freienfels Richard.....	312
Madách Gáspár.....	333, 405	Münstermann János.....	395
Madách Imre 122, 192, 356; —		Nadányi János.....	391
<i>Ember tragédiája</i>	131	Nagy Gábor.....	198
Majláth Antal gróf.....	54	Nagy Ignác.....	186, 336
Majláth János gróf 126, 128; —		Nagy István.....	9, 10
<i>Magyarische Gedichte</i> .. 126, 127		Nagy Pál, felsőbüki.....	49, 58
Majláth József gróf.....	341	Nagy Sándor.....	11, 186, 187
Majtényi Imre 341; — Károly		Nagy Sándor, D.....	198
340; — család.....	73	Nagyari József.....	283
Malom Luiz.....	334	nemzetiségi népszínműveink 18—28	
Marczibányi István.....	49, 73	Négyesy László.....	133, 295, 303
Margitay Dezső.....	26, 27	Németh Antal .. 118—120, 240, 360	
Marót Károly.....	310	Németh Ignác.....	303
Mátrai László.....	97, 98	Némethi István.....	86
Mályási József 289; — levele		népdrama.....	18
Miller Jakabhoz.....	*289	népköltészet.....	228
Medgyesy Pál.....	43	Népszínház műsora.....	21
Mednyánszky Alajos báró.....	407	népszínművek.....	18—28
Mezgeri Károly.....	9, 10	Niczky Kristóf gróf 341, 344, 351—353	
Melius Juhász Péter.....	199, 311	Niczky Miklós.....	47
Mécs László.....	405	Nietzsche.....	98
Merei Kálmán.....	140	Nostitzné, gróf.....	55
		Noszlopy Emil.....	278

	Lap		Lap
Novalis	227	Prágai András életéhez adatok	
Nógrádi Benedek	283	180; — <i>Fejedelmek serkentő</i>	
Nyáry Pál	150, 152	<i>órája</i>	181
Nyéki Vörös Mátyás	406	Prém József	91
Nyilas István	188	Proust	98
Obornyik Károly	151	Puky György és Márton	267, 279
Odeleben báró	55	Puky Miklós	47
Oláh Gábor	303	Pulay Mária, Jókainé	407
Oláh Miklós	188	Pulszky Ferenc . 140, 152, 251,	255
Orczy István báró	59	<i>Puruzavas</i> szanszkrit mese	240
Orczy Istvánné, bárónő	58,	Pyrker László 33, 150, 233, 234;	
250—252, 256, 257		— <i>Szent hajdan gyöngyei</i> 233, 234	
Orczy László báró	341	Radvánszky János báró	333
<i>Othello</i> hatása, a Kegyencre ..	145	Radvánszky Kálmán báró	405
Ovidius	49, 290, 385	Raimund Ferdinánd	115, 116
Ozorai Imre	311	Rajka László	336
Paál Gyula	26, 27	Ravasz László	405
Pap Károly	18	Ráby Mátyás 336—353; — ön-	
Parens Dávid	181	életírása 339; — pöre	343
pasquillusok	182, 297	Ráday András	405
Patai Baracsi János	285	Ráday Gedeon gróf . 151, 152,	312
pataki jurátusok	53	Rákosi Jenő 92, 93; — <i>Magdolna</i>	19
Payr Sándor	282	Rákóczy Lászlóról ének	392
Paziazzí Mihály	127	Rákóczy Sámuel	392
Pálffy Károly gróf	341, 344	Reinhold Henrik	311
Pálos Bernardin	131	Reviczky Gyula 94; — és Arany	
Pállya István, <i>Ravasz és Szeren-</i>		95; — és Jean Paul 94; —	
<i>csés</i>	219	és Schopenhauer 94; — <i>Pán</i>	
Pápai Páriz Ferenc	285, 286	<i>halála</i>	95
Pápay Sámuel	125	Rexa Dezső	343
Pázmándy Dénes	250, 257	Rédey Klaudina	55
Pázmány Péter 88; — és Bellarmin	219	Rédey Tivadar	59, 404
Pekár Gyula	405	Révai Miklós 31, 33, 72, 73, 239,	
Perczel Etelka	248, 358, 371	334, 352	
Perkins	86	Révész Bálint	396
Pestalozzi	382	Révész Imre	391
Pesti Gáspár	311	<i>Rheinischer Antiquarius</i>	336
Pető Gergely	31	Riedele	337
Petőfi Sándor 15, 131, 193, 197,		Riedl Frigyes 89, 244, 305, 307,	308
223, 400; — <i>Hóhér kötele</i> 197;		Rimay János	405
— <i>Tündéralom</i>	287	romanticizmus és klasszicizmus	34
Petrichevich-Horváth Lázár	152	romantikus természetlátás	222
Petrovics Elek	405	<i>Romeo és Júlia</i> 146; — és a	
Petrovics Frigyes	52, 54, 55	<i>Kegyenc</i>	146
Petrőczy Kata Szidónia	333	Roncsik Jenő	199
Péczei József	127	Rostand	403
Péterdi Lajos	47	Rotarides Mihály	311
Péterfy Jenő 91; — Károly 398;		Rousseau	71, 351
— Pál	53	Rónay Kálmán Bárd M. álneve.	92
pietizmus Jókainál	351	Róth Tamás, királyfalvi	42
Pintér Jenő	12, 217, 289	Rubinyi Mózes	303
Plutarchos	82	Rumy Károly György	233
Podmaniczky Frigyes báró	58	Ruzitska Béla	398
Poppel Éva, Zrinyi nevelőnője	89	Ruzitska György vallomásai ...	398
Pósa-házi János	282	Salamon Ferenc	11
		Sambucus I. Sámbooky	

	Lap		Lap
Sandaeus S. J.	181	Szakjamuni	94
Sarah Berhardt.	91	Szana Tamás.	91
Saussure.	312	Szarvas Gábor.	329
Savigny.	56	Szarvasi Margit	312
Sághy Sándor	393	Szathmáry Károly, P., darabter- vezetei	291—292
Sámboky Anna	188	Szatmárnémeti Mihály	282
Sámboky János 188; — könyv- tára	188	Szász Béla 394; — Domokos.	395
Sándor württembergi herceg.	55	Szász Károly 20, 231, 270, 329, 393; — bibliája	393—396
Sárközy István	186	Szász Károly, legifj.	394
Schedel Ferenc, id.	29, 234	Szedlák Mátyás.	255
Schedius Lajos.	46, 53	Szegedi Gergely	406
Schelling.	34	Szegedi Kis István	311
Schiller.	37, 56, 98, 193, 385	Szvitcz Leó	71
Schlegel A. V.	35	Szemere Bertalan 152, 251, 253, 254	
Schlegel Frigyes 31, 34, 37, 127, 197		Szemere Pál	127, 192, 404
Schodelné.	186	Szenczi Molnár Albert 186, 199; — <i>Postilla Scultetica</i>	181
Schöpfung Aladár.	303—305	Szendrói névtelen.	39
Schönherr Gyula	190	Szentantali Gergely	316
Schubart Dániel	337	Szentkirályi Mór.	150, 151
Scott Róbert	407	Szentpétery Zsigmond	151
Scott Walter	57	Szepe Láni Mihály	181
Sebestyén Gyula.	333	Szerb Antal.	51
Sebestyén Károly	148	Szerdahelyi Péter.	86
Serly Lajos	22	<i>Szerelmi lexikon</i> , Jókai forrása	336
Séllyei M. István	283	Széchenyi Ferenc gróf	289, 312
Shackleton Ernő	407	Széchenyi István gróf 3, 13, 14, 58, 149, 238	
Shakespeare 95, 117, 236, 402; — <i>Szentivánéji álom</i> 114; — <i>Vihar</i>	243	Szigeti József	18
Shakespeare, I. még <i>Othello</i> és <i>Romeo és Júlia</i> alatt		Szigligeti Ede, <i>Cigány</i> 20; — <i>Szökött katona</i>	18
Sibolti Demeter.	311	Szilády Áron 217, 218, 220, 329—335, 395, 406	
Sík Sándor.	88	Szilágyi András, Tarpai	390
Silvio Pellico.	337	Szilágyi Benj. István, <i>Synodalia</i>	287
<i>Simonyi obester</i>	3	Szilvási Gábor.	293, 294
Sipos Imre.	288	Szily József 341; — Kálmán.	86
Somos Jenő	305	szintársulat, működvelő, 1846.	151
Sőregi János	198	Szinnyei Ferenc 301—303, 336, 399	
Sparks Jared	84	Szinnyei József	303
Sporschil	140	Szirmay Antal.	295
Spranger Eduárd.	365	Szivák János	338, 342
Sterne Lawrence 73; — <i>Tristram</i> <i>Shandy</i>	73	Szokolyai Anderkó István	284—286
Stettner György I. Zádor		Szokolyai István	284
Strauss Richárd	407	Szontágh Gusztáv	232, 238
Strich Frigyes	36		
Sully Prudhomme	91		
Súri Mihály	181		
Sylvester János	310	Tahy György.	346
Szabolcska Mihály	199	Taine H. A.	91, 400
Szabó Antónia	197	Takáts Sándor	303, 338, 343
Szabó Dávid, Baróti 31, 72, 130, 294		Tamássy József	19
Szabó Géza 310; — József, S., 198; — Károly 312; — Lőrinc 405; — Pál, vitéz	408	Tanács Márton	302
Szacsvay Imre <i>Emlékezései</i>	196	Tankó Miklós	311
Szacsvay Sándor	393	Tarcali Pál	86
		Teleki Augusztus 41; — Ádám 41, 45; Domokos 388; — István	42
		Teleki József gróf, id.	289

Lap	Lap
Teleki József gróf 45, 49, 54, 182, 185, 382; — <i>Hunyadiak kora</i> 385; — levele Eröss Sándorhoz *385	Várady—Szakmáry Donát 40
Teleki László gróf, id. 41, 48, 384; — drámái 41; — szerződése Eröss Sándorral *388	Várdai Béla 303
Teleki László gróf, ifj. — életéhez adatok 382—390; — <i>Eljén a haza!</i> *253 — és a <i>Kegyenc</i> 40—60, 139—153, 250—258; — <i>Kis Károly</i> *52 — levelei Eröss Sándorhoz *385—390	Várkonyi Hildebrand 243
Teleki Sámuel gróf... 45, 153, 312	Veray János 92
Temesvári Pelbárt 217, 218	Veresmarti Mihály 182, 282
Thaisz András 41, 49	Vergilius 49, 226, 385
Thaly Kálmán 392	Verő György 21
Thúry Elele 392; — József... 331	Verseghy Ferenc 31, 71—75, 312, 393, 397, 398; — <i>nem V. költeményei</i> 393
Thurzó Ferenc 285	verseskönyvek, régi magyar ... 334
Tieck Lajos 237	Vértesy Jenő 140, 251
Tinódi Sebestyén 187	Virág Benedek 31, 130, 234
Tisza Kálmán 306	Vitkovics Mihály 73, 74, 228
Toldy Ferenc 29—39, 125—138, 198, 221—239, 241, 334, 393	Voinovich Géza 41, 404
Tollrágó Bárd M. álneve 93	Volf György 329
Tompai Mihály, <i>Fekete könyv</i> ... 90	Voltaire 71, 290, 351
Tóth Béla 153; — Ede 19; — <i>A falu rossza, Kintornás család, Tolonc</i> 18	Vörösmarty Mihály 3, 33, 57, 113—124, 130, 133, 144—152, 221—225, 228—249, 354—373, 407; — <i>Csongor és Tünde és Faust</i> 366; — <i>Csongor és Tünde</i> az irod. tört-ben 113; — <i>Cs. és T.</i> szimbólizmusa 240—249, 354—373; — levele Bartay Endréhez *185
Tóth Lőrinc, <i>Vatha</i> 59	Vukovics Sebő 251
Tóth Sámuel 288	Waldapfel József 31, 127, 230
Török Pál superint 258, 394	Wesselényi Miklós br. 57, 58, 148, 337
Törös Tivadar, <i>Az örmény</i> ... 26	Wieland, <i>Oberon</i> 351
Trenck Frigyes báró, 336—339, 350; — emlékiratai 337; — <i>Glückwunsch an die Ungarn</i> 337	Xántus János 303
Triglandius 286	Zabuesnig János Kristóf 140
Tylor E. B. 240	Zádor György (Stettner) 127, 230, 358, 369, 371
Udvarhelyi Miklós 9	Zeyk József 389
Ujfalvy Imre 311	Zichy Antal 329; — Ferenc gróf 341
Urvási 240	Zilahy Károly 239
Vadnai Károly 11	Zola Emil 91
Vahot Imre 151; — <i>Eljén a hon!</i> 151	Zolnai Béla 120, 365, 369
Vajda Péter 146; — János ... 407	Zoltai Lajos 198, 199
Vajthó László 94, 95, 305, 307, 398	Zoványi Jenő 333
Varga László 84	Zoványi P. György 285
Vargha Gyula 266—280, 395, 404; — <i>Bosznia</i> *280; — levele Straub J.-hez *278; — levelei szüleire *266—279	Zöldi Márton, <i>A pápa</i> 27
Varjas Béla 405, 406	Zrinyi Miklós 88, 197, 226, 236, 333; — <i>Szigeti veszedelem</i> 197, 331; — könyvtára 189, 312
Vas Gereben 1—17; — alakjai 13; — korrajza 8; — stílusa 15—16	Zrinyi Péter 89
Vas Bertalan 75	Zrinyi-strófa 226
Váli Béla 14	Zsámboky (Sambucus) l. Sám-bokynál
Ványi Ferenc 292	Zseni József 395
Várady Miklós 395	Zsigmond Ferenc ... 12, 13, 15, 336
	Zsilinszky Mihály 283
	Zsoldos László 398
	Zsók, Bárd Miklósné 93

VAS GEREKEN.¹

A realista elbeszélésnek jelentős és egyéniségénél, valamint eredeti előadó modoránál fogva érdekes művelője Vas Gereben.

A szabadságharc előtt kezdte munkásságát, de ez csak az önkényuralom idejében vált nagyobb szabásúvá s szerzett nevének népszerűséget. A realisták közül ő az egyetlen, kire a romantika alig hatott, mert józan természetével és gyenge képzeletével ellenkezett.

Vas Gereben (Radákovics József²) 1823-ban született Fürgedpusztán Tolna megyében. Apja Batthyány herceg huszárrja, később ispánja. Az élénk eszű, de könnyelmű és csintalan gyermek Veszprémben, majd Pápán tanul, de itt kicsapják az iskolából. Apja hazaviszi gazdasági gyakornoknak, de itt is úgy viselkedik, hogy elveszti állását, sőt apját is nyugdíjazzák miatta. Egy ideig Pápán nyomorog: irnokoskodik és zsidó gyermekeket tanít, majd egy névrokonának bizonyítványával beiratkozik a győri jogakadémiára. Itt már megembereli magát, elvégzi a jogot, önképző társulatot alapít, lapot szerkeszt s irogatni kezd. Az érdemes és neves írónak, Kovács Pálnak, példája és buzdítása erősen ösztönzi. Itt ragadt rá csipős tréfái miatt a Vas Gereben név, mely írói álneve, sőt azt mondhatjuk, rendes vezeték- és keresztnéve lett. Soproni, majd pesti jurátuskodása idejében 1845-től kezdve már az *Életképek*be, majd a *Pesti Divatlap*ba dolgozik. Oklevelét megszerezvén, Győrött ügyvédkedik s 1847-ben már önálló kötetben adja ki humoros munkáit (*Életképek és darázsfészek*). 1848-ban a kormány megbizsa a *Nép Barátja* című néplap szerkesztésével (szerkesztőtársa egy ideig Arany János). A fegyverletétel után majdnem egy évig bujdosik, azután vizsgálati fogságba kerül. Innen kiszabadul, de eltiltják az ügyvédi gyakorlattól. Eddig hivatásból és kedvtelésből íróskodott, ezután kénytelenségből is teszi, hogy így biztosítsa a maga és családja megélhetését. Népies füzetes vállalatokat ad ki (*A falu könyve, Falusi esték, Peleskei nőtárus*), naptárakat szerkeszt (*Vas Gereben Nagy Képes-, Kis*

¹ Részlet a szerző *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban* c. munkájának II. kötetéből.

² Nevük eredetileg Radankovics volt, apja írta később Radákovicsnak.

Képes- és Tárczanaptára), 1854—57-ig a *Budapesti Viszhang* főmunkatársa, 1858-ban megindítja a *Kétgarasos Ujságot*, majd 1859-ben folytatását, a *Képes Ujságot*. Ezenkívül nagy szorgalommal folytatja szépirodalmi működését.

A vörös szakállú Vas Gereben rendkívül fürge és mozgékony ember. Száz helyen is megfordul egy félóra alatt s közben billiárdozni is ráér. Minden szava élcsaj annak, aki belekapcáskodik — írja róla egyik kortársa.¹ Arany János «az élcek, tréfák, adomák, ötletek nagy mesteré»-nek nevezi.² A társaságban szeretik, mert kifogyhatatlan adomázó, bár szeret más rovására tréfálni. Különben régi, diákos könnyelműségéből férfi korára is elég maradt. Fegyelmezni nehezen tudja magát. Sokat keres, de mégis folytonos pénzzavarokkal küzd. «Mindenkinek tartozott egy kis pénzzel, akit ismert» — mondja róla Jókai.³ Semmiképpen sem volt spártai jellem, s ez az oka annak, hogy komolyabb író társai nem szerették, nem sokra becsülték s nem fogadták be meghittebb baráti körükbe s neves író létére nem választották be sem az Akadémiába, sem a Kisfaludy-Társaságba.

A szabadságharc előtt 1845—1848-ig 21 elbeszélést és életképet írt. Ezek a negyvenes évek nagy életkép-irodalmába tartoznak s Kovács Pál víg elbeszéléseinek és kortársai életképeinek hatását éreztetik, de már megvannak bennük Vas Gereben későbbi munkáinak eredeti jellemző tulajdonságai is: a magyar népelet alapos ismerete, moralizáló, okoskodó hajlama, jóízű humora és egyéni nyelve.

A szabadságharc után első elbeszélése 1850. május 22—24-ig jelent meg a *Hölgyfutárban* (*Falusi képek ráma nélkül*), ettől kezdve 1859-ig 36 elbeszélést ír (3 történetit, s 33 víg- és komolytárgyú társadalmi). Ez azonban munkásságának csak kisebbik fele. 1851-ben *Parlagi képek* címmel két kötetnyi elbeszélést ad ki (kettő kivételével mind Bach-korszakbeli). Ebben az évben kezd foglalkozni egy nagyobb regény tervével s mutatóványt is közöl belőle. A következő években egyre szaporodnak a mutatóványok, végre 1855-ben megjelenik *A régi jó idők* című háromkötetes regénye. Ezt követi 1856-ban a *Nagy idők, nagy emberek*, melyet már nem regénynek, hanem «magyar korrajz»-nak nevez, 1857-ben *A nemzet napszámosságai* s 1858-ban az *Egy alispán* (mindegyik három kötetben). Ezenkívül kiad két adomagyűjteményt (*Nevezzünk*, mely 1855-ben két kiadást ért, *No még egyet nevezsünk!* 1856), s *Tormagyökerek* címmel (1855) humoros és szatirikus elmefuttatásait, apróságait s néhány elbeszélését gyűjti össze. *Ne bússulj!* cím-

¹ Váلكai Imre: *Irodalmi és művészeti Daquerrotypek*. Bécs. 1858. 106—8.

² Arany János *Összes Munkái*. V. 1884. 467.

³ *Összes Művei*. 96. k. 179.

mel 1856-ban két kötet elbeszélést ad ki (köztük három szabadságharc-előtti, a többi ebben a korszakban jelent meg a lapokban). Ugyanebben az évben *Régi képek* címmel («Jellemvonások nevezetesebb férfiaink életéből») két kötetnyi emlékezése jelenik meg Berzsényiről, Kisfaludy Sándorról és Károlyról, Csokonairól, Kölcseyről, Vörösmartyról, gr. Festetics Györgyről, Simonyi őbesterről, Kopácsy József hercegprimásról, Széchenyiről s másokról. Pompás történeti adomagyűjtemény, mely sok érdekes esetet, jellemző mondást, adatot és mendemondát örökít meg híres embereink életéből. Nem novellák, tehát nem is tárgyaljuk őket, bár nem egyszer többet érnek amazoknál. Ennek folytatása *A multak emlékei* (1859, két kötet), melybe azonban néhány elbeszélését és életképét is fölvette.

Mint látjuk, egyike volt legszorgalmasabb és legtermékenyebb íróinknak: tíz év alatt 23 kötetnyi munkát adott ki. Tekintsük át először elbeszéléseit és életképeit.

A kettőt nehéz elválasztanunk egymástól, mert elbeszéléseiben is sok az életképszerű elem. Életképirónak indult s később is az maradt. Meseszövő tehetsége igen fogyatékos. Elbeszéléseinek vékonyka és sablonos meséi csak arra valók, hogy valamiképpen összefűzze velük genre-alakjainak és genre-jeleneteinek élénk sorát. Mint született adomázót ezek érdeklik első sorban, ezeket figyeli meg éles szemmel s elraktározza őket hatalmas emlékező tehetségének tárházába. Innen válogatja ki azután az érdekes alakokat, a mulatságos eseteket, anekdotákat és jellemző mondásokat.

Elbeszéléseinek vígakra és komolyakra való osztályozása sem könnyű s tulajdonképpen erőszakolt is volna. Vig elbeszéléseiben is van komoly elem, sok reflexió és morális tanulság, a komolyakban is vig elem és tréfás ötlet. Előadásmódja és stílusa pedig mind a két fajtának egyforma.

Nem-népies tárgyú elbeszélései közül csak néhány érdemel említést. *A zálogos köpönyeg* az író pécsi diáklélménye: hogyan zálogosítottak el heten egy kék köpönyeget, a nélkül, hogy egyszer is kiváltották volna. A *Magyar Hírlap* bírálójának nem tetszett: elnyújtott anekdotának mondja, a hosszan nyújtott rétestészta pedig — úgymond — elszakad, hát még a türelem (1851. ápr. 15.). Az *Ártatlan kalandok* is személyes diáklélmény: milyen ártatlanul és maflán viselkedett diákkorában a neki felkínálkozó nőkkel szemben. *Egy gombolyag fonal* nagyon agyafúrtan bonyolított történet egy eltűnt s később egy gombolyagba rejtett nyugtatványról. Jó alak benne Varjas, a vén zsugori s gazdasszonya, kivel mindig veszekszenek. *Bihari és a pozsonyi orvos* igen kedves adoma a pozsonyi goromba Valentin doktorról (ez az alak sikerült benne) és az öreg Bihariról, kit meggyógyít. A *Régi módi házasság* életképek sorozata: egy falusi úriház leírása, háztűznézés, régi, bizalmaskodó cselédek,

ügyes-bajos dolgok megbeszélései, kelengyekészítés, egy nénem-asszony hazudozásai és pletykái, melyek azonban semmit sem ártanak, s menyező. A régi, patriarchális élet eszményített, de igen kedves rajza. Legsikerültebb *Az öreg Schnellerné* című «régi kép»-e, melyben jóízűen emlékszik meg erről a valóban élt derék magyar asszonyról. Kis diák korában mindig kezét csókolta neki, s ezért kapott a nénitől két garast meg egy hátbavágást. Nem volt rokona, mégis törődött vele, sok intelmet mondogatva neki s a többi gyermeknek. A fiatal menyecskék is féltek tőle, mert mindent meglátott és szóvátett. Tanácsait követték. Egy német ménesmester vette feleségül, de a néni jó magyar embert faragott belőle. A férfiaknak is megmondta az igazat, de csak négyszem közt. Ezek is féltek tőle, de jó tanácsai sokszor javukra váltak. A parasztokat is kordában tartotta. Jóízű párbeszédeivel s adomaszerű esetekkel jellemzi. Okos, derék, jószívű nagyasszony volt s nagy tekintély az egész vidéken, meg is siratta mindenki halálakor.

A többi egy-egy hosszabban kidolgozott adoma, életkép, vagy tanulság kedvéért írt történetke.

Igazi eleme, főkülönlegessége a népies elbeszélés. Talán hatottak rá Auerbach népszerű *Dorfgeschichte*-i, de csak abban, hogy ő is népies környezetet rajzolt s azt kissé eszményítette, különben ezek a történetei tősgyökeresen magyarok s egészen mentek Auerbach érzelgősségétől. Magyar mintája is volt elég, hiszen a magyar népeletet már előtte is sokan rajzolták. Legfőbb oka a népies tárgyak felé fordulásának az volt, hogy mint a nép fia s falusi ember igen jól ismerte és szerette a magyar parasztot.

A *Falusi képek ráma nélkül* című elbeszélésében a szabadságharc változatos eseményeit beszéli el, ahogyan egy falu életére hatottak. Ez eredeti és érdekes. A történet középpontja a gyáva Nyúli törvénybíró, ki csak kénytelen-ségből áll a szabadság ügye mellé, mikor az osztrákok újra megteszik törvénybírónak. Az *Egy falu, két bakter* jóízű paraszt-történet a szegény vándorfiúról, akit megtesznek bakternek, s ki ebbéli minőségében megtalálja kedvese anyjának ellopott tináját és pénzesládáját. Kocsisa beszéli el az írónak útközben. A *hat ökrös pógár* megint két fiatal szerelmes szerencsés összer kerülése naív s nem veszedelmes bonyodalmak után. Tipikus alak benne a kövér és harsogó-szavú esküdt úr, aki mindenkre ráripakodik a legkülönfélébb ürügyek alatt. Ezt is kocsisa beszéli el neki, maga is tanúja az eseményeknek s közbenjárója a fiataloknak. A *Három asszonyban* Nyeli Sári szomszédasszony pletykáival szét akarja választani a szerelmeseket, de végre kiderül a turpisság, s a fiatalok boldogok lesznek. Jóízű részletei: a vén Sári pletykázása, a feleségek házsártoskodása, a fiatalok kedves évődése, a gazdák alkudozása a zsidó kupecsek-

kel. Az *Ad az Isten, csak kérni kell tőle* adomaszerű elbeszélés a negyvennyolcas földosztási kísérletekről. A mérnök tréfásan megmagyarázza a parasztoknak, hogy Európában százmillió ember van s kétszázmillió hold föld, így mindenkire két hold jut. A jómódú parasztok, kiknek természetesen két holdnál többjük van, kéri az inzsellér urat, hogy földosztáskor kerülje el a falujukat. Hát a földesúr birtokával mi lesz? — kérdi tőlük. «Hadd maradjon annak is a magáé, az sem lopta, vagy az apja vagy maga szerezte, annak is csak nehezére esnék az, ha más turkálna benne.» Az *enyingi bírónak* megemlékezik egyik regényalakjáról, Köntös Mihályról, ki *A nemzet nap-számosaiban* mint szentmihályi bíró szerepelt. Köntös uram valóban élt, már gyermekkorában ismerte, csak hogy nem szentmihályi, hanem enyingi bíró volt. Az ő jellemrajza is kittinő kis életkép. Elmondja, hogy' leckézteti meg a gyereket, majd az apját, aztán az esküdteket. Folyton korholja a falubelieket, jó gorombán is, hogy móresre s egyébre kapassa őket. Maga ujságokat járát, sőt még *Aurorái* is vannak. Bölcsen intézi a falu ügyeit, ítéletei talpraesettek. Okos, tekintélyes, hatalmas ember. Nagyon félnek tőle, de megbecsülik. 1848-ban látta utoljára, akkor már letette a bíróságot.

Többi népies elbeszélései is ilyenek. Meséje majdnem valamennyinek ugyanaz: egy fiatal szerelmes pár némi akadályok után férj és feleség lesz. Csak az életképszerű részletek fontosak és értékesek bennük. A falu alakjait típusosan, de jó megfigyelések alapján rajzolja: a szerelmes legényt és leányt (ezek mind egyformák), az érdemes falusi bírót, a baktért, a veszekedő feleségeket, tempós parasztgazdákat, a pletykázó vén nénemasszonyokat, a kuruzsló javasasszonyt, a kocsmáros zsidót, a cigányt (jellemző zsidós és cigányos beszédjükkel), a huszárt, a hazudozó vén obsitost. Tömerdek jellemző adatot, megfigyelést, adomát örökít meg a dunántúli régi falusi életből s történeteit eredeti, zamatos magyarsággal s jóízű humorral beszéli el. Csak bőbeszédűségével és tanítgató, moralizáló célzataival, reflexióival árt művészi hatásuknak.

A népet szerető elfogultsággal s az akkori demokratikus iránynak megfelelően eszményíti s életét a városi ember életével szemben szebbnek, jobbnak, igazabbnak látja: «az a parasztélet nem olyan, hogy azt az a finnyás nép is ne nézhetné undorodás nélkül... mielőtt az egyszerűség templomába néztem volna, levettem a süvegemet, jól tudván azt: hogy szent helyütt járok» (*A kárvallott cigány*).

A *Pesti Napló* (1852. nov. 12.) dicsérettel emlékezik meg népies elbeszéléseiről: a dunántúli magyar népeletet, népies sajtáságokat a leghívebb vonásokkal, eredeti «dialecttel» s igen mulattató, elmés előadással ecsetelik. Máskor azonban megrója «legkonyhaibb styl»-jét (1853. júl. 20.), s hogy «emberei

beszélnek, beszélnek, de semmit sem mondanak, még kevesebbet cselekesznek» (U. ott 1851. szept. 19.).

*

1855-től kezdve novella- és életképirői működését háttérbe szorítja a regényírás. Ezután is ír még kisebb elbeszéléseket, de főgondja az.

Első regényének, *A régi jó időknek* igen rövidre fogva ez a meséje:

1809-ben kezdődik. A gróf egyik fiát magyarnak neveli, a másikat hercegnő-felesége idegennek külföldön. A majoresco atyja halála után Klein urat teszi meg jószágkormányzójának. A magyarokat gyűlöli. Szántay Sándor, a volt jószágkormányzó fia, azért megmarad jogtanácsosnak. Jakab zsidó, ki azelőtt nem tudott boldogulni, most a német Klein alatt hatalmasan megszedi magát, adósa az egész falu. Kleinnek lopott nemeslevelet szerez (egy Kis nevű kanászé, kit igazságtalanul börtönbe csuktnak s ott tartanak). Szántay, mivel eleinte nincs gyermekük, Pista csikós fiát, Sándort nevelteti. A fiatal gróf elvesz egy magyar-ézelmű grófkisasszonyt, kit bátyja, a majoresco szeretett volna elvenni. A megyegyűlésen a nép helyzetének javítását sürgeti, Szántay dolgozza ki az erre vonatkozó követi utasítást. Kisfaludy Sándor gr. Széchenyi Istvánnak felolvassa Regéit, a gróf föllekesedik s elhatározza, hogy az országgyűlésen fel fog szólalni nyelvünk érdekében. Klein úr mindekképpen ártani akar Pistáéknak, de Szántayék védik őket. Jakab Kleinnel mindenféle üzleteket köt. A birtokon rablógazdálkodás folyik, melyből Jakab gazdagszik meg. A majoresco és mánástársai Bécsben örülten pazarolnak, a fiatal gróf hazafias kötelességeikre inti őket. A majoresco, hogy ellensúlyozza öccsének szabadelvű működését, főispánná nevezeti ki magát. Tovább folyik a konzervatívok és liberálisok küzdelme s Jakab sok cselszövénye, de lassanként győznek a szabadelvű eszmék, s Jakab sem tudja csődbe kergetni a majorescot, mert ez lehetővé teszi jobbágyainak az örökváltságot, s így megmenekül az anyagi bukástól. Különben jó magyarrá válik, öccsével is kibékül. A negyvennyolcas események fejezik be a történetet. Klein gaz fiát és Jakabot egy ágyúgolyó öli meg.

Még ez a szándékosan nyers és töredékes vázlat sem adhat fogalmat az egésznek töredékességéről s epizódokból való összeférceltségéről. Semmi művészi terv, tervszerű haladás, bonyolítás nincs benne. Hiába ígéri a II. kötet elején, hogy most már gondja lesz rá, hogy egy «fonalat vegyen fel», mely a következő egészen következetesen húzódjék végig, ugyanúgy folytatja regényét, ahogyan az I. kötetben elkezdte. Alakjai jönnek-mennek, sokat beszélnek, hol felbukkannak, hol eltűnnek, az események egymást követik; de alig vannak egymással valami kapcsolatban. Vas Gereben, mint láttuk, kisebb elbeszéléseiben sem tud tervszerű és érdekes bonyodalmat szőni, nem csoda, hogy egy hosszú regény szerkesztése még kevésbé sikerül neki. Így mint egésznek kevés a művészi értéke, de a részleteknek s egyes epizódoknak életképszerű kidolgozása leg-

többször igen jó benne. Ilyen sikerült részletek pl. a tihanyi halászok vacsorája, a komp átkelése a Balatonon viharban, az insurgensek gyakorlatozása, vendégség Szántayéknál, hol Schnellerné összehoronálja Sándort egy kisasszonnyal; Jakab meg akarja vesztegetni a derék jószágkormányzót; Simonyi őbester és huszárai az asperni csatában; az obsitos hazudozása és a verbung; a vármegyén tévedésből megcsapatnak egy parasztot, ki csak tanúnak volt beidézve; a nyomorúságos falusi iskola, Tanti cigány az úriszék előtt, az eladósodott táblabíró kölcsönt vesz Jakabtól, hogy családja fürdőre mehessen stb.

Alakjai közül sikerült Tapadó, a maradi táblabíró, az öreg Szántay, a patriarchalis családapa és jószágkormányzó, a furfangos Tanti cigány; a többiek nem érdekesek. Jakab romantikus gazember, bár sok reális vonással van rajzolva.

A majdnem negyven évre terjedő korról csak vázlatos képet tud adni. A legfontosabb történeti mozzanatokat futólag, többnyire szereplőinek párbeszédeiben érinti.

Regényének főcélja, mint bevezetésében mondja, a közel-múlt, a XIX. század első fele alakjainak és eseményeinek, az akkori magyar életnek megörökítése: «A magyar irodalom félszázad életének hű rajzával adós nemzetének.» Miért kell most írni erről? Mert «a lefolyt zivatar előtti korszak» olyan különös volt alakokban és szokásokban, s ma már annyira letűnt világ, hogy meg kell örökíteni. Nem szabad felednünk a multat, «Búsulni és kétségbeesni mindig ráérünk... Önmagunkat kell becsülnünk, hogy e megismerést mástól is megnyerhessük, de legelőször ösmernünk kell önmagunkat.» Már itt említi, hogy ezt a kort egész regénysorozatban fogja földolgozni. Az *Egy alispán* bevezetésében is bizonygatja a mult ismeretének szükséges voltát: ez tesz bennünket bizonyossá, hogy életrevalóságunknak mély gyökerei vannak a múltban, «sőt erőteljes ágai, melyek alatt... megnyugodván, erősbulve mehet útját messzebbre folytatni.» Az irodalom tartson tükröt a nemzet elé, hogy megismerje magát.

Császár Elemér szerint¹ Vas Gerebent Jókai *Egy magyar nábobja* és *Kárpáthy Zoltánja* indította regényciklusának írására. Ez a megállapítás azonban némileg módosítandó a következő adatok figyelembe vételével.

Jókainak *Egy magyar nábobja* 1853. júl. 1.—dec. 7-ig jelent meg a *Pesti Napló*ban, *Kárpáthy Zoltánja* 1854. május 16.—dec. 22-ig u. ott, Vas Gereben pedig már 1851. március végén közölte *A huszár* című «töredékét» ezzel a megjegyzéssel: «Mutatvány szerzőnek «Korszakok» című regényéből». Ebből világos, hogy már jóval Jókai előtt foglalkozott a tizen-

¹ *A magyar regény története.* 1939. 278.

kilencedik század első feléről szóló regény tervével. Az 1853. január 30-i *Delibábnan A nép. 1809.* címen ismét közölt belőle mutatóványt, tehát szintén még Jókai regényei előtt. Későbbi mutatóványai (*Aspern, Én nemzetem, zsidó népem, Kormányzó és majoresco*) már Jókai regényeivel egy időben (1853–4-ben) jelentek meg, az 1830. című már 1855-ben.

Az kétségtelen, hogy a kor feldolgozásának eszméjét nem Jókaitól vette, nem is volt rá szüksége. A kor egy részét mint gyermek és ifjú maga átélte, régebbi felét pedig kortársainak adomáiból, elbeszéléseiből jól ismerte. Érdeklődése és szeretete tehát ez iránt a kor iránt nem újkeletű, ezt előbbi elbeszéléseiből is látjuk. A *móringlevél* című népies novellájában (1851.) pl. ezt mondja: «Most már csak a multak emléken rágódik az ember, s amit hol megtalál elbeszélni valót: tarisnyára szedi». A Bach-korszak jelenének sivársága még jobban fokozza benne a hatalmas nemzeti föllendülés korának csodálatát és szeretetét, így természetesen juthatott arra a gondolatra, hogy megörökíti. Hogy mennyi volt készen tervezett regényéből Jókai regényeinek megjelenése előtt, nem tudjuk, valószínűleg nem sok,¹ így bátran föltehetjük, hogy Jókai nagyhatalású és elragadó regényei ösztönzőleg hatottak rá és siettettkék regénye kidolgozását. A ciklikus regénysorozat terve már bizonyára egymást kiegészítő két regényének hatása.

Greguss Ágost alapos bírálatában (Magyar Sajtó 1855. szept. 12.) kiemeli hazafias irányeszméinek tiszteletet érdemlő voltát, sikerült epizódjait, jó magyar, bár áradozó s nem mindig szabatos nyelvét, de elítéli szerkezetének rendkívüli fogyatékoságát, gyenge jellemrajzait és tolakodóan tanító irányát. «A költő tanít, de nem mondja, hogy tanít.» «Mi — úgymond — korrajzul kívánjuk tekinteni e művet.» Bizonyára maga Vas Gereben is belátta, hogy «regénye» regénynek gyenge, s hogy a bírálók e miatt ne szidhassák ezentúl, következő regényeit már óvatosan «magyar korrajz»-oknak nevezte.

Ezeknek a korrajzoknak elseje a *Nagy idők, nagy emberek*.

Az öreg Baltay (aggregény) pörösködik sógornéjával, Baltaynéval, de szívesen ki is békülne vele, ha unokaöccse elvinné Baltayné leányát, vagy ez legalább magyar emberhez adná feleségül. A leány Dunay grófot szereti, kihez feleségül is megy. Az öreg nem tartja jó magyarnak a grófot, mert nem iszik bort, nem pipázik és könyvet olvas, még unokaöccse halálával is őt gyanúsítja (egy vadász lőtte le). Ezért újra kezdi a pört, mely Dunayékat tönkretenné. Végül természetesen megbékül az öregúr, aki különben

¹ 1853 november 30-án írja a Hölgyfutár, hogy Heckenast Vas Gereben-től egy *Korszakok* c. regényt vett meg, mely az 1800–1830-ig terjedő korszakról szól. A regény azonban akkor még nem volt készen. A Hölgyfutár csak 1854 okt. 10-én jelenti, hogy a V. G. «az 1809-1» magyar életből kölcsönzött regényét a napokban fejezte be. Címe, úgy látszik, még akkor sem volt végleg megállapítva.

áldott jó ember, s nem is haragudott igazán, sőt maga is könyvolvasóvá lesz, Kisfaludy Sándor munkái teszik azzá. Végül rokona és örököse, Imre, aki tanult, derék emberré lett, elveszi Dunayék leányát.

Ennyi volna a mese, melynek bonyodalma nincs. Lassan folydogál az epizódok szigetkéit kerülgetve. Nem is érdekes, csupán arra való, hogy az író felfűzze vékony fonalára a korrajzi és epizódikus részleteket. Főcélja itt is a mult idők rajza. «A mult időknek embereit kerestem föl, — úgymond — s ha egyiknek vagy másiknak emlékénel levett kalappal állok, kegyeletből teszem, s azon vággyal, bárha végig járhatnám az országot s benne annyi jelest találnék, hogy födetlen fővel mehetnék végig rajta.» Regényét így fejezi be: «Én hiszek a jelenben, remélem a jövőt, és szeretem a multat, melyben nagy idők, nagy emberek voltak.» Az 1794-től körülbelül az 1820-as évekig terjedő kort rajzolja: a keszthelyi Georgicon alapítását, az insurrectiót, a nádor keszthelyi látogatását, Füredet, a helikoni ünnepélyt, s bemutatja gr. Festetics Györgyöt, Batthyány Lajos herceget, ki atyja volt jobbágynak, a nádort, Kisfaludy Sándort s munkáinak országos hatását. Az öreg Baltay kedves alakjában a konzervatív magyar nemes típusát rajzolja, a grófban, hercegben a haladókat, gr. Dunayban s Imrében szintén. Holvagy Pistában a hetyke, verekedő, de eszes parasztleányt, ki a csatában is hőiesen megállja helyét, Galiba uramban a rosszmájú, haszonleső prókátort, Baltaynéban a derék, kardos nagyasszonyt, s Andrásban, a hű, öreg huszárt, ki urának, Baltaynak gondviselője, barátja s a családnak holtáig hű cselédje.

Kedves, régi világ ez, a sok reális megfigyelés ellenére erősen eszményítve. Magyarjai mind derék, nemeslelkű emberek a hercegtől kezdve a parasztig.

A nemzet napszámosainak tulajdonképpeni meséje egy örökség körül forog.

Keszi-Balázs udvari ágens kitagadja rokonát, Keszi Benedek főbíró, s birtokát egy távoli atyafiára, Pusztay Péter tiszttartóra hagyja. A végrendeletet a váci káptalanban helyezi el, de azzal a kikötéssel, hogy csak az ő levelével jelentkezőnek adhatják ki. A levél azonban elkallódik, s csak hosszú évek múlva kerül elő. A mese másik szála az, hogy két ellenséges földbirtokos gyermekei titokban egybekelnek. A férj elesik a francia háborúban, felesége is meghal, kis árva leányukat Köntös Pál hadnagy, a híres falusi bíró fia, nevelteti. Végre az öregek kibékülnek, s a leányt Pusztay fia, a derék Imre veszi feleségül, Köntös Pál pedig Pusztayék leányát. A mese harmadik szála Megyeri Károly, Udvarhelyi Miklós és Nagy Pista színészek viselt dolgaiból fonódik.

Sikerült alakok: a színészek, főként a hóbortos bohém Nagy Pista, a nyomorgást és kóborlást szerető vándorszínész furcsa típusa, Kállay Miklós, az erélyes, nagytekintélyű, régi-módi alispán, Köntös Mihály, a nagyszerű, tekintélyes és bölcs

bíró, Németh uram causarum director, ez a ritka jellemű, egyenes, nyers és bogaras ember (valóban élő alak, talán Jókai Tarnaváryjának is ő volt a mintája). Sikerült epizódok: a vendégfogás (a földesúr a kocsmából kastélyába viteti az ott megszállni akarókat), Kállayék vacsorája; hogyan szedi rendbe és kormányozza faluját Köntös Mihály; hogyan igazgatja Kállay a megyét s hogyan pártolja a színészeket; a vándorszínészet jelenetei (előadásuk a falu kocsmájában, vándorlásuk stb.).

A *Nővilág* (1857. 36.) megdicsérte történeti hűségét s zamatos nyelvét, de Greguss Ágost ennek is megróttá hibáit (a *Kelet Népe*-ben és a *Magyar Sajtó*-ban). Az érzékeny és túlságosan önérzetes szerző ezért jónak látta megtámadni a regény önálló kiadásához csatolt toldalékában (*Greguss Akosnak*). Védekezik s vádol, így többek közt azt állítja, hogy Greguss el sem olvasta regényét. Greguss a *Pesti Napló*-ban felel neki (1857. szept. 12-3., s válaszáat különnyomatban is kiadja). Cáfolja Vas Gereben könnyelmű vádjait s felel a *Hölgyfutárnak* is, mely örült a szigorú kritikus megleckéztetésének. Vas Gereben a szept. 15-i számban válaszol röviden s felszólítja Gregusst, hogy feleljen: olvasta-e a regényt, vagy nem. Greguss azt feleli, hogy elolvasta.

Az *Egy alispánnak* hőse Földváry Gábor, Pestmegye erélyes alispánja. Barátjával, gr. Keglevich Miklóssal, Fáy Andrással s másokkal együtt a nemzeti haladás bajnoka. Megteremti a Nemzeti Színházat leküzdvé Széchenyinek ellenállását, s minden más akadályt. Ezenkívül lehetővé teszi, hogy a vakok intézete új épületet kapjon, s megvalósítja a Paks-környéki mocsaras vidék ármentesítését, Fáy pedig megalapítja az első hazai takarékpénztárat. Velük szemben áll a maradi, hóbortos korhelyek társasága élén Józsa Gyurival s Szentpáli Mihállyal. Józsa unokaöccsét, Endrét magához hasonló korhellyé akarja neveltetni, de az időközben jó útra tért Szentpáli, Katona József (a drámaíró), Földváry és mások gondoskodnak róla, hogy derék ember legyen belőle. Az is lesz, s feleségül veszi Szentpáli unokahugát. A végén Józsa Gyuri is megjavul.

Szerepel még benne futólag Grassalkovich herceg, Kulcsár István szerkesztő, Bihari, a híres öreg cigány, Megyeri Károly és Nagy Pista, kiket előbbi regényéből ismerünk. Ebben is sok a régi magyar életet rajzoló részlet: névnapi lakoma Kulcsár Istvánnál, melyen Bihari is megjelenik bandájával; Józsa Gyuri tréfái és megtréftatásai; hogyan szedi rendbe Szentpáliné nagyasszony züllésnek indult gazdaságát; hogy működik Földváry főszolgabírói hivatalában; a Nemzeti Színház építése, s az első előadás stb.

A lapok ki is emelik Vas Gereben munkásságának ebbeli érdemeit. A *Hölgyfutár* ezt írja (1858. 77): «Többször mondtuk már, de sohasem elégszer: Vas Gereben mily szolgálatot tesz azáltal, hogy a közel mult maradandó emlékeit a költészet és

humor által élteti és így népszerűsíti.» A *Nővilág* szerint (1858. 24.) e korrajzok «oly nemzetcsaládi ereklék gyanánt is tekinthetők, melyek az unokákban késő időig a fajszeretet lángját élesztik.» Más kritikusai azonban hibáit sem hallgatják el, ami a szerzőt ismét egy *Függelék* írására készteti. Ebben felel P. Nagy Sándornak és Salamon Ferencnek, az irodalom e két «fitymálójának», s főként azt bizonygatja, hogy mindent, amit a korról s alakjairól írt, hiteles bizonyítékokkal tud igazolni.

*

Vas Gereben elbeszéléseinek több sarkalatos hibája van, melyeket már az egykorú bírálók is szóvá tettek, s későbbi irodalomtörténetíró méltatói is rájuk olvastak.

A művészi szerkesztéshez egyáltalában nem ért. Ezt mi is kiemeltük regényeinek ismertetése közben, s minden méltatója egyik főhibájaként említi, még Barabás Ábel is,¹ aki pedig nagy magasztalója. Vadnai Károly (*Irodalmi emlékek*. 1905.) ezt sietős dolgozasmódjának tulajdonítja: «természetének izgékony elevensége, vérenek gyors keringése nem engedtek neki annyi nyugalmat... mennél hosszabb munkát írt, annál inkább látszik, hogy gyorsan, sietve írt. Egész lényének fővonása volt különben is a sietés.» Bizonyára ez is egyik oka annak, hogy elbeszéléseiben alig van tervszerűség, de főoka az, hogy semmi érzéke sem volt a kompozíció iránt. Mint az élőszóbeli elbeszéléshez szokott ember és kényelmes, jóízű adomázó, elkezd mesélni valamit, kitér apró részletekre és mellékes körülményekre; majd ad vocem eszébe jut valami nem tárgyához tartozó eset, elmondja azt is; majd meg elméskedni, vagy bölcsekedni kezd, egyik tárgyról átszökell a másikra, erről ismét másikra, úgyhogy sokszor egészen máshova lyukad ki, mint ahová kezdetben akart. Ezért sikerültebbek kisebb elbeszélései, vagy regényeinek egyes részletei, mert ezekben főtehetsége, az adomázás, zavartalanabban érvényesülhet. A jó adomázónak az ötletességben s az apró részletek pontos megfigyelésében és reprodukálásában van a főereje a mulattató, jóízű elmondáson kívül. Ezért legerősebb oldala Vas Gerebennek az életkép-írás. Ezt már egykorú bírálója, Greguss Ágost is megállapította: «Vas Gerebennek — úgy mond — eredeti genre-ja — a genre.»²

Másik hibája, mely a föntebb mondottakból következik: hosszadalmassága és bőbeszédűsége. Alakjai nem fukarkodnak a szóval, kényelmesen, tempósan beszélgetnek, akár vitatkoznak, akár udvarolnak, akár elmondanak valamit, akár nézeteiket

¹ *Vas Gereben*. 1906.

² *A nevezetesebb tünneményekről legújabbkori regény- és beszélyirodal-munkban*. Kelet Népe. 1856. I. 4. füzet.

fejtik ki valamely tárgyról. Árad belőlük a szó kiapadhatatlanul és sokszor bizony fárasztóan, sőt unalmasan. De nemcsak alakjait beszélteti így, hanem maga is meg-megszakítja elbeszélését reflexióival, okoskodásaival, néha száraz értekezéseivel. «Engedelmet kérek, — úgymond — ha szokásom ellenére megszűnöm alakjaimat beszéltetni, s belekottyantok a dologba, mintha én is a regénybe tartozandó volnék» (*A régi jó idők*). Arany Jánost ez az előadásmódja a Fáyéra és az Eötvösére emlékezteti: «Mint ezek, folytonos hasonlat, képdús reflexiók s e nemű díszítmények során halad: de szokellései nagyobbak, bohósabb neműek, mint Fáyénál; az ellentétek, melyeket összehoz, rikitőbbak; Eötvös eszményi hasonlításai helyett pedig ő konyhába, utcára megy hasonlatért. Amannak vidor életbölcseleme szerzőnknel hétköznapi philosophia lesz, ellentétben Eötvös fellengő bölcséletével: de mindhárom írónk előadásán szakadatlan fonálként nyúlik át a bölcselkedő irány.»¹

Vas Gerebennek ez a «hétköznapi filozófiája», vagy amint Pintér Jenő mondja: «parasztfilozófiája»² a harmadik hiba, mely a mai olvasónak leguntatóbb és legkellemetlenebb. Folytonosan oktatni akarja olvasóját, akár a nép fia, akár művelt ember. A derék vagy kiváló férfiakat mindig követendő példaként jellemzi. Íme, milyen jó magyarok, milyen nagy hazafiak, milyen józanok, gyakorlatiak vagy bölcssek voltak! Ilyenek legyetek ti is! A hibákból is rögtön levonja a tanulságot. Íme milyen rút a hazafiatlanság, a maradiság, az önzés, az előítéletekhez való ragaszkodás! Kerüljétek ezeket! Ez a rámutogató tanítgatás, népfelvilágosító leereszkedés,³ lapos, szárazan józan bölcselkedés, mellyel részben a maga, részben szereplő alakjai nevében áraszt el bennünket, türhetetlen és föltétlenül művészietlen.

Jellemrajzaiban is sok hibát találnak kritikusai. Greguss azt írja alakjairól már 1856-ban,⁴ hogy »a valóságból vétettek, mégsem bírnak a valóság színével.« Arany típusosoknak találja őket, bár a szerző »sok eredeti apró vonással tudja őket érdekessé tenni.« Zsigmond Ferenc szerint⁵ nagyon hasonlítanak egymáshoz, nem válnak igazi egyénekké, de típusoknak sikerültek. Ezt azzal magyarázza, hogy Vas Gereben adomákban gondolkozik, s ezért van érzéke különösen a tipikus vonások iránt. Fábíán István⁶ is kiemeli, hogy »adomákon keresztül

¹ Arany János összes munkái. V. 1884.

² Pintér Jenő *magyar irodalomtörténete*. VI. 1933.

³ A *Fülcsi estéről* a Pesti Napló szerint (1853. szept. 16.) azt mondta volna egy parasztember: «Aza Vas Gereben nagyon ostobáknak tart bennünket!»

⁴ A 9. jegyzetben id. tanulmányában.

⁵ *Vas Gereben*. Irodalomtörténet. 1919.

⁶ *Vas Gereben* (Az adoma szerepe műveiben). Mátyásföldi Egyesületi Corvin Mátyás gimnázium Értesítője. 1935—6. és kny.

látja és azokkal ábrázolja« a jellemvonásokat. Ez így is van. Jellemrajzai (főként a híresebb emberekéi) sokszor nem egyebek, mint az illető emlékezetes mondásainak, s a rá vonatkozó adomáknak mozaikjai. Ezért gyengék a történeti alakokról adott jellemrajzai (Kisfaludy Károlyról, Fáyról, Széchenyiről stb.). Nem tudja kiválóságukat éreztetni, élő emberekké varázsolni őket. Üresek, jelentéktelenek, nem érdekesek, csak az író bölcs mondásait fűjják. Igazi egyéniségüknek nyomát sem találjuk bennük. Jól mondja Barabás Ábel,¹ hogy «megrajzolta a nagy időket; adós maradt a nagy emberekkel.»

Nem-történeti főszereplői sem igazán érdekesek, többnyire okosak, becsületesek, jó magyarok s mind a haladás hívei s mind az író nyelvén beszélnek, mint már Arany észrevette. A sokféle alak így Vas Gereben mintázó agyagából gyúrva nagyon egyforma lesz. Szerelmes fiataljai a legegyformábbak, a legélettelenebbek és legunalmasabbak.

Alakjait általában üreseknek érezzük, mert lelküket nem tudja megrajzolni. A bensőséges lelki élet bonyolultságai és egyéni finomságai iránt nincs érzéke. Ezért csavarint olyan könnyen jellemein a tendencia kedvéért. Maradi emberei pl. regényei végén többnyire a haladás híveivé válnak. Tapadó liberális lesz, Baltay lemond bogarairól, Józsa Gyuri a korhelyiségről stb. Arany találóan mondja erről: «Az ily pilleforma átalakulások közönségesek ugyan, de nem az életben, hanem a helyzetek és furfangos cselszövényeken alapuló vígjátékokban, hol a végjelenet, midőn a mesterséges álarc lerántatik, oly csattanós jellemfordulatokat idéz elő, hogy elbámul belé a pszichológia.» A pszichológia valóban nem volt kenyere Vas Gerebennek.

Mellékalakjai között azonban, kiknek jellemzésére elegendő az ő adomázó s apró vonásokat élesen meglátó józan realizmusa, sok a sikerült, mint már előbbi áttekintésünk folyamán láttuk. Ilyenek Köntös Mihály, Schnellerné, Józsa Gyuri, Kállay alispán, Baltay, Tapadó és sok más. Ezek, ha a végén néha elrontja is őket, igazán magyarok s a régi jó idők jellemző, kedves vagy mulatságos alakjai.

* Regényei, mint korrajzok, nem hű képei a XIX. század első felének. Jól mondja róla Zsigmond Ferenc, hogy «mielőtt a regény tárgyául szolgáló eseményeket bemutatná, az ő sajátos szemüvegét kínálja ide nekünk, mely nagyobbak és színesebbnek mutat mindent, némely sugarat pedig egyáltalában nem bocsát magán keresztül.» Szóval hazafias és buzdító tendenciái szerint eszményíti a közelmúltat, tehát egyoldalúan világítja meg. Nagyobb baj az, hogy a kor nagyfontosságú politikai és közéleti eseményeinek megítéléséhez nincs kellő szemmértéke.

¹ *Vas Gereben.* 1906. 166.

Ezekkel rendesen csak felszínesen foglalkozik, csak érinti őket, vagy nagyon is népszerűen s leegyszerűsítve ír róluk. «Az adomát történetnek veszi, s a történetet eladomázza» — mondja róla Váli Béla.¹ Így a kor nagy mozgató eszméit nem tudja világosan élénk állítani, amint történeti alakjait sem tudja rajzolni.

Azonban a parasztság és középnemesség mindennapi életét, multságait, szokásait, ügyesbajos dolgait, a megyei közigazgatásnak s a régi jogszolgáltatásnak sok ága-bogát, csalafintaságát, vidám és szomorú oldalát jól ismeri, élénken adomázó humorral és sok kedvességgel örökíti meg.

A korrajz hűségénél fontosabbnak tartja buzdító, lelkesítő és tanító voltát. Az elnyomás sötét korában lelkesíteni akarja a csüggedt hazafiakat a mult rajzával. Hibáit is bemutatja, hogy okuljanak rajtuk. Például a parasztság helyzetét nem egyszer keserű hangon rajzolja: «A paraszt... ki az aranyozott mentét földesurának *robotban* kereste... ki, amit nem tanult, *országut* csinált, — és amit megcsinált, mindig pénzért használt... kezét lábát mindig más használta, *lelkét* pedig barmok között hagyták kiinn a *gyepen*, hol legalább ép maradt az istenadta, s *egyenesre* nőtt fel» (*Egy falu, két bakter*). A külföldieskedő, magyarul nem tudó mágnást pellengérré állítja, a nemzeti haladás követelményeit s a liberalizmus jelszavait és törekvéseit meg nem értő konzervatívokat kigúnyolja. A reformkor magyarjainak erényeit azonban sokkal gyakrabban rajzolja. Fajszeretete itt azután sokszor elfogultsággá, magyarsága magyarkodássá válik, mikor a magyar katonát, a magyar parasztot agyonmagasztalja. Az angol Bowring a parasztok énekéről azt mondja: «Ritka kar, minőt a milánói Scala egész Olaszországban nem fogdos össze» (*Nagy idők, nagy emberek*). Hát még a nemesség soraiból mennyi nagy ember került ki ebben az időben! Az író nem győz rajtuk álmélni: «Boldog Isten, hol van az a mérték, mellyel a nagy emberek nagyságát megméri?» (u. ott). Vas Gerebennek ez a mértéke különös, vagy inkább emberei azok, kik a «nagy ember» mértékét majdnem mind megütik, Földváry, a derék alispán, éppen úgy, mint Széchenyi.

Gyermekek túlzásain ma már mosolygunk, vagy bosszankodunk, de jószándékát nem vonhatjuk kétségbe. A magyar nemzeti hiúságnak való alkalmazkodó hízeltége nem volt helyes, talán káros is, de az is kétségtelen, hogy Jókai mellett ő tett legtöbbet a nemzeti önérték emelésére, ébrentartására ebben a szomorú időben.

Különösen kevert politikai nézetei is megfeleltek a kor fiainak. Azt mondhatnók, hogy ő volt a legkonzervatívabb

¹ Vas Gereben Radákovics József élete és munkái. 1883. 70.

liberális, vagy a legliberálisabb konzervatív. A szabadelvűség, haladás eszméinek legbuzgóbb hirdetője, de legbuzgóbb hirdetője a régi magyar erkölcsök, szokások értékének és megőrzésük fontosságának is. Lelkesedik a demokrata eszmékért, a népért, de ugyanakkor a magyar nemesség kiváló érdemeiért is. Így hirdeti a nemzeti egység, összefogás szükségességét, az egész magyarság életének egységes irányítását az anyagi és szellemi haladás felé, s így megerősödését az idegen hatalom nyomása ellen.

Ha ezeket a nemes tendenciákat nem tudta is művészi formába önteni, de magyar szívvel és szóval hirdette.

A magyar szónak különösen nagy mestere. Ezt minden bírálója elismeri. Greguss, ki — mint láttuk — nem volt nagy bámulója, dicsérettel említi «ritka elevenségű, könnyed, jól gördülő és magyarizű» nyelvét.¹ Arany János, a magyar stílus nagy művésze, azt mondja előadásáról, hogy «élces, nem várt ötletekben, szökdelő hasonlításokban, meglepő félreütésekben (mint a kancsi mézárós) pattogó», másutt «élces hasonlatokba burkolt» reflexióit, «csapongó» ötleteit, s nyelvének «busás (derb) erélyét» emeli ki. Későbbi méltatói is ugyanezeket a sajátosságait állapítják meg, legfeljebb jobban hangsúlyozzák zamatos népiességét, vagy adomázó közvetlenségét.² Zsigmond Ferenc szerint³ «mint a nép nyelvének és eszejárásának irodalmi értékesítője nem méltatlan» — Petőfihez, Aranyhoz és Jókaihoz. Barabás Ábel túlzó lelkesedéssel azt írja nyelvéről, hogy «magyarosabban soha senki sem írt.»

Azt is megállapították azonban, hogy zamatos népiességét nem egyszer erőszakolja, túlságosan magyarkodik. Beöthy Zolt⁴ rokonnak érzi stílusát a sallangos Petőfi-utánzókéval, sőt a Dugonicséval is. Szerb Antal⁵ valami «barok csavarosságot» lát benne, Fábrián akartságot, mesterkéeltséget.

Valóban Vas Gereben stílusa a természetességnek s a mesterkéeltségnek különös keveréke. Urai és parasztjai, férfiai és nőalakjai, öregei és fiataljai mind az írónak szentenciózusan okoskodó, talpraesetten riposztzó, csattanókban kihegyezett, túlságosan körülményeskedő és hosszadalmas stílusában beszélnek, tehát nem természetesen és nem jellemüknek megfelelően. Sokszor úgy érezzük, hogy az író minden áron eredeti és «zamatos» akar lenni, mintha azt mondaná: Ide hallgassatok! Íme én, a diplomás úriember, milyen nagyszerűen tudok a parasztok nyelvén beszélni! Jókainál ezt sohasem érezzük. De ne feledjük el azt se, hogy Vas Gereben stílusában van sok értékes elem is: elmésség, magyaros észjárás, jóízű, adomázó

¹ A 9. jegyzetben említett tanulmányában.

² L. a 15. jegyzetet.

³ L. a 14. jegyzetet.

⁴ «Képes irodalomtörténet» II. s *A magyar irodalom kis tükré.*

⁵ *Magyar irodalomtörténet.* Kolozsvár. 1934. II. 38.

humor, ha egy kissé körmönfont és nehézkes is; az eredeti, népies szólásoknak rendkívül nagy gazdagsága, s van benne egyéniség. Így csak ő tudott akkor írni, s azok közé a kevesek közé tartozik, akiket stílusukról mindjárt megismerhetünk.

Íme egy bokrétára-váló Vas Gereben-féle eredeti stílus-ötlet: «Néha már akkorákat hazudott, hogy maga is már a fához támaszkodott... Egy eltévedt garasnak de nagy jó napot kívánna... Szinte kisebbnek látszik az a szénás szekér, mióta az a huszár talyigának mondta... De mikor úgy: ökor mász be kétekhez, pipaszóval lép át a küszöbön a mostani gyerek, a jó napot pedig a pitvarban feledi... Ha holnap nem veszik (t. i. a lányt), ma is odaadom... Amint ökigyelme az italtól jobban-jobban tellett, azonkép fogyott ki belőle a beszéd... Két asszonyban sem láttam akkora mérget, amennyi meggyűlt ebben az egyben... Ha a levegőt pénzért adnák, lehelni sem tudna... Kendnek meg lánya van. — Az ám, az istenadta, de ki tehet róla, az anyja is lány volt. — Annak is kell lenni... Éva anyánk szinte csak asszony volt. — Ki is marasztott bennünket a paradicsomból... Úgy megnézte (a leányt), mint a talált huszást... Amig robot volt, a kisbíró szagát már messziről ugatták a kutyák... Mint a megviselt kalapkarima, Jámbor Istvánnak is az ő méltósága megereszkedett már... Úgy megfeszült rajt a huszárdolmány, hogy ha a szabó dupla cernával nem varrta volna, darabszám maradna.»¹

Eredeti, zamatosan magyaros stílus ez, de mozgalmas ötletessége ellenére is egyhangúvá és hosszabb elbeszélésben fárasztóvá válik. Hiányzik belőle Jókai stílusának rendkívül sok színe, nagy változatossága. Vas Gereben eredeti stíliszta, de Aranyinak, vagy Jókainak rendkívüli stílművészetét meg sem tudta közelíteni.

Munkáit szívesen olvasták már az ötvenes években, de könyvei nem keltek valami nagyon. Talán ezért panaszkodik gyakran, hogy a magyar közönség nem vásárol elég könyvet. Második kiadást ez alatt a tíz év alatt egyik munkája sem ért. Csak 1864—65-ben rendeztek belőlük egy tizenkilenc-kötetes népszerű kiadást (*Vas Gereben munkái*), melyben négy első regénye jelent meg. Összegyűjtött munkáinak sorozatát csak két évtized múlva (1886) indították meg. Így a rendkívüli népszerűségéről szóló állítások erősen túlzottak.

Vas Gereben sok hibája ellenére is eredeti író volt és specifikusan magyar (külföldi tárgyat nem is dolgozott fel). A romantika uralkodó áramlata alig érintette. Józan, magyar

¹ Akad stílusában izléstelenség is: «Akkorát győzedelmeskedett, hogy a lelke szinte egyet nyekkent... Aki nem bóg bámultában a nagy művész előtt, azt mondják, nem érti a jámbor... Ki az Isten irgalmához ámbár nem igen mert oda dűleszkedni... Mikor már egyet nyelt a lelke.»

realista maradt. Jókai és Gyulai mellett ő vitt legtöbb egyéni szint és igazi magyarságot a realista irányú magyar elbeszélésbe. Ha ezt nem az igazi művészet magasabbrendű eszközeivel tette is, de mint a régi magyar világ tömérdek jellemző érdekességének lelkes krónikása, mint a nemzeti haladás ügyének szószólója, a nemzeti önérzet szítója s irodalmi nyelvünknek a népnyelv sok kincsével gazdagítója hálánkra érdemes.

Barabás szerint «helye legkiválóbb íróink közt van». Ez naív túlértékelése Vas Gereben munkásságának. Helye nem ott van, hanem kisebb, de buzgó és érdemes íróink között.

SZINNYEI FERENC.

AKAI MUSEUM-PRINTING I. 83
Budapest, X., Múzeum ut. 14/15

NEMZETISÉGI NÉPSZÍNМŰVEINK.

A magyar népszínmű sorsát *A falu rossza*nak 1875-iki nagy sikere évtizedekre eldöntötte. A század közepén a *Szökött katonával* megindult s a hetvenes évek legelején újra nekilendült műfaj sokban különbözött a Tóth Ede-féle formától. Ezek a régibb népies darabok egyfelől az úri osztályt is besorozták ábrázolásuk körébe, — főként ez jellemzi Szigligeti népszínműveit — másfelől a stilizált falusi élettel szemben nem egyszer a valóbszerű ábrázolású népdramával is kísérleteztek (Abonyi Lajos), végül pedig — mint például Szigeti József, meg-megpróbáltak az ú. n. középfajú dráma helyett népies *vígjátékot* színpadra vinni.

A falu rossza és a Tóth Ede nyomába lépő Csepreghy Ferencnek iránya mindeme törekvésekkel szemben olyan népszínmű-típust fejlesztett ki, amely — bár több tulajdonságával benne gyökerezik az előzményekben — mégis lényegében elüt a régibb formáktól. A félig népies színmű helyett teljesen paraszti környezetbe helyezi alakjait és meséjét, a *vígjátékkal* nem igen kísérletezik, a sötétebb festésű népdramát meg épen kerüli. Elfinomított népeletet mutat be: főalakjai jól fésült vasárnapi parasztok, s csak epizódfiguráival félközik közelebb a való élethez.¹

Maga a fejlődésre olyan erősen ható Tóth Ede nem akart megmaradni ebben a formai és ábrázolásbeli egyoldalúságban. *A falu rossza* után *A kintornás családdal* és *A tolonccal* a maga népszínműi gyakorlatát gazdagabbá és változatosabbá iparkodott fejleszteni, sőt népdramát is tervezett.² A korai halál azonban megakadályozta szándékában. A helyére álló kiváló tehetségű Csepreghy Ferenc a mesternél nagyobb színpadismerettel és gondosabb drámaépítő képességgel *A falu rossza* formáját évtizedekre megrögzítette. *A sárga csikó* (1877) és *A piros bugyelláris* (1878) sikere és hatása épen olyan döntő jelentőségű lett, akárcsak Tóth Ede főművének feltűnése.

¹ Galamb Sándor: *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig*. Budapest, 1937. I. k. 238. s. köv. I.

² Pap Károly: *Tóth Ede élete és művei*. 1894. 190. I.

De nemcsak ezek az irodalmi minták okozták, hogy a magyar népszínmű a mult század utolsó két évtizedében olyan kevés változatot tudott felmutatni. Hozzájárult ehhez az általános irodalmi ízlés, meg bizonyos színházi körülmény is. Mert ne feledjük, hogy a mult század második fele a polgári osztály kényelmes berendezkedésének korszaka. Azé a polgári osztályé, amely irtózik tragikus összeütközéseket látni a színpadon, nem akarja a népet a maga keserves és nyugtalanító életproblémaival megismerni és okvetetlenül megkivánja, hogy színház utáni vacsorájának jó hangulatát a darabok kibékítő megoldása biztosítsa. Ennek a közönségnek az igazi műfaja a tartózkodó, az élet képét bizonyos rózsaszínű köddel beburkoló *középfajú dráma*.¹

Másfelől azonban az is elhatározó fontosságú volt a kialakuló népszínműi formára, hogy a Népszínháznak vezető művészi egyéniségei Tamássy József és Blaha Lujza voltak. Nélkülük, illetőleg — Tamássy elég korai visszavonulása után — Blaháné nélkül a közönség magyar népies darabot nem fogadott a szívébe. Már pedig ennek a tüneményes művésznőnek csak a megfinomított paraszti élet ábrázolására volt képessége. Egyéniségének valami játszi érzelmesség volt a lényege, s visszariadt a szilajabb drámaiságtól, a sötétebb színektől, a selejtezetlen valóságosságtól. Amennyire lelke volt az énekes-táncos, stilizáló népszínműnek, épen annyira nem lelte helyét a merészebb festésű népdramában.²

A népszínműi forma merev megállapodását az egykorú kritika elég hamar észrevette, s irodalomtörténetírásunk is épen elég-szer emlegeti. Természetesen ennek az egyhelyben való topogásnak kényelmetlenségét elsősorban maguk az írók érezték. A megszokott körből kitörni azonban nem lehetett. A népdráma irányában alig kísérletezhettek. (Rákosi Jenőnek 1884-ben bemutatott *Magdolnája* kivétel.) S mivel vadonatújat nem alkothattak, beérték hát azzal, hogy a megszokott témát variáltatták. Változatokat játszottak el azon a húron, amelyből Tóth Ede és Csepreghy Ferenc csalt ki olyan közönségvonzó melódiákat.

Az egyik lehetséges változat az volt, hogy a sajátosan magyar népelet mellé sorakoztatták a hazai nem magyarajkú falusi élet rajzát. A magyar népszínmű körét kiszélesítették *nemzetiségi* népszínművé. A megoldás csábítónak és eredetinek

¹ Beöthy Zsolt szerint a középfajú drámák «a hibáknak, a féluton maradó bűnöknek költeményei». *Színműírók és színészek*. 1882. 9. l.

² Különösen jellemző, hogy az 1871-ben a Nemzeti Színházban elfogadott *Betyár kendőjét* évekig nem lehetett Budapesten előadni — azért, mert Zsófi szenvedélyes szerepe nem talált Blaháné egyéniségéhez. Az értékes darabot csak a győri, kolozsvári és debreceni bemutatók sikere után illesztette műsorába a színház. V. ö. Galamb i. m. 249. l.

látszott, hiszen régibb népszínműirodalmunk ritkán és inkább csak mellékalakoknak szerepeltette a zsidót, a cigányt vagy az idegen kiejtésű csavargót. Olyan darab, mint Szigligeti *Cigánya* (1853), ahol a főalakok között is akadt nem színmagyar szereplő — az általános gyakorlattal szemben a kivételek közé tartozott.

A nemzetiségek felé való fordulás szándékában ösztönző példa lehetett színműíróink előtt a magyar novellairodalom is. Mikszáth Kálmán *Tót atyafiainak* nagy népszerűségére természetesen a színpad munkásai is felfigyeltek. De talán az a megfontolás is ösztönözhetette őket, hogy a nemzetiségi népszínművekbe könnyű volt politikai, vagy — hogy mai szóval éljünk — bizonyos világnézeti irányzatosságot elhelyezni. Burkoltan vagy leplezetlenül mód nyílt a színpadról a nemzetiségi együttérzés vagy a zsidók egyenjogúsítása felé kiszólni.

Érdekes és jellemző, hogy a nemzetiségi népszínművek divatjának elindítója éppen egy nem magyar származású író: a magyar-oláh kultúrkapcsolatoknak lelkes és tiszteletreméltó hangadója, Moldován Gergely.

Ennek az érdekes etnográfusnak és nyelvtudósnak első darabja, *A szép Iliánna*. 1879. szept. 14-én került bemutatásra a kolozsvári nyári színházban.¹ Cselekménye olyan erdélyi faluban játszódik, ahol magyarok és oláhok vegyest lagnak. Bokotán Tódor, jómódú oláh gazda leányát, Iliánnát, egy magyar legény, Jakab Bandi szereti. A fiú édesanyja, egy szegény özvegyasszony, szemet vet Bokotánra. Meg van azonban róla győződve, hogy ha fia összekerül Iliánnával, a gazda nem venné el őt. (Miért — ez nem világos.) Ezért elkezd áskálódni Bandi szándéka ellen. Hütlenség gyanújába keveri a leányt, mire bánatában a fia elbujdosik. Erre Iliánna elkeseredve Mikusán Tomának ígéri kezét. Végül is a szokott népszínműi recipe szerint természetesen kiderül a leány egyenessége, Bandi is hazavetődik, és egymáséi lesznek. Toma pedig Fészek Borcsa nevű magyar parasztleányt veszi el. Így a darab, — melynek célzata a magyar-oláh testvériség propagálása — két vegyes nemzetiségű házassággal végződik.

Magában a népszínműben azonban nem is két, hanem sokkal több nemzetiség sorakozik fel. Van benne egy kuruzsló *cigányasszony*, egy drótotstót, meg egy *zsidó* kocsmáros is.

Az egykorú erdélyi bírálatok kiemelik a darabnak abbéli érdemét, hogy a népszínmű eddigi tárgykerét ki akarja bővíteni, és megdicsérik a mondanivaló nemességét is. Kifogásolják

¹ Nyomtatásban nem jelent meg. Sűgőkönyvét sem ismerem. L. róla: *Magyar Polgár* 1879. szept. 14. és 16., *Kelet* 1879. szept. 16. és Szász Károly: *Molnár György Kolozsvárott*, Bud. Szemle 1930. dec.

azonban a mese vékony sodrát, a színpadismeret hiányát, a lélektani botlásokat és főképen az eddigi népszínművekre emlékeztető fordulatok ismétlését. Az egésznek szerintük csak az epizódfigurák adnak valamelyes életet. Az esztétikai hibákon kívül felróják az írónak, hogy semmi sajátosan román jelleg sincsen a műben. A történet épenúgy megeshetnék színmagyar környezetben is. Csak a járulékos elemekben vannak etnográfiai érdekességek: szép oláh dalok és táncok fordulnak elő benne.

Moldován Gergely második népszínműve, *A falu ládája*, szintén Kolozsvárott került színre, 1881. okt. 22-én.¹ Ennek a műnek jóval kevesebb nemzetiségi vonatkozása van, mint az előbbinek. Történik az ötvenes évek végén «az erdélyi részek félreeső falujában». Oláh szereplői, oláh motívumai nincsenek, s csak annyiban számíthat némileg nemzetiségi darabnak, amennyiben a cselekvény egyik főmozgatója, Bernstein Jonathán, «a falu zsidaja».²

Moldován színműveinek a színpadismeret hiánya miatt nem volt számbavehető közönségsikere. De maguk az írók felfigyeltek kísérletére.

Moldován darabjainál sokkal nagyobb hatása lett Almási Tihamér *Tót leányának*, melyet a Népszínház 1882. nov. 3-án mutatott be. Pedig az első előadáson ez a mű is kegyetlenül megbukott. A szerző meg sem jelenhetett a lámpák előtt. A bemutatót követő, előre megrendelt vacsora pedig az egyik kortárs szerint halotti tornak is beillett volna.³ A darab azonban kiheverte a bemutatón elszenvedett bukást és rövidesen 100 előadást ért meg.

Meséje abból indul el, hogy tótok nyári munkára vonulnak le az egyik magyar faluba. Hankába beleszeret az egyik magyar legény, de szülei a leány tót volta miatt ellenzik a házasságot. A fiút egyébként egy magyar leány is magába akarja bolondítani s bájitalt kever a borába. (Ezt a szert egy vénasszonytól kapta, ez meg egy baromrovostól, aki beteg csikónak szánta.) Az italt véletlenül az egyik tót legény issza meg s rosszul lesz tőle. A baromorvos meglátta, amikor Julis a borba töltötte a szert, s megfenyegeti, hogy mérgezés miatt feljelenti, ha nem lesz a felesége. A bonyodalom további fordulatait fölösleges elmondani. Minden jóra fordul, s végül tót leány és magyar legény összekerülnek.

Az összeütközés főmozzanatára nyilván Lukácsy Sándor *Vereshajúja* (1877) volt hatással. Amiképen ott a vereshajúság,

¹ Nyomtatásban ez sem jelent meg. Kézírtos példánya a Nemzeti Múzeumban található: Qu. Hung. 1769.

² *Kelet*, 1881. okt. 23.

³ Verő György: *A Népszínház Budapest színi életében*. Budapest, 1925. 190. l. — A mű megjelent mint a *Népszínház Műsorának* füzete.

itt a leány tót nemzetisége az oka a szülői ellenkezésnek, s mint amott, itt is a leány nemes lelke győz az elfogultságon. Beöthy Zsolt ezenkívül még más hatást is észrevett. Rámutat Abonyi Lajosnak *A néhai meszes tót* című novellájára. Itt is egy magyar parasztlégeny szeret bele egy vándorló tót leányba s «egy anekdóta-szerű kaland után» feleségül veszi.¹

Az első előadás közönségét nyilván a történet nehézkes elindulása, a szerkezet mesterkéeltsége, a fordulatok véletlenszerűsége, valamint a komoly és bohózáti elemek szervesetlen összekeverése tartotta vissza a tetszésnyilvánítástól. De közrejátszhatott az a körülmény is, hogy a tót alakok rokon-szenvesebbek, mint a magyarok. A színház maga mindent elkövetett a siker érdekében. A darabot elsőrangú szereposztásban mutatta be, a díszletek nagyon tetszetősek voltak, s Blaháné öltözete — ő játszotta Hankát — az Iparművészeti Múzeumban elhelyezett népviseletek egyik példánya után készült.²

Az előadásra fordított gond, a hang frissesége, a nemzeti-ségi környezet újsága és Serly Lajos zenéje végül is meghozta a sikert. Az «Ici-pici nyúl»-nóta pedig sokáig népszerű dal maradt, s az utcát is meghódította.³

A hatáson felbuzdulva Almási két esztendő múlva újabb nemzeti-ségi népszínművel állít a közönség elé. *Cigány Pannája* azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.⁴

Cselekvénye három ágra szakad, de a végén a szálak egybefonódnak. Marci, Vámosi törvénybírónak fia, annyit hall Cigány Panna szépségéről, hogy a falu népe előtt megfogadja: majd ő megmutatja, miképen kell elbánni a begyes leánnyal. Csakugyan megzavarja Panna fejét, de közben maga is belé-szeret. Mikor az önérzetes cigányleány hírt vesz a legény fogadásáról, ellöki magától. Később azonban mégis az övé lesz, mert meggyőződik róla, hogy a fiú igazán szereti. A dráma másik ága, hogy Rudi cigányvajda bosszút akar állani Vámosin. Sok évvel azelőtt rajtakapta a bírót, amikor feleségét megölelte. Kést emelt az asszonyra, meg is sebezte, de az nem halt meg, hanem világgá ment s magával vitte Rudi kis fiát. Most a bosszúvágó vajda kicsalja Vámosit az erdőbe s két pisztolyt tesz eléje. Egyik töltve van, a másik üres. Kényszeríti Vámosit, hogy válasszon közülük és lőjön magára. Az erdőbe érkező falusiak megakadályozzák az istenítélet-szerű párbajt. Végül kiderül, hogy Marci Rudinak elveszett fia. A cselekvény harmadik ága egy községi bíróválasztás körül bonyolódik.

¹ *Színházi esték*. Budapest, 1895. A darabról szóló bírálat.

² *Budapesti Hírlap*, 1882. nov. 3. ¹

³ Verő György i. m., — *Vasárnapi Újság*, 1882. 46. sz. — *Fővárosi Lapok*, 1882. nov. 4.

⁴ Első előadása 1884. ápr. 4. a Népszínházban. Megjelent az *Olcsó Könyvtárban*.

A darab menete elég friss, eleven, de a cselekvény zsúfolt. A szereplők nem cselekszenek szükségszerűen, hanem az író önkénye szerint. A mese egyes szálainak egymásba fonása eléggé sikerült, a fordulatok és a kifejlés azonban épen olyan szeszélyesek, akárcsak az alakok jellemzése.

A bemutató közönsége ezt a művet is hidegen fogadta, akárcsak a *A tót leányt*, a többi előadásé azonban nem javította meg a véleményt, mint az előbbi darab esetében történt. A lényegbeli hibákon kívül hozzájárulhatott az elutasító magatartáshoz az is, hogy a cigányokat a magyar irodalomban megszoktuk komikus alakoknak tekinteni, Panna és Rudi azonban komoly, romantikus temperamentumok: cigányos beszédjük nem illik a szenvedélyes kitörésekhez.¹ Az egész műből voltaképpen csak egyetlen dal az, ami igazán népszerű lett.²

A cigányélet mint komoly drámai anyag ezután nem is vonzott nevezetesebb színműírókat. Csak a Krisztinavárosi Színkör színpadán próbálkozott meg két esztendő múlva vele Mészáros István a *Cigányvér* című népszínműben. A lírai elemek túlnyomósága miatt a darab pár előadás után végképpen letűnt a műsorról.³

Természetes, hogy a cigány mellett a zsidó is megjelent mint népszínműi tárgy és főalak. Klárné Angyal Ilkától, a Népszínház kiváló komikájától 1884. november 21-én került bemutatásra *Az árendás zsidó*.⁴ Ez a filosemita tendenciájú színmű mint ellenhatás kapcsolatban lehet az akkoriban rövid időre föllángolt zsidóellenes mozgalommal.⁵

Blum Dávid kocsmáros és felesége — mivel maguk gyermektelenek — egy anyjavesztett kis leányt nevelnek fel. Annyira magukénak vallják a kis teremtetést, hogy később is, amikor már felserdült, s amikor más faluba költöznek vele, mindenki az ő gyermeküknek hiszi. A szép leányba beleszeret a falusi bírónak fia. A zsidó házaspár azonban hitsorsoshoz akarja erőltetni, s természetesen a bíró is tiltakozik, hogy fia zsidót vegyen el. A szülői kényszerítés elől a két fiatal megszökik. Egy vendégfogadóba vetődnek, ahol kiderül, hogy a tulajdonos épen a leány apja. Annak idején türehetlen féltékenysége miatt hagyta ott a felesége. Most természetesen,

¹ *Vasárnapi Ujság*, 1884. 15. sz., *Fővárosi Lapok*, 1884. ápr. 5., Verő György i. m. 192. l.

² «Cigány Panna az a híred, — Hogy köből van a te szíved. — Kő a szíved, jég az ajkad: — A szerelem — A szerelem — Nem fog rajtad.» (Énekelte Blaháné cimbalom-kísérettel a I. felvonás 1. jelenetében.)

³ Bemutatója 1884. aug. 14-én. Nyomatásban nem jelent meg. Sógó-könyvét sem ismerem. L. róla: *Budapesti Hírlap* 1884. aug. 15. és *Fővárosi Lapok* 1884. aug. 15.

⁴ Nyomatásban nem jelent meg. Rendezőpéldánya a Nemzeti Színház könyvtárában.

⁵ Demény Mária: *Az újabb magyar népszínmű története*. 31—32. l.

hogy napvilágra jön a leány keresztényvolta, a fiatalok egybekelésének akadályá elhárul.

Klárné Angyal Ilka teljesen a népszínművek taposott útján jár. Bizonyos színpadismeret kétségtelenül mutatkozik a darabban, de egyéb említésreméltó sajátosságai nincsenek. Furcsa, hogy a szerző a népies dalok közé kuplét is vegyít s ezzel mintha egy pillanatra átcsapna az operett területére. Bántó valószínűtlenség, hogy a második felvonás nyílt utcán pereg le, pedig egészen intím jellegű dolgokról esik szó benne.¹

Nyilván *Az árendás zsidó* főfordulata járt eszében Lukácsy Sándornak, amikor az 1887. szept. 23-án a Népszínházban bemutatott *Rebekáját* megírta.² Itt azonban a származási titkok kiderülésének valóságos áradata hömpölyög a néző elé. A hősnő egy zsidó kiejtéssel beszélő leány. Szerelmes a jegyzőbe, aki magáról azt hiszi, hogy zsidó. Természetesen gondosan rejtegeti származását, de hiába. Kipattan zsidó volta, épen akkor, amikor Rebekáról meg az sül ki, hogy keresztény. Végül is azonban jóra fordul minden, mert — óh csodák csodája! — rájövünk, hogy a jegyző *mégsem* zsidó.

A darabnak nemcsak a tartalomból kivilágló erőszakoltság az egyetlen hibája. Még sokkal nagyobb baj az egészen eláradó izléstelenség.³

Kedvesebb hangú nemzetiségi népszínmű került bemutatásra a Népszínház deszkáin 1889. nov. 15-én. A művet jó hír előzte meg: a színház pályázatának megnyert 100 aranya. Címe: *Náni*, szerzője: Follinusz Aurél.⁴

A bonyodalomnak csomója ugyanaz, ami a legtöbb nemzetiségi tárgyú darabban. Egy Boszniából hazatérő magyar baka magával hozza sváb kedvesét, akit útközben Glogovácon ismert meg. Velük jön Náni apja és bátyja is, hogy megnézzék a magyar legény gazdaságát. Azonban a fiú nagybátyja, Szilasi Péter, is szemet vet a csinos menyasszonyra, maga akarja elvenni, a bakának pedig a saját leányát szánja. Ha a fiú ellenszegülne, el van szánva, hogy tönkre teszi ennek anyját, akinek egész vagyona a kezében van. Amikor kiderül, hogy Józsi szegény, az öreg német is ellene fordul a házasságnak s kényszeríti leányát, hogy szakítson kedvesével. Kétségbeesésében Józsi öngyilkosságot akar elkövetni, de kicsavarják kezéből a pisztolyt. Erre az öreg elérzékenyedve neki adja a leányt, s az anyagi bonyodalom is rendbejön valahogy.

¹ *Vasárnapi Ujság*, 1884. 48. sz. — *Fővárosi Lapok*, 1884. nov. 22.

² Nyomtatásban nem jelent meg. Sűgőkönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

³ *Vasárnapi Ujság*, 1887. 40. sz. A népszínművet gyöngesége ellenére is a Krisztinavárosi Színkör 1890. júniusának végén felújította. (L. az egykorú lapokat!) Talán Dankó Pista zenéje vonzotta a közönséget.

⁴ Sűgőkönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

A felépítésen kapkodás látszik, s a darab hanglata is nagyon billeg; az első felvonás csapongóan vidám, a többi egyszerre csak komorrá válik. Ami a jellemzést illeti, feltűnő, hogy a sváb figurák rajza lényegesen sikerültebb, mint a magyar alakoké. Említésreméltó, hogy egyik fordulatára, amikor Józsi erszényt vág Náni szeme közé, egy nagysikerű francia szalon-darab hatott: Dumas *Kameliás hölgyének* nagyjelenete. A közönség nyilván a legtöbbet egy Bukovay Absentius-féle ősjogász figuráján derült, aki állandóan kártya- és billiárdnyelven beszél. A darab a hibák ellenére is népszerűvé tudott válni, s nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is sokszor játszották.¹

Lászy Viktornak a Krisztinavárosi Színkörben 1890. május 19-én bemutatott *A mádi zsidóját* csak épen megemlítjük. Egykorú bírálatok szerint a főalak áldott, jó ember volt, a szerelmes párnak valóságos őrangyala. Amennyire a szöveg ismerete híján meg tudjuk állapítani, a darab telve lehetett más népszínművekből merített mozzanatokkal.²

A következő esztendő ismét Klárné Angyal Ilkától hoz nemzetiségi népszínművet. Az 1892. ápr. 23-án a Népszínházban színrekerült *Szép Darinka* valóságos gyűjteménye a népszokásoknak és etnográfiai elemeknek.³

Csörgő községi bíró azt akarja, hogy fia, Balázs, egy Holló nevű gazdag mészáros leányát vegye el. A bírónak ugyanis nagy szüksége van pénzre, mert hogy a végrehajtás szegényét elkerülje, hozzányúlt a község vagyonához. A Csörgő-fiu azonban egy bosnyák leányt szeret, akivel katonakorában ismerkedett meg, s akinek csuládjánál el volt szállásolva. Apja kényszerítése előtt mégis meghajlik. Épen amikor kézfogóját ünnepli a mészáros-leánnyal, beállít a faluba egy bosnyák medvetáncoltató csoport, köztük a fiú-ruhába öltözött Darinka. Természetesen nagy kavarodás támad. A mészáros megtagadja leányát Balázstól. Erre a bíró másik gyermeke, Lidi akarja magát feláldozni apjáért. A még javakorban lévő Hollónak szinte ő maga kéri meg a kezét. A mészáros örömmel venné el a szemrevaló leányt, az áldozatra azonban nem kerül sor, mert Darinka tekintélyes összeget örökölt apjától s kifizeti leendő apósa minden kötelezettségét. Közben Lidi is megszeretett egy bosnyák legényt, s így ez a darab is kettős vegyes házassággal végződik.

Sok valószínűtlenségre felépített történet. A megoldás meg épen deus ex machina-szerű. Érzi ezt maga az író is, amikor

¹ *Vasárnapi Ujság*, 1889. 47. sz. *Fővárosi Lapok* 1889. nov. 16. Verő György i. m. 234. l.

² *Fővárosi Lapok* 1890. máj. 19. és egyéb egykorú újságok.

³ Nyomtatásban nem jelent meg. Súlykönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

Balázsszal a darab vége felé ezt mondatja: «Most velünk volt az Isten. E védangyalt küldte nekünk megmentésünkre. De ilyen égi csodák ritkán esnek az életben.» — Maga a felépítés és az anyag megmunkálása elég színpadismeretre vall, a megszokott népszínműi formával szemben azonban nem mutat eredetiséget. A magyar és bosnyák szereplők egymással való beszélgetése úgy intéződik el, hogy amikor Balázs Boszniában tartózkodott, rákapatta Darinkát a magyar szóra. Lidi pedig igen kedves jelenetek során tanítja magyarul az egyik bosnyák legényt.

Etnográfiai mozzanatokkal tele van a darab. Előfordul benne kólótánc és több szerb dal szerb szöveggel. Említésre méltó írói merészség, hogy színpadról bizonyos aktualitásokra is kiszólnak a szereplők: emlegetik — természetesen név nélkül — Baross Gábor minisztert, a vasútépítést és a zónarendszert.

Budapesti nagy színpadra nem került, de vidéken elég sokszor játszott darab volt Törös Tivadar, aradi újságírónak *Az örmény* című népszínműve. A nagyvárad színház mutatta be 1891. június 22.-én, de van tudomásunk aradi és eperjesi előadásairól is. Hogy három év múlva az óbudai szinkör is elővette, arra mutat, hogy lehetett valami közönségvonzó a darabban.¹

Amennyit a korabeli híradásokból össze lehet róla szedni, — bohózatba, sőt operettbe hajló népszínmű lehetett. A népdalok mellett kuplék, valcerek, indulók (Barna Izso szerzeményei) is előfordultak benne. Főalakja a *Bolond Istók* révén annak idején népszerű Afganisztán Vártán, szamosújvári ügyvéd volt. Örményeken kívül szerepeltek benne oláhok is, zsidók is, sőt még — magyarok is.

Almásy Tihamérnak *Spitzer Régije* (Népszínház, 1892. okt. 5.) nem nevezhető voltaképpeni népszínműnek. Meséje városban játszódik, s alakjai a paraszti osztálynál magasabb társadalmi rendhez tartoznak. A darab irányzatos volt: a polgári házasság mellett feszített lándzsát. A címszereplő nem főalakja a darabnak. Voltaképpen nem cselekszik egyebet, mint közbenjár a szerelmesekért. Egyébként az egész mű vaskos, nem egyszer izléstelen.²

Az 1892-es és 1893-as évben három azonos című nemzetiségi darabról van tudomásunk: Kerekes P. Mihálynak, Margitay Dezsőnek és Paál Gyulának *Cine mintye*-iről. Kerekes

¹ Nyomtatásban nem jelent meg. Sógókönyvét sem ismerem. Előadásairól: *Pesti Hírlap* 1891. jún. 24., 1895. márc. 2. 1894. júl. 4., *Budapesti Hírlap* 1894. júl. 4.

² Nyomtatásban nem jelent meg. Sógókönyve a Nemzeti Színház könyvtárában. V. ö. *Pesti Hírlap* 1892. okt. 6., *Budapesti Hírlap* 1892. okt. 6.

darabja Székesfehérvárott került színre, Paál Gyuláé¹ Rimaszombatban.² Margitay Dezső műve a Népszínházban 1893. március 17.³

Közülük csak Margitay darbjáról érdemes pár szót ejteni. Művében az író sötétebb színeket használt, mint általában népszínműveinkben megszoktuk. Ez dicséretes sajátság volna, meséjének lassú haladása, bágyadt mozgása azonban megakadályozta, hogy hatása legyen. Olyan faluban játszik, ahol magyarok és oláhok vegyesen együtt élnek. Egyik alakja, Kasku, Ereckmann-Chatrion valaha eléggé népszerű *A Rantzauk* című darbjából az öreg Rantzaut juttatja az olvasó eszébe.

Ugyancsak komorabb hangú népszínmű *Zöldi Mártonnak* *A pópa* című négyfelvonásos darabja.⁴

A darabnak csupa oláh szereplője van. Egy pópa felnevel egy árvából kimentett leányt, Maricát. Mikor a leány felnő, neveltjébe beleszeret. A szép teremtésért két oláh legény is bolondul. Összeverekednek miatta, s az egyik megöli a másikat. A pópa özvegyember, s mivel az egyházi törvények nem engedik az újránősülést, leveti reverendáját.

A napilapok bírálatai megállapítják, hogy bár teljesen oláh környezetben játszik, nincsen semmi igazán oláh jellege. Szentimentális hangú, nagyon közepes munka lehetett.⁵

A nemzetiségi népszínművek divatjának elindítója, Moldován Gergely még egyszer megpróbálkozik kedvelt műfajával. Négyfelvonásos népszínművét, *Flórika szerelmét*, 1901. nov. 30-án mutatta be a Népszínház.⁶

Az erdélyi havasokban játszó darabnak csomója Bokotán gazdag juhász fogadott fiának, Jonnak szerelme egy szegény szénégető asszony leánya, Flórika iránt. Leányrablás, átok, egy régesrégi titok kipattanása a mese mozgatói. Az erős összeütközés persze itt is kibékítően oldódik meg.⁷

A nemzetiségi népszínművek korszaka 1903. szept. 9-én, a Népszínházban bemutatott *Cigányélettel* zárul. Szerzője, Dankó Pista, a bemutatókor már nem élt. Emlékműve javára hozta színre a Népszínház.⁸ A gyenge kísérlet Rigó Jancsi cigány-

¹ *Pesti Hirlap*, 1892. jún. 23. Szövegét nem ismerem.

² *«Gömör-Kishont»*, 1893. okt. 12. és okt. 19. Szövegét nem ismerem.

³ Nyomatásban nem jelent meg. Sűgőkönyve a Nemzeti Színház könyvtárában. V. ö. *Vasárnapi Újság*, 1893. 13. sz., *Pesti Hirlap*, 1893. márc. 18., *Budapesti Hirlap*, 1893. márc. 18.

⁴ A Városligeti Szinkör mutatta be 1894. aug. 31-én. Nem jelent meg nyomtatásban. Szövegét nem ismerem.

⁵ *Fővárosi Lapok*, 1894. szept. 1., *Pesti Hirlap*, 1894. szept., *Budapesti Hirlap*, 1894. szept. 1.

⁶ Nyomatásban nem jelent meg. Kézírtos példánya a Nemzeti Múzeumban. Qu. Hung. 1911.

⁷ *Budapesti Hirlap*, 1901. dec. 1., *Pesti Hirlap* 1901. dec. 1.

⁸ Szövegét nem ismerem. V. ö. egykorú lapok bírálatait és Verő György i. m. 303-304. l.

primásnak akkortájt nagy port felver szerelmi kalandját választja a cselekmény kiinduló pontjául. A nevek természetesen mások, de a vonatkozás világos. A csak szerzője miatt érdekes népszínűről nem lehet sok szava az irodalomtörténet-írásnak.

A magyar népies színűirodalom ekkor már új, termékeny utakra tért. Gárdonyi Géza *Bora* megmutatta azt az egyik irányt, amelyen haladva a műfaj felfrissülhet és új értékeket hozhat irodalmunknak. Addigi népszínűveinkben szervetlenül vegyült össze a zenével-táncsal tarkázott stilizált főtörténet a valószerűen megrajzolt mellékalakok észjárásával és beszédjével. Gárdonyi ezekben az epizódfigurákban mutakozó valószerűbb ábrázolási formát önállósította, illetőleg emelte darabjában a főtörténet rangjára. Ezáltal kiválasztotta a régi népszínű egyik alkotó elemét. A táncos-muzsikás, stilizált elem, a népszínűvek e másik alkotója, — *A bor* 1901-iki bemutatója után három esztendővel önállósult népies operetté Bakonyi-Kacsóh rendkívüli sikerű *János vitézében*.¹

A nemzetiségi népszínű abból a helytelen írói meggondolásból fakadt, hogy egy mozdulatlanságba dermedt műfajt pusztán tárgyi variációkkal fel lehet frissíteni. Nem vette észre ez az irány, hogy csak jelentős formai átalakulás vagy az írói szemléletnek gyökeres megváltozása hozhat az irodalomban új, életképes mozgalmat. A nemzetiségi népszínűvekben ilyesmiknek nyoma sem volt. Szerzőik ugyanazzal a szerkesztési móddal, ugyanazzal a szemlélettel, ugyanazokkal az alakokkal és sorsfordulatokkal, ugyanazokkal a rekvizitumokkal dolgoztak, mint a magyar falusi életből merítő kollégáik. Csak a ruhák változtak, akik hordozták, lényegben ugyanazok a színpadi figurák maradtak. Az egész műfaj-változat pusztá ismételtetése volt az ugyanakkor ugyanazon a színpadon velük párhuzamosan futó magyar környezetű népszínű-típusnak.

Az újnak hirdetett irány nem hozhatott hát lényegében semmi újat. Termékei közül egyik-másik megélt egy-két esztendőt, de hosszabb ideig nem tudtak színpadon maradni. Vizsgálatuk csak az irodalom- és a színháztörténetészt érdekelheti.

GALAMB SÁNDOR.

¹ V. ö. Hevesi Sándor: *A régi népszínű és a magyar nóta c. értekezését Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések c. kötetben.* Budapest, 1920.

A ROMANTIKUS TOLDY.

(Első közlemény.)

1. Toldy Ferenc Gyulai Pál megállapítása alapján mint klasszicista élt az irodalmi köztudatban.¹ Gyulai állítását megokolás nélkül, tekintélyi alapon teszi, de mintegy a sorok között érezteti, hogy Toldyban Kazinczy irányának követőjét s munkásságának szerves tovább folytatóját látja, — Kazinczy klasszicista, következésképp Toldy is az lesz. Kutatóink Gyulai megállapításával nem szálltak szembe, s csak Bánóczinak Kisfaludy Károlyról szóló,² valamint Farkas Gyulának a magyar romantikát tárgyaló könyvében³ találunk — ott inkább ösztönszerű, itt tudományosan megalapozott — véleményt arról, hogy Toldy — már nemzedéke szempontjából is — romantikus. Romantikus volt Toldy, erre utalták családi körülményei, neveltetése, ezt bizonyítják saját és kortársai vallomásai, ezt igazolja — főleg ifjúkori — munkássága.

Mindkét szülője német s föltehetőleg magyarul nem is tudtak. Édesapja, Schedel Ferenc, Budán postatiszt, aki azonban társadalmi állásánál lényegesen magasabb szellemi műveltségről és főleg érdeklődésről tett tanúságot. Mintegy 500 kötetnyi könyvtárában jobbra a francia racionalisták voltak képviselve, s ő maga törhetetlen híve maradt II. József felvilágosodott irányának. A magyarság iránt nem annyira nemzeti, mint inkább kenyérkereseti szempontból viseltetett érdeklődéssel: hivatalában találkozót adott egymásnak Buda akkori szellemi vezető rétege s első kézből olvasta a postahivatalban a folyóiratokat. Ez az állandó érintkezés feltétlenül felébreszthette Schedel érdeklődését a magyar nép iránt, s talán megérezte azt, hogy ezen a földön csak annak lehet jövője, ki nemcsak testileg, hanem szellemileg is együtt él a magyar föld birtokosaival. Éppen ezért fiát elküldte egy évre Ceglédre magyar szóra. Milyen szép alkalmat szerzett vele, hogy rámutassunk a magyar föld romantikus átalakító erejére, mely a német embert már az első nemzedékben átalakítja s őt a magyar

¹ Gyulai Pál: *A magyar irodalom története 1807–1848*. Egyetemi előadás.

² Bánóczy József: *Kisfaludy Károly és munkái*. I-II. 1882–1883.

³ Farkas Gyula: *A magyar romantika*, 1930.

föld szerelmesévé teszi. Farkas Gyula csakugyan így magyarázza Schedel postatiszt tettét, és Toldy Ferenc magyarrá válását az ébredező magyar irodalom nemzetiesítő hatásának érezteti.¹ Alig hihető azonban, hogy ez a ridegnek tetsző ember, kinek «politikai kátéjában a nemzetiségi eszmének hely nem jutott», ilyen megértéssel, sőt megérzéssel viseltetett volna a magyarság célkitűzései iránt. S valóban maga Toldy életrajzi visszaemlékezéseiben egészen világosan és félreérthetetlenül kimondja, hogy atyja «álláspontja még tisztán világpolgári volt», s midőn őt magyar szóra fogta, «a hasznosság tekintete vezette elhatározásában». ² De nem is lehet ez másképen, ha meggondoljuk, hogy a gyermek Toldy a gimnázium hatodik osztályát Kassán végezte, hogy a tót nyelvben is jártasságot szerezzen. Bár a pánszlávizmus már kezdte bontogatni szárnyát, — és éppen Pesten — mégis alig érthető, hogy Schedelt a tót nemzetiségi mozgalmak jövőjébe vetett bizalom készítette volna fiának tót nyelvre való taníttatására, vagy ha igen, az is csak tételünk helyességét: Toldy atyjának opportunítását igazolja.

Mégis otthonról hozta magával Toldy nyelvünk, nemzetünk s annak hagyományai iránt érzett szinte megfoghatatlan érdeklődését. Édesanyja oltotta belé hazánk iránt érzett szeretetét. Sajátosan romantikus vonás ez. Schedelné ifjúkorát Bécsben töltötte, ahol még élénken élt az emlék Mária Teréziáról, a gáláns magyar urakról, a vidám magyar testőrökről. Thalherr Jozefin ezt a magyarral rokonszenvező levegőt szívta be gyermekkorában Bécs falai között, s ezt nem rejtegette kis fia előtt sem. Ennek a németül beszélő magyar asszonynak — magyar nemesleány volt s ezt mindig büszkén hangoztatta is — «emelkedett, mondhatni költői lelkülete» ismertette meg a gyermekkel a magyarság «specifikus szeretetét», jóval előbb, mint bárki más.³

Goethe ismert mondásának igazolódása Toldyn megmagyarázza, hogyan vált a Víziváros német gyermeke lélekben és nyelvben magyarrá, de nem világosít fel magyar íróvá válásáról. Ebben a korban — a XIX. sz. húszas éveinek elején vagyunk — fölbred egész Európában a nemzetiségi eszme, visszahatásként Napoleonnak nemzeteket eltipró törekvéseivel szemben, s céljául tűzi ki, hogy a nemzetiségeket öntudatos nemzeti életre kelti. Nálunk ez az önálló nemzeti életre való nevelés Bessenyei óta a magyar irodalom fejlesztésében lelte jóformán egyetlen megmérhető nyilatkozását. A nyelv fejleszti a művelődést, a műveltség viszi előbbre a nemzetet, írjunk tehát magyarul, — ez az összefoglalása irodalmunk célkitűzésének.

¹ Id. m. 183. l.

² *Toldy Ferenc hátrahagyott irataiból.* Kiadta T. I. Budapesti Szemle. 19. k. 397-399. l.

³ U. o.

Ezt a szellemet találja a fiatal Toldy már Kassán, hol először ismerkedik meg Pető *Krónikája* és Baróti Szabó Dávid *Verskoszorúja* által a magyar multtal és az addig számára ismeretlen magyar költészettel. Mindkettő magával ragadta és elhatározó hatással volt jövőjére. Megerősítette ezt a hatást a «szent öreg», Virág Benedek, aki 1820. december 31-én őt és jó pajtását, Bajzát, e szavakkal fogadta be a magyar írók rendjébe: «Ne feledjétek, mivel tartoztok a közös édesanyának s maradjatok hívei érzésben és testben.»

Ez a jelenet kijelölte pályáját; de még nem tette azzá, ami lett belőle: romantikus íróvá, majd romantikus teoretikussá. Ehhez egy sokkal kifejezőbb, sőt erőszakosabb egyéniség kellett, mint a szelíd, jóságos Virág. Ezt is elérte Toldy. Az egyetemen hallgatta Horvát Istvánt, annyi derék magyar nemzedék fáradhatatlan, lelkes, magával ragadó tanítóját. Általa nemcsak az irodalomnak, mint a nemzetiség egyik fenntartójának szeretetével telt meg a lelke, hanem sétáikon, közösen eltöltött estéiken, sőt éjjeleiken is a romantikával nem mint elmélettel, hanem mint gyakorlatlaltal ismerkedett meg. Horvátban a romantikus tudós általános exaltációjában való megrögződést láthatunk. Ő a romantikát minden magyar író és tudós előtt először és elsőkézből kapta. Mikor Schlegel Frigyes 1809-ben Magyarországon járt, Horvát lefordította neki a *Himnyt* németre, majd a romantikus elméletirőt magyarra tanította.¹ Abban az időben, mikor a haza fogalmát oly kevesen érezték át nálunk, s a magyarság munkáiról a külföld, de még a magyarok sem igen vettek tudomást, mindenesetre nagy jelentősége volt tulajdonainak. Ő volt a magyar tudományos romanticizmusnak legjellemzőbb képviselője. Nem tudjuk, hogy mikor Toldy néhány esztendő múlva *Handbuchjában* Etele király korából való énekekről szól, majd Hunfalvy ellenében a hún-mondák magyarságát vitatja, nem Horvát délibábos magyarsága szövege korához, mindenesetre az ő józanságán és nyugodt vérmérsékletén megszűrve.

Horvát István mellett két egyéniség volt Toldyra — még nem a romantikusra, hanem az íróra és literátorra — döntő hatással. Az egyik akkor ejtette ki sok harcban, polémában megedezett tollát kezéből, mikor a kis Schedel az első német szavakat gügyögte, a másik élt és közvetlen hatással volt Toldy kialakulására. Az első Révai. Az ő tanítását Toldy fenntartás nélkül magáévá tette. Az ő elveiért szállt először vitába a jóformán még gyermekifjú gyűlölt professzorával, Verseghy védőjével, Czinke Ferencsel. Virág és Horvát mellett Révai nevelt a magyarul beszélő ifjúból magyar író.

¹ V. ö.: Waldapfel József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből*. Bp. 1936. 194. l.

Kazinczy, a másik egyéniség, Toldy számára több volt, mint irodalmi vezér, több mint jóbarát: eszményképe lett, kinek agitátori, irodalmi vezéri és központi munkáját ő akarta folytatni. Kazinczyhoz, mondhatni, rokoni vonzalmak fűzték: annak ellenére, hogy nála negyvenhat évvel volt idősebb, Kazinczy mindig a legmélyebb tisztelettel és szeretettel közeledett ifjú barátjához. 1828. február 18-án találkoztak először Pesten s ez után Kazinczy elragadtatással írja: «Szerettelek, mielőtt láttalak volna, de látásod neveli becsedet előttem, nem fogyasztá. Te nemcsak tanult, munkás társam vagy, hanem oly szeretetreméltó ember azonfelül, kit nem lehetne nem szeretni, ha semmit sem írt volna is. Oh, majd ha nem leszek is, hidd, hogy a sírban is örülni fogok ragyogásodnak, s örövideni, hogy Téged láttalak kevélykedni, hogy szeretél.»¹ Majd másutt ismét ezt olvassuk: «Én az Urat szerettem társai között leginkább.»² Ezt a meleg vonzalmat megmagyarázza hasonló egyéniségük: Toldy is ép oly meleg barátsággal fordult minden kezdő író felé, mint a széphalmi mester, és segítette őket az egyelőre még keskenyre taposott csapáson. Természetesen nem volt oly kritikátlan, hisz az izmosodó magyar irodalom elejthette a csak viszonylag sikerültet is. A társas érintkezés formáiban mindketten egyaránt szeretetreméltóak, szívesek, megértők, barátságosak voltak. Hasonló volt bohémságuk, teljes érzékeltenségük az anyagiak iránt, amely mindkettejüket gyakran sodorta nehéz helyzetbe.³ S ha még hozzá tesszük, hogy mindketten céltudatosan vezetik, irányítják az irodalmat, érthetőnek és elfogadhatónak látszik Gyulainak Toldyra, mint klasszicistára vonatkozó megállapítása. Valóban, az ifjú Toldy Kazinczy nyomán indul. Ő látszott a legalkalmasabbnak arra, — különösen közvetlenül fellépése után — hogy Kazinczyt kövesse. Hiszen ugyanakkor, amikor megismerkedik a romantikával s annak hatása alatt lefordítja — jellemző a még kialakulatlan ízlésre a tárgyválasztás — Schiller *Räuberjét*, nekilát egy jellemzően klasszikus munka fordításának is: megismerteti a magyar közönséggel *Isocrates erkölcsi intéseit*. De ugyanebben az időben már azt írja Kazinczynak: «Alig várjuk már Szallustot... bár őt soha nem... studiroztam, csak olvastam, — mert az új népek literatúrája elkapott.»⁴ Az új népek literatúrája pedig a német romantikus irodalom volt. De minden hasonlóságuk mellett is volt egy lényeges elválasztó sajátosság, mely elegendő volt, hogy Kazinczyt klasszicistává, Toldyt romantikussá avassa és evvel Gyulai állítását megcáfolja: állásfoglalásuk a nemzeties-

¹ Kazinczy levelezése. XX. kötet. 520. l.

² Kazinczy levelezése Kisfaludy Károllyal. 204-5. l.

³ V. ö. *Ipolyi Arnold levelei Toldy Ferenchez*. IK. 1926. 76—86. l.

⁴ Kazinczy levelezése. XX. kötet. 470. l.

séggel szemben. Kazinczy szeme előre néz, csak a jövőt látja, tényként kezeli, hogy magyar irodalom nincs, nem is volt, tehát meg kell teremteni a jövő számára. Ezért nem restell semmi fáradságot, nem sajnál anyagi áldozatot, hogy az alig sarjadó magyar irodalomból a jövő számára a Nyugattal is versenyképes irodalmat teremtsen. Toldy célja ugyanez volt, de ő azt tartotta, hogy jelen mult nélkül, ma tegnap nélkül, fa lombja annak gyökere nélkül nincs. Kazinczy látnoki szemmel érezte meg a jövő irodalmát, Toldy ellenben, a «magyar irodalom kincstárnoka,» a multat kereste meg, abban látta magyarságunk zálogát, átnézte az elhanyagolt könyvtárakat, végigböngészte számos főúri padlás egérrágtat anyagát, hogy bebizonyítsa, hogy nekünk szellemi téren nincs semmi szégyelni valónk gondtalanabb életű nyugati szomszédainkkal szemben.¹

De messze még az út odáig! Egyelőre az alig húsz esztendőös ifjú válaszüton áll. Vonzza Kazinczy egyénisége, vonzza búv-körébe a német klasszicizmus, melynek alkotóelemeivel az atyai házban ismerkedett meg. Ez az irány nemzetközi, vagy legalább is világpolgári jellegű. Nem a magyarságból indul ki és halad az általános emberi felé, hanem az utóbbiból kiindulva keresi — sokszor hiába — az utat a nemzeti irányába. Ez érteti meg velünk Kazinczy fanyar kritikáját a *Zulán futásáról*: «Nem szeretem azt a nekidühödt nemzetiséget, szeretném, ha a rein menschlich is szólana a mellett. Addig éneklik az Árpádiászokat, míg végre belecsömörlünk.»² Toldyt ekkor már az új irodalom lelkesítette, Kazinczyhoz való, túlságosan személyes kapcsolata feszélyezte, nem érezte magát elég szabadnak, s ezért is, azonkívül pedig igazságérzetétől vezetve, mely nem engedte neki elviselni azt, hogy a szerinte legnagyobb magyar költőt, azon keresztül a magyar irodalmat, sőt az egész nemzetet gáncs érje, keményebben nyomta meg tollát: «Nem nézhettük fájdalom nélkül, hogy a legközelebb mult években oly ítéleteidet kellett olvasnunk, melyekért legjobb esetben korod vádoltatott.» Evvel az 1827-ben kelt levéllel zárul Kazinczy és Toldy viszonyának első része. A másodikat már kemény viták, csatározások zaja teszi hangossá, s a Pyrker-féle fordítási perben találjuk tetőpontját, a harmadikat — s ez már az irodalomtörténész Toldyra vonatkozik, nem is tartozik tárgyalásunk menetébe — Kazinczy szelleméhez, mint ifjúsága nemtőjéhez való visszahajlás és iránta érzett mélységes kegyelet jellemzi.

2. Toldy ekkor már bejutott Bajzával együtt Kisfaludy Károly baráti körébe. Itt új barátok, új eszmék s főleg új szellemi vezér várt rá. Révai, Horvát, Kazinczy után Kisfaludy

¹ V. ö. Szász Károly: *Toldy Ferenc*. Kisfaludy Társ. Évl. XI. 285-314. l.

² Kazinczy levele Zádorhoz. 1825. dec.-ben. id. Bánóczi 145. l.

volt a negyedik s talán legerősebben ható egyéniség Toldy életében. Kisfaludy tudatosan felégette a hidat a Kazinczy-nemzedék írói felé és az ifjú írókat gyűjtötte maga köré. Ő volt ennek az ifjú írógárdának lelke. Közte és tanítványai között kölcsönhatást látunk: buzdítja és megbírálja tanítványai munkáját, ezek pedig felhívják figyelmét a külföld fontosabb munkáira. Különösen Toldy volt alkalmas erre a szerepre. Rendkívüli olvasottsága, jártassága a német, angol és francia elméleti művekben, mindinkább erősödő nemzeti érzése, mely magábaszívta és átformálta a kölcsönzött eszméket, alkalmassá tették őt a kis társaság külügyminiszterségére. Mindazt, ami eddig tudatlanul, vagy féltudatosan a lelkében égett a nemzetről, itt csokorba szedve, elméletileg megalapozva megtalálta. Nem áll tehát az, hogy a német romantikának Toldy volt a szállás-csinálója. Ellenkezőleg, a Kisfaludyéknál talált, sokszor kitorratlan gyakorlatot iparkodott magyar romantikus, s ahol ez nem sikerült, német romantikus alapon megmagyarázni.

Kisfaludy Károly körének irodalma a német romantika alapján állva, a goethei és schilleri általánossággal szemben az egyénit hirdeti. A német klasszicizmus az általános, a nemzetfeletti, mert már nem élő, görög-latin kultúrát hirdetett eszményének. Ezt és ezzel a tökéletességet elérni, — ez volt a célja a klasszikusoknak. A romantika az általános helyébe a sajátosan egyénit, vagy ennek legjellemzőbb kifejezőjét, a nemzeti kultúrát akarta helyezni.

Schelling bölceletében minden tünemény, így a természeti is, valamely élő eszmének a lecsapódása. A romantikusok tehát minden természeti tüneményben jelképet, allegóriát találnak. Ez a bölcelet hívta életre a német mitológiát. Ebben találta meg a romantikus közösségvágy egyik tárgyát. De a mitológia mélyebb vizsgálata azt mutatta, hogy a görög és germán istenek nem istenné vált emberek, hanem misztikus jelképei a végtelen természetnek, a természet teremtettségének és termékenységének. Ez vezet át a közösségvágy másik tárgyára, a romantikus természetkultuszra. A romantícizmusból a természet a láthatóvá vált szellem, melyet a végtelen erő, az éter, az óceán, a föld és a fény alakjában Hölderlin énekelt meg. A klasszicizmus őshazája Róma, de még inkább Athén. A görög istenek Ázsiából vándoroltak át Görögországba, — a német romantika megteszi ugyanezt az utat visszafelé. Számára India, Görögország, Egyiptom istenei és istennői összefolynak. Maga Schlegel Frigyes is azt hitte, hogy az indiai istenekben feltalálta az igazi isteneket, hisz ezek az emberiség őshazájának védői. De megtalálta az utat a romantika a germán ősmítológia felé is: az Edda-dalok a romantikus költészet forrásai lettek. Ezek a germán istenek a maguk érintetlenségében a végtelen természet elemi jelenségeit ábrázolták.

Az eszme valamely formában jelenik meg, tehát minden forma mögött megtalálhatjuk az eszmét. Ha tehát az eszme legjellegzetesebb lecsapódását, a költészetet vizsgáljuk az egyes korokban, azt találjuk, hogy minden kornak megvolt a sajátos vezetészméje, melyet az illető kor költészete fejez ki teljesen. Ha tehát az eszmék fejlődését, az eszmék kialakulását akarjuk figyelemmel kísérni, akkor elég, ha a letűnt korok költészetét vesszük vizsgálódás alá. Az eszmék tanulmányozása a költészetben keresztül vezet a mult megismeréséhez. A klasszicizmus a harmóniát kereste, az ősképet, a törvényt, az örökérvényű embert, tehát szemben állt a történelemmel, sőt ellensége volt. A romantika a klasszicizmus általánosításával szemben a közös tárgyat, a nép közös életét kereste és találta a történelemben. Tehát a nemzetet és annak kialakulását keresik a romantikusok a történelemben. A romantika történelemszemléletének koronáját Schlegel Ágost Vilmos tette fel a drámai művészetről tartott előadásában. Ebben kimondja, hogy a romantikus színműnek legméltóságtelegesebb fajtája a történelmi. De a történelmi színmű legyen valóban nemzeti tárgyú, igazán történelmi és ragadjon vissza minket a felemelő multba. Az eszmét a formában nem mindenki ismeri fel, ahhoz beavatottnak, a schleiermacheri láthatatlan egyház tagjának kell lenni. Éppen ezért a romantika nem a tömegek, hanem a kiválasztottak tana, — ez magyarázza meg a benne nyilvánuló arisztokratikus vonást.

A német irodalomban nemzetiről nem lehetett beszélni, — itt a nemzeti érzést inkább a lovagi mult és az ellenőrizhetetlenül távoli Kelet iránt nyilvánuló érdeklődés helyettesítette. A magyar lélek már alkalmasabb volt a romantika befogadására. Népünk lelkében megvan az ingadozás a szélsőségek között: derűlátás és mélységes levertség, lelkesedés és búskomorság, megpróbáltatás és belenyugvás vegyüléke. De megtaláljuk a magyar romantikában az arisztokratikus vonás ismerető jegyeit is. Irodalmunk kiválasztódási elve korábban mennyiségi jellegű volt, vagyis a nagy magyar tömegekből csak kevesen, s nem mindig alkalmasok éreztek erőt és hivatottságot az irodalomhoz. A romantikának és a romantikusoknak kiválasztó tevékenysége következtében ez helyet enged a minőségi kiválasztódásnak. Ez azt jelenti, hogy mostantól kezdve csak a legkiválóbbak jutnak szóhoz irodalmunkban. A német romantika legjellemzőbb vonása, a nemzeti, nem jut el a magyar irodalomba — mert már itt van századok óta. A magyar irodalomnak a nemzeti gondolat a leghívebb kísérője, de ez nem csupán a mult szemléletében jut kifejezésre, mint a németeknél, — számunkra a mindig aktuális jelen is épen elég nemzeti vonást tüntet fel. A mi romantikánknak nincsen kiforrott elmélete; aki meg tudta volna írni, — Toldy — mindig

csak annyit alakított ki belőle, amennyi a pillanatnyi gyakorlathoz épen elég volt. Így a magyar romantika elméletét Toldy kritikáiból, tanulmányaiból és értekezéseiből kell össze-szedetnünk. Ha ezt meg tesszük, meglátjuk, hogy német származása, részben német földön szerzett, de mindenesetre ott kiegészített műveltsége ellenére is magyar talajból, magyar szellemben sarjazztatja ki a magyar romantika elméletét, melynek középpontjában a nemzetiség található. Egyéniségét az imént szemléltük Kazinczyéval egybevetve, ehhez a képhez most csupán néhány kiegészítő vonást adunk, amelyek megmagyarázzák és érthetővé teszik fáradhatatlan romantikus tettvágyát és őt egyénileg is alkalmassá teszik a magyar romantika elmélet- és történetírójának tisztjére. Ilyenek szélsőséges vérmérséklete, hevessége, akár valódi, akár vélt igazságához körömszakadtig való ragaszkodása, tárgya iránt érzett szenvedélyes érdeklődése és mindenekelőtt törhetetlen, megaluvást nem ismerő magyarsága. Mint romantikus nem volt spekulatív elme, romantikus irodalomszemléletének nyilatkozásában nem helyezkedik bölcséleti elgondolások ingatag és szubjektív talajára, hanem magukból a tárgyalt művekből indul ki és belőlük vonja le a magyar romantika elméletét.¹

Toldyt a romantika jellemző sajátosságai közül főleg a nemzetiség ragadta meg, — mint láttuk, mestereinek vezetése és irányítása következtében a magyarsággal szemben jóformán gyermekkora óta a legnagyobb csodálatot s a legmelegebb szeretetet érezte, de a romantika hatása alatt ez a bámulat, ez a szeretet szinte a furor sacerig emelkedett. Toldyn is beteljesedett az, amit minden korban látunk: a beolvadtak sokkal türelmetlenebbek, mint a «bennszülöttek». Mint romantikus társai, Toldy is áhította, kereste a borongónak ismert magyar multat. De minél inkább belemélyedt multunk tanulmányozásába, annál inkább azt kellett látnia, hogy annak számos oldala tisztázatlan, vagy épen homályos. Ezeknek az ismeretlen, felderítetlen részleteknek feltárását Toldy is, mint a többi romantikus, elsődrendű feladatának érezte. Az ő nemzeti érzésére hatással volt a magyarságnak nehéz helyzete, az, hogy a jelent szomorúnak látták, a jövő reménytelennek tűnt fel előttük. Nemcsak munkásságuk eredménye, hanem egész fellépésük, az, hogy működtek és dolgoztak, már romantikus volt. Hallgassuk meg erről saját szavait: «Kik az 1820-as években, sőt általában a magyar akadémia megnyitása előtt, de azután is 48-ig működtek a magyar írói pályán, legfőképpen a hazafiasság által vezéreltettünk... Mint az első keresztyének rejtekeikben,

¹ A romantikára vonatkozólag l.: Farkas Gyula id. m. és *Romános*, — *romántos*, — *romantikus* c. dolgozata, Minerva, 1929., Bánóczy József id. m. és Fritz Strich: *Deutsche Klassik und Romantik*, München, 1922.

úgy a magyar írók összejövételeiken bátorították egymást, erősítették egymást, azon büszke önérzetben, hogy végre is ők fogják a nemzetet életbentartani addig, míg megjő annak politikai föltámadása, — mely hogy megjövendő, hittük ugyan, de e hitet mindmagunk előtt igazolni nem tudtuk.»¹

A romantikus nemzedék fiai nem tudnak őszintén hinni a jövőben. A regényes mult felkutatása náluk nem öncél, hanem tetteket keresnek benne, hogy hasonlóra buzdítsák kortársaikat. Magát Toldyt sem a fényes, csillogó korszakok lelkesítik, hanem cselekedeteket keres, nem gyönyörködtetni akar, hanem felrázni. Tennünk kell, többet kell tennünk, mint eddig, «a nemzet percei drágák.» A történelemben való elmélyedését és a romantikával érzett lelki közösségét mutatja, hogy — Schlegel és Jean Paul hatása alatt — történelmi dráma-terveket forgat a fejében. Igen jó történelmi érzékkel nyúl a magyar multhoz és szerencsés beleéléssel találja meg az igazi romantikus tárgyat. Az utolsó nemzeti királyt, Szapolyai Jánost trilógiában akarja életre kelteni. János király igazi romantikus hős: egész életében az elérhetetlent kergette, s amikor már a kezében érezte, amikor úgy látszott, hogy vágya teljesül, a halál összezúzza terveit. A trilógia második részének a hőse János Zsigmond, a harmadiké pedig Martinuzzi György lett volna. Mindketten a vágyak ámokfutói: amikor már előttük van a beteljesülés, a halál tesz pontot az emberi törekvések végére. Romantikus játékot tervezett Imre királyról és tragédiát Kis Károlyról. Ez utóbbi megint jellemzően romantikus hős: szinte hipnózis alatt tör a Szent Korona felé és már-már eléri, de a halál fagyos érintésére lehull a kinyujtott kéz, semmivé válnak a rózsaszínű álmok. Kisfaludy Károly átnézte a készülő darabokat, de irodalmilag értékteleneknek látta. Az ő hatása alatt azután Toldy abbahagyta a drámairást. Ugyanez a sors érte verseit és novelláit: belátta, hogy nincs elég színes teremtmő életrekelthető képzelete, s igazi tere az elmélet.

A romantikus elmélet elvetette Goethe világirodalomtörténetét, de nem vetette el az idegen irodalmak megismerését és tanulmányozását. Minden irodalomnak a javát akarták kapni és adni, épen ezért a romantikusok született fordítók. Toldy² tizenkilencéves korában fordítja le Schillernek hozzá hasonló korban írt drámáját, a *Räubert*. Gyakorlata még gyöngye lábán áll, még nem tudja az igazán kiválót annak csírájától elválasztani. A megjelent fordítást a *Tudományos Gyűjtemény* 1824-i évfolyamában Horvát István igen keményen bírálta meg s feltűnő szigorúsággal mutatott rá az ifjú fordító túlzott neo-logizmusaira. Toldynak ez a bírálat nagyon fájt, annál is inkább,

¹ Bp. Szemle, id. h. 388. l.

² V. ö. Strich id. m. 74. l.

mert már ezt a fordítást is nemzeti ügynek tekintette, olyan-nak, amely a magyarság ügyét van hivatva előbbre vinni. Legalább erre utalnak Bajzához intézett ajánló sorai: «Azon munkámat veszed által, melyre minden eddigi tehetségemet reá költöttem, hogy... literatúránknak is becsületet szerezzek». Elkeseredésében már hátat akar fordítani az irodalomnak. Mélabúsan fakad ki: «Minden kedvem elveszett a literatúrá-hoz... mindenki úgy viseli magát irántam, mintha mintegy elnémitani akarna, s ez könnyen meg is történhetik.» De lelkesedése, szeretete nemzete iránt nem engedte, hogy a tollat letegye.

3. Kisfaludy társaságának élve, inkább még jobban elmélyed a magyar mult tanulmányozásában és megkülönböztetést tesz a magyar nyelvű munkák között a szerint, hogy van-e bennük nemzeti szellem, vagy nincs. Ekkor él először a máig használatos *magyar* és *magyaros* irodalmi fogalmakkal s a *magyar* irodalom és a *nemzeti magyar* irodalom kapcsolatokkal. Vállalta az irodalmi irányítónak nem mindig rokon-szenves szerepét: «Mindent csak a tudományért, mindent csak a hazáért.»¹ Tudatossá vált nála, hogy a hazaszeretetből «a nemzeti jólét, erő, dicsőség fog kikelni,»² ha a nemzeti tudományokat műveljük. Fel kell tehát támasztani a letűnt korokat tetszhalottaikból s művelni kell a jelenkor tudását, ízlését, hogy nagyjaink lelkéhez férjünk. Feladatának azt tekintette, hogy földeríti nemzeti életünk ismeretét, s ezáltal a «nemzetben önbizalmat, önértetet gerjeszt.»³ Ezért 1834-ben ezt írja: «Nem a képzelet hiú szüleménye a nemzetiség, nem oktalan vágy a honszerelem.»⁴ Nála a nemzeti eszme, a magyarság iránt érzett szeretet, a magyar nyelvhez való sokszor féltékeny ragaszkodás nem felvett magatartás, benne a nemzeti érzés élményszerűen jelentkezik. Számára magyarsága nem csupán művészi felfogás, nem pusztá megjelenési forma, hanem a leg-egyenibb, legféltékenyebben őrzött lelki élmény. A német romanticizmus nem tudott a német történelemhez fordulni, hisz külön német történelem nincs, hanem csak az egyes királyságok, fejedelemségek történelméről beszélhetünk, vagy a német faj, a német nyelv, a német irodalom történetéről. Épen ezért a német költők, de még az elméletírók is középkorukat keresték fel legszívesebben, ebben élték ki magukat, ezt elevenítette meg felgyúlt képzeletük. A magyar romantikus költő megtalálhatta romantikus tárgyát az egységes magyar törté-nelemben, s a romantika elméletírója sem hiába tallóz a

¹ *Összegyűjtött munkái*. Pest, 1868-74. V—IX. 1.

² Ö. M. VIII. 344. l.

³ Bp. Szle, id. h. 394. l.

⁴ Ö. M. V. 21. l.

magyar mult mezején. Toldy figyelmét elsősorban itt is romantikus szellemű alkotás köti le: a többi között kiadja a Szendrei névtelennek regényes költői elbeszélését és Balassi Bálint gróf Átkát.¹ Ezekon keresztül mélyen behatolt a magyar multba s megismerkedett annak nem külsőségeivel, hanem szellemével. Romantikus érdeklődése űzte, hajtotta a magyar mult felé: történelemszemlélete tágult és mélyült. De nem úgy közeledett a történelemhez, mint tárgyhoz, melynek keretén belül szabadjára engedheti képzeletét: számára a történelem minden körülmény között bizonyító és ösztönző anyag maradt. Bizonyító, mert jól látta, hogy a külföld nem vesz tudomást a magyar műveltségről, azt mint alsóbbrendűt kezeli és sem megítélni, sem felmérni nem tudja. Toldy fel akarja tárni, hogy a magyar ezen a földön megteremtette a maga sajátos műveltségét, amely arányaiban sem marad el a Nyugat műveltségétől. Honfitársainak a figyelmét pedig rá akarta irányítani a magyar multra, hogy a mult példáin munkára, tetterre, építő akaratra serkentse őket. Toldy célja az volt, hogy a multban a magyar szellem útját, kialakulását vizsgálja s ezt kortársainak bemutatva, megjelölje az utat, melyen haladnunk kell. Több, mint félévszázados pályáján ez a cél vezeti, lelkesíti és buzdítja. De minden lelkesedése és tüze ellenére sem tért le az igazság ösvényéről: tévedhetett, aminthogy gyakran és súlyosan tévedett is, ám tévedései jóhiszeműek s nem egyoldalú beállítottságának, hanem módszere kezdetlegességének, a monografiák hiányának tulajdoníthatók. Romantikus képzeletét a történelmen belül nem engedte szabadjára s ez tudományos működése közben legfeljebb a tárgy megválasztásában, de sohasem annak feldolgozásában jut kifejezésre. Ebből a szempontból jó iskolába járt: Horvát Istvánéba, aki büszkén vallotta, hogy háromezrézer okiratot olvasott el. Maga Toldy is mindennek maga járt utána, mindent maga olvasott el, mindent első kézből dolgozott fel. «Nem hinni a hitelesség első feltétele. Sohasem állítok semmit, mit utolsó nyomig ki nem kutattam.»²

BERCZIK ÁRPÁD.

¹ A Császárlány, vagyis Szilágyi és Hajmási históriája, stb. kiadta Toldy Ferenc, Pest és Buda, 1828.

² A magyar nyelv és irodalom kézikönyve. 1855. VIII. 1.

TELEKI LÁSZLÓ ÉS KEGYENCE.

(Első közlemény.)

Nagy eseményeket ígért az 1811. esztendő. A *Regelő* még 1843-ban is emlegeti az 1811-i nagy üstököst. Várady-Szakmáry Donát, a lucsivnai fürdő tulajdonosa, Kossuth Lajosnak 81. születésnapjára a híres 1811-i tokaji termésből négy üveg bort küldött Turinba. A nagy remetének búbanatba merült kedélye kissé felvidult a régmúlt gyermekkori emlékeken: «Rengeteg Cométa iramlott az égen, amikor azt a nektárt szűrték, — írja köszönő levelében — az asszúszőlőt válogató szüretelők napjában négyszer is kénytelenek voltak megmosni kezeiket, hogy dolgozhassanak, úgy összetapadtak ujjaik a czukros szőlőnedvtől, mint ha híg enyvben markolásznának. Magam láttam, saját ujjaimon is tapasztaltam, mert biz én akkor már kilencz éves ficzko voltam, emlékezem.»¹

Ennek az égi és földi csodákban gazdag esztendőnek őszén látta meg a napvilágot Liszt Ferenc, «hírhedett zenésze a világnak», és ennek a híres esztendőnek februárjában született Pesten gr. Teleki László, a nagy családban e néven a negyedik. A két gyermek planétája messze elkanyarodott egymástól, csak a század derekán találkoztak ismét honi földön midőn Lisztet tisztelői rivalgó éljenzéssel, fáklyás menettel kísérték a Pesti Kör szállásához. A lakomán az elmés áldomások egyikére, «a gróf Teleki László által ráköszöntöttre, Liszt Ferenc válaszott.»²

Sorsuk ismét szétvált és a közelgő 48-as események örökre meghatározták Teleki László útját. Már akkor rálépett a golyós útra, honnan nem volt visszatérés. Épen félszázad eseményeinek mindenkor igen érzékeny és mély átélése után, férfias becsülettel, de összetört szívvel megtért őseihez: jött ismét egy kométás esztendő, az 1861-i, és elszólitotta gróf Teleki Lászlót abból a körből, ahol nem tudták, nem akarták, nem merték megérteni.

¹ *Ellenzék*, 1883. 242. sz.

² *Honderü*, 1846. I. 375. l.

I. A Kegyencig.

Id. gr. Teleki Lászlónak első házasságából — huszonnegyedik születésnapján kötötte a Cid-fordító gr. Teleki Ádámnak és hadadi báró Wesselényi Máriának leányával, Máriával, — négy gyermeke született.¹ Ez a házasság nem volt boldog. Voinovich Géza id. Teleki László irodalmi munkásságáról közölt tanulmányában² oly össze nem illő párt mutat be, házasságukat annyira kedélytelennek festi, hogy ennek a felbomlásától csak a halál menthette meg őket.

Az apró négy gyermek nem maradhatott anyai gondozó nélkül. Teleki maga is épen a férfikor delén jutott özvegyiségre. Minden oka megvolt az újabb házasságra. 1801. november 22-én feleségül vette Szoboszlai báró Mészáros János tábornoknak, a Mária Terézia-rend commendátorának és giczei Diószeghy Máriának egyetlen leányát, a tizenhétéves Johannát. Ebből a házasságból hat gyermek született. Négyen zsenge korban meghaltak, csupán László (1811) és Auguszt (1813) maradtak életben.³ Az új házassággal beköltözött a napfény, a hangulat, az alkotó élet a Teleki-házba. Teleki 1785-ben, gondos iskolázás után megszerezte az ügyvédi oklevelet és azóta állandóan a közpályán mozgott, de a politikai s a vallási élet sok gondja közt sem feledkezett meg a magyar irodalmi élet nagy fontosságáról sem. Amikor még csupán «Vitkovics, Kulcsár, Trattner házai voltak először Pesten a magyar irodalom szalonjai s főurainknak még a pesti német színházra is több gondjuk volt, mint nemzetök irodalmi törekvéseire, leginkább Teleki László viseltetett érdekekkel az irodalom iránt. Olykor meghívta házához a nevezetesebb írókat, maga is író volt.»⁴

«A nádor is, ismervén tudományokhoz hajlamát és készségeit, a Marczibányi jutalomosztó bizottság elnökségével tisztelte meg.»⁵ Sok munkája maradt ránk kiadva és kéziratban: a magyar nyelv előmozdításáról, egy magyar tudóstársaság felállításáról, atyja életrajza, a magyar versszerzésről. Írt a vallásról, nevelésről. Több alkalmi verset is hagyott hátra, és három kéziratos drámát.⁶

Ebben a széles alapra rakott tudományos művelkedésben állandó gondja volt a család. Pártfogoltjának, Thaisz

¹ Thaisz András: *gróf széki Teleki László Életrajza*. Tud. Gyűjt. 1823. I. 97—98. l.

² IK. 1899. 129—167. l.

³ V. ö.: Thaisz id. m. és Nagy Iván: *Magyarország családai* 10. és 17. k.

⁴ V. ö.: Gyulai: *Vörösmarty életrajza*. 86. l.

⁵ Nagy Iván id. m. 17. k. 93. l.

⁶ Gr. Teleki László Három Szomorú Játékjai: 1. *Helvétziának Könyű megszabadulása, vagy a bátor és Kegyes Ember minden szándékában boldog*. 2. *Seneca halála, vagy a haldokló Philosophus*. 3. *Hunyadi Lászlónak Fő-Vétele*.

Andrásnak idézett *Életírásából* értesülünk erről a jellemvonásáról:

«melly nyughatatlan szorgalommal mívelte gyermekeit, kísérte, vezérelte azoknak minden lépéseit, hogy kívánta tanátsa, példája által azoknak szívében minden jónak magvát kifejtegetni, mely kényes aggodással vált el az övéitől, midőn kötelességei vagy ötlet magát, vagy ezeket másfelé szóliták, mely nyugodt megelégedéssel ült az övéinek eránta tisztelettel, de egyszersmind szeretettel teljes körében, ha terhes napi munkáját befejezte, mely szorongatás fogta el kényesen érző szívét, ha házanépe valamellyik tagját a betegség az ágyának szegezte . . .»¹

Ez a féltő gondoskodás örökségképen szállt atyáról fiúra a Telekieknél. Midőn apró gyermekeit nézte, eszébe jutott az atyai és nagyatyai ház, amelynek melegében hasznos tudományokban, szerető gondviselésben egyaránt gyarapodott. Eszébe jutott, hogy a szülői gondosság volt az a biztonságos keret, amelyben kiformálhatta élete mottóját: *Vive Deo, Patriae et Litteris*. Nagyszülei, Királyfalvi Róth Tamás és Felsővattai Vattay Borbála, «benne, mint egyetlen egy leányok első fiú magzatjában, valóságos fiokat tekintvén és a történet által megtagadott ezen örömeiket unokájokban egészen fellelvén, ötlet a legtisztább Szülői indulattal szerették, a legkényesebb gondossággal nevelték.»²

Alig érte el negyedik életévét, atyja magához vette és saját felügyelete mellett házi tanítókkal neveltette kedvelt gyermekét. Később a vásárhelyi kollégiumban taníttatta. A törvénytudományokra készülő ifjúval sok jeles munkát elolvasztatott és kemény bírálattal illette minden dolgozatát. Majd a a tudós Cornides Dániel kezébe került és buzdíttatva az atyai példától, négy évvel ifjabb István testvérével és Cornidessal együtt külföldre ment: Bécsben és Göttingában töltött két esztendő³ Beutazta Németországot, Angliát, Hollandiát, Franciaországot és Helvétíát. Gazdag ismeretekkel tért meg az atyai házba 1787 végén.

Az atyai bölcseségnek a maga életén tapasztalt helyes beosztását kívánta tovább adni gyermekei neveltetésében. A nevelésről szóló kéziratában⁴ tesz erről vallomást: «En miolta Isten kegyelméből Apává lettem, azolta igen gyakori belső elmélkedésemnek főbb célja az volt, hogy Gyermekeim jó nevelések állandó plánumát magamban kitsinálván, annak követeésével, azokból olyan Embereket formáljak, hogy a haza róllok való reménységében meg ne tsalattassék.»

¹ 103—104. l.

² Thaisz: Id. m.: 92. l.

³ V. ö. Rudolf Gálos: *Die Reise des Daniel Cornides nach Göttingen 1785*. Ujb. 1932. Bd. XII. Heft. 314.

⁴ Tud. Akad. Kvt.: *M. Irod. Régi és újabb írók*. 133. sz.

De az atyai helyes elgondolás üdvös megvalósításához kell a nevelő személye is. Ezért az elméleti alapvetésben hosszú rész szól a nevelőnek «tökéletességéről», s elvei szerint választotta meg három nagyobb fia nevelőjét, Szabó uramat, Laci meg Gusztika mellé sem került silányabb ember Medgyessy Pál, majd Erős Sándor személyében.

Korán ráfoghatták két kisebb gyermeküket, Lacit meg Gusztit is a tudományokra. Valószínű, hogy maguk a szülők oktatták legelőször őket. Csak egy-két levél tanúskodik arról a nagy szeretetről, lelkiekben tiszta és gazdag családi életéről, mely szülőt és gyermeket, gyermeket és nevelőt egybefont a Teleki-házban. Pest—Szirák—Gyömrő váltakozott életükben. A tél örömeit Pesten élvezték, nyáron meg a falu nyújtotta kellemességeit. Megesett, hogy édesanyjuk ellátogatott szülőhelyére, Csomaközre, vagy édesatyjukat Pestre kívánták a kötelességek, akkor sem szűnt meg az érintkezés, hanem alkalomadtán egy-egy levelet hozott-vitt a látogató.

Csak töredékek, szórványos emlékek bukkannak fel e korból, de oly természetűek, hogy épen elégségesek a családi élet kellő megvilágítására.

Nevelőik iránt hasonlóan nagy szeretetet éreztek a gyermekek. Medgyessy Pált Laci megsiratta, amikor a hajdúk megválasztották bőszőrményi tiszteletesnek. Még azután is sokáig leveleztek. Távórása után atyjuk hónapokig maga tanítgatta az apróságokat — amint Medgyessy Pál későbbi leveléből megtudjuk, Erős Sándor csak december vége felé érkezett Telekiékhez. E levelek néhány adatából képet alkothatunk Laci tájékozottságáról: nyolc éves korában történelmet ír, németben, franciában jártas, a latin nyelvben szokatlanul jól felkészült.¹

Zavartalan boldogságban, testi-lelki gyarapodásban telt el az első tíz esztendő. De egyszerre csak rettenetes csapás sújtott a boldog családra: a családfő a hideg koratavaszi időben meghalt és néhány napi súlyos betegség után meghalt.

Gróf Teleki Lászlóné gyermekeinek, Lacinak és húgának, Gusztinak nevelésében mindent úgy irányított, ahogyan azt a ház imént elhunyt ura megkívánta. Lászlónak gyermekkori naplói megőrizték azokat az elveket, amelyek irányították idős Teleki László életét és ezek voltak az atya szellemi öröksége a család további életére.

A sziráki napok igen változatosak voltak. Még a tanulás sem volt oly nagy teher, pedig ugyancsak kijutott nekik belőle. A vallást, deák nyelvet, matézist, formák tudományát és a geográfiát Erős Sándor oktatta, a történelmet, francia-német feladatokat édesanyjuk segítségével tanulta a két gyermek.

¹ Medgyessy levelének jó része igazolja ezt: «usque latine, reliqua hungarice scribam, ne attentio tua valde fatigetur.»

Mióta édesatyjuk meghalt, főképen Józsi bátyjuk gondolt Laci kellő előmenetelére. De a közvetlen felügyelet és oktatás az édesanya és Erős Sándor kezében maradt. Ők épen úgy ismerték és szigorúan megtartották az öreg Teleki nevelési elveit, mint a bennük nevelkedett József gróf. A studiumok délelőtt és délután elosztva sok időt engedtek a szórakozásra is. De nem volt a napnak egyetlen órája sem, amely semmittevésbe veszett volna. Vagy a *Gyermekek barátját* olvasgatta Laci, vagy, különösen esténként, gyakran édesanyjuk is hasznos történeteket olvasott fel, melyeknek «kivonásait», «erkölcsi tanulságait» épúgy megkövetelték, mint annak idején nagyatyjuk tette idős László gróffal. Így született meg a *«Laci Jegyzőkönyve.»* Ennek két darabja fed fel egyet-mást Laci iskolás éveiből, azután már inkább a nagy közönség előtt játszódó életét kísérhetjük nyommon a korabeli sajtóban. Ebből a hiteles naplóból tudunk meg sok mindent, ami magyarázatot adhat a későbbi cselekedetek kutatóinak is. Az őszinte gyermek sok apró önvallomása bűvik meg a verébfejnyi ákom-bákomokban: egy tragikus élet dióhéjban.

Kora reggeltől késő estig előttünk ugrándozik, tanul, szórakozik, örül, szomorkodik, de legfőképen gondolkodik a napló gazdája. Látjuk, hogy a gyermek fogékony elmével átéli mindazt, ami körülötte történik és kicsiben megmintázza a nagyok életét. Különösképen hatása alá kerül édesanyja egyéniségének és a két oldalról is jövő, jóakarató irányítást az apró gyermek sokszor erős megrázkódtatással veszi fel.

Vallási életében a templom és szülői ház egyaránt a legszilárdabb erkölcsi alapon tartja. A vasárnapi prédikációk «kivonásai» belekerülnek a jegyzőkönyvbe. Sőt a *Kinder Freund* is gyakran ad elmélkedtető olvasmányokat. Egy alkalommal fel is írja Laci: «... Legjobban van elrendelve a világ a hogy aztat az Isten teremtette és azért nem kel kérdezni, miért teremtette az Isten eztet így s miért nem másképpen. Mindenkor meg kel elégedni ezen gondolattal: Joban tudja azt az Isten, hogy miért teremtette így, mint mi Kurta látásu emberek.» Majd később: «Ritkán tselekszik az ember még itt ezen a világon is olyan rosszat, amely meg ne büntetődne és olyan jót, a melly meg ne jutalmaztatódna.» Ez a tétel igen sokszor előbukkan a későbbiekben is: «Azt tapasztaltam, hogy mikor az ember jót tsinál, akkor öröme van, ma és egy néhány nappal ez előtt érzettem, hogy a *Kinder Freund*nak és a *Kampé utazásainak* olvasása nekem nagyon használt, tehát fel tettem magamba, hogy tovább is fogok hasznos könyveket olvasni és örültem ennek a feltételnek.» Nevelője és édesanyja is minden alkalmat megragadnak, hogy ébren tartsák jóra való törekvését. «Ma ezt mondta nekem Édes Mama, mikor nála tanultam: — írja egyik novemberi napon — Édes fiam, jó légy, soha

a te szádon hazugság ne jöjjön. Legyen bizodalmad hozzám, mert én szeretlek téged legjobban mindenek között, csak egy aki téged jobban szeretett, de már az az égben van, míg én hozzám bizodalmad lesz, addig nem tsinálsz rosszat, én utánam a te legjobb barátod Ádám bátsi, Jósi bátsi, Samu bátsi, Hóni néni és Erős bátsi.» Meg is fogadja minden alkalommal, mindig jó lesz és leszokik hibáiról. Igen ám, ha azok nem volnának olyan lényegbevéágók. Nem múlik el nap, hogy ne figyelmeztetnék szórakozottságára. Olykor napokon át feledékeny és figyelmetlen. Szigorúan, szeretettel nyesegeti édesanyja is, a nevelő is — sokszor egészen reménytelenül. Hömpölyög is az öröm a naplóból, ha úgy két-három napig fegyelmezett tudott maradni. De ismét csak megszállja az a kegyetlen «tzerstraitság» és akkor a hajszoltság sír ki napról-napra feljegyzéseiből. «Ezekben a napokban nagyot szenvedett az én eszem és memoriám, mert mind a kettő megkissebbült és mindig kissebbül... Ma midőn megkérdeztem volna Erős bátsit, mi az oka annak, tzerstraitság felelte ő, a melly magában olyan nagyon meg van. Én érzettem, hogy az is oka, de kell annak más okának is lenni, ezért feltettem magamban, hogy erről a dologról Édes Mamával beszélek.»

Nem kisebb gyom volt jellemében az «ambitzió». Sőt még társult vele a «disputálás» is nem egyszer. Nagy szomorúsággal látja be maga is: «Nékem a hibáim ezek az Ambitzió, tzerstraitság, disputálás kívánsága, ezeket igyekezem meg valom levetkezni...»

Igazában hiányzott Laci mellől az édesapa biztos keze. A mélyen látó, alaposan gondolkozó fő nagy hatást tehetett volna kicsiny fiára. A nevelésről írt alapvetésében elfogulatlan ítéllettel boncolgatja három nagyobb fiának jellemét és mint jóslat vált be mindhármukról az egykori vélemény. Mindhárom gyermek szinte szóról-szóra követve az atyai jellemzést, beváltotta a hozzáfűzött reménységet. A szangvinikus Ádám mint huszártábornok, az alapos József mint Erdély főkormányzója és történetíró fejezte be életét. Samu a megyei életben kezdte pályafutását. 1846-48-ban még mint kir. hivatalos vett részt az erdélyi és pesti országgyűlésen. De később, mint a dunamelléki ref. egyházkerület főgondnoka, elvonult a politikától és a gazdasági tudományokba mélyedt spekulatív szellemével.¹

A három idősebb fiú jellemvonása szerencsétlenül kuszálódott össze a kis Laciban. Teljes mértékben ráillik Ádám jellemzése és mégis a Samunak leginkább megfelelő pályára sodorták a viszonyok. Ádám tetteiben, felfogásában lelte volna talán meg önmagát, de Józsi bátyja környezetében élt szükség-szerűen.

¹ Nagy Iván: Id. m.: 17. k.

Kora ifjúságától kezdve áldozatkész, szociális légkörben mozgott, a tudomány és emberiség szolgálatára hajlott maga is, amint látta és átvette környezetétől. Alig mult el nap, hogy valamilyen formában meg ne ismétlődött volna a nagy probléma: «Ha valaki nagy rangú familiából született, semmi oka sints, hogy el kényesedjen, mert az nem az ő érdeme.» Másutt:

«Ha az ember gazdag, nem kell rosszul bánni az szegény emberrel, ...sokszor egy szegény mesterember többet ér mint egy gazdag hertzeg, ha a gazdag Hertzeg henyél, a szegény mester ember pedig nem. De a szegényeknek sem kell azért el bizni magokat...» Vagy: «Nagyon sok hasznot tsinálnak a földmivelők és a hol tsak kitsit kultiváltak az emberek, hát a földmivelés ismeretes, tehát azért nem kell a gazdagoknak a földmivelőket megvetni, mert sok földmivelő sokkal több hasznot hajt, mint sok gazdag hertzeg, akiknek más dolgok nints, azonkívül, hogy egyenek, hogy igyanak és hogy aludjanak.» «A legalábbvaló ember is tsak ember és szintolyan ember, mint a leggazdagabb uraságok.»

Élni is e szerint éltek a Teleki-palotában. Csak egyszer próbálta meg Laci az András komornyikkal felhuzatni a cipőjét, legott megpirongatta Erős bácsi úgy, hogy többé nem volt kedve hozzá. Ezen a téren legjobb tanítómestere az édesanyja volt. Benne a jótékonyság és áldozatosság országoshírű példaképét ismerhette meg.

A napoleoni háborúk után nagy szegénység nyomta az országokat. Már nem volt elegendő, hogy a jószívű mágánások «a hosszas háború és a nagy drágaság tsapásai által végnélkül elszaporodott ügyefogyottaknak inségét személyes könyörületességgel enyhítsék».¹ Főképen az 1817. esztendő volt emlékezetes szegénységéről. A mágánás-asszonyok József nádor fenséges feleségének, Hermina anhalti hercegnőnek pártfogásával megalapították a *Jóltévő Asszonyi Egyesületet*. A budai egyesület előljárájává gróf Sándor Vincéné, Szapáry Anna grófnőt választották, a pesti egyesület gondozását gróf Teleki Lászlóné, Mészáros Johanna bárónőre bízták. Titoknokul Schedius Lajost kérték fel. A pesti intézet már egy év mulva vakok-házával és kézmíves-bolttal dicsekedhetett. 1818 augusztusában már a király elismerését fejezte ki Brunswick gróf, tárnokmester útján Teleki Lászlónénak. Még inkább serkentette ez a buzgó elnököt, hogy eredményesebben virágoztassa fel továbbra is a nagyszabású jótékonysági intézményt.

Leginkább a színpad felelt meg nagyobbkörű és kellő érdeklődést biztosító ünnepélyeknek. Első évben még németül, de 1818-ban már «magyar anyai nyelven egy néző játékot és Körner Zrinyinek nevezett szomorújátékát élőképén a Nagy Új Theatromban előadatni el tökéllette.»² S amit különösen

¹ V. ö.: *Tud. Gyűjt.* 1819. I. 103. 1.

² *Tud. Gyűjt.* 1819. I. 108. 1.

kiemel a korabeli közlemény: «buzgóságának felséges tzélja által odáig vitetvén, ...nemes le ereszkedéssel ezen szomorú játéknak előadásától önnön betses személyét sem kiméllené...» Peldájára több mágnáshölgy is szerepet vállalt és ez a méltóságokból, nemesekből és polgárokból szerkesztett társaság, «mind az intézet felséges tzélja, mind a játszott darabnak nemzetisége, de főképen magyar nyelven lött előadása kihívta Pest és Buda városoknak lakosait általjában a meg nyomorodott polgár Társaiknak felsegállítására.» A szép előadásból segélyezésre maradt 6000 egynéhány forint.

A nádor harmadik felesége, Mária Dorottya főhercegnő pedig épen bensőséges barátságban volt Telekinével és együtt tevékenykedtek az Intézet tiszteletreméltó munkásságában. A sok gond és fáradozás mellett el is vitte az elnöklő Telekiné nagy vagyonát a korlátlan adakozási készség. Már-már családjának kellett őt figyelmeztetnie mértéktartásra.

Mindez Laci élénk érdeklődése mellett zajlott le. Vendégek jöttek Szirákra, a pesti palotába, majd meg édesanyja utazott Pestre: sok időt kívántak a színi próbák is, ahonnan hol ez, hol az a mulatságos esemény szivárgott ki. Mind megannyi olaj a gyermek lelkében «ambitzióval» parázsló tett-készségre.

Az atya irodalmi munkálkodása, Józsi bátyjának tudományos élete és édesanyja szociális, művészetkedvelő programja egy forrássá ölelkezett lelkében, és azt nyolc esztendő korától kezdve egész életén át meg akarta valósítani tökéletesen, hivatásból.

Baráti köre nem mondható épen nagyinak. Sziráki napjait a napi megszokott munkán és szórakozáson kívül gyakran változatossá tették a látogató családok. Szirákon többször meglátogatta őket Wenckheimné, Mária nevű leányával. Ilyenkor kirándultak a Béri-patakhöz vagy szüret felé szüleikbe. Legkedvesebb vendége Niczky Miklós volt Lontóról. Bár Miklós szilajabb legényke volt, mégis jól megértették egymást. Egyébként a családból adódtak a pajtások. Pesten már zajosabb volt az élet. Vasárnaponként meglátogatták a Benyitzky-fiúk, Marci és Adolf. Kitartó barátja még Lacinak Péterdi Lajos, a gyömrői nótárius fia. Természetesen naponként náluk volt Cili és Vilhelmina¹ is. Sok ideje nem volt Lacinak a szórakozásra, egymást váltogatták napról-napra Müller rajzoló-mester, Kleinhertz klaviermester és a táncrea oktató Ehrenstein. Olykor-olykor a Fáy-fiúk és Puky Miklós is ellátogattak hozzájuk. Bár Miklós öt-hat évvel idősebb volt Lacinál, megértették egymást. Laciban volt ugyan pajkosság is, — hol a «mamzel» lába alól húzta ki a széket, hogy az nagyot esett, hol meg addig bámészkodott este a gyertya lángjába, míg háló-köntöse

¹ A családhoz tartozó Hornikné fogadott leánya és annak unokanővére

lángot fogott, — mégis jobban vonzódott a komolyabb emberekhez. Neki is el kellett mennie viszontlátogatásokra, de leginkább nevelőjével együtt ment, különösen Wenckheim Béla születésnapja óta. Erről a jeles nappalról nem valami boldogan emlékezik meg: «el invitált játszani magához négy órára nagyon örültem neki. Erről a játékról nem sokat írok, mert nincs miről, és ezért én azokat a sok verekedéseket, és hogy ott bottal meg vertek engemet és örültem, mikor kimehettem is ebből a hamis társaságból.» De azért változatlan maradt a barátság. Orczy Nina járt még Telekiékhez. Eleinte nem is bővült a társaság. Jól esett ugyan a két gyermeknek pár órai vidámság, sakkozás, tánc, de Lacinak mégis csak az volt az eleme, amikor a család volt együtt és kedvére élhette igazi valóját.

Amikor csak tehetett, már ekkoriban is szerkesztett egy «komédiát» és vagy Gusztinak adta meglepetésül, vagy még el is játszották. Egy alkalommal édesanyjukat várták Pestről és «pantomínát» vagy «balettot» adtak elő, maguk is komponálták. Ha pedig nem futotta az idő eredeti komédia megírására, Laci vagy idegenből fordított, mint tette a *Módi szerént való neveléssel*, vagy kiosztva a szerepeket csupán összeolvasták. Különös szeretettel ajánlgatta «darabjait» Gusztikának: «Ma valami históriját kezdettem komponálni Gusztikának, azt a históriáját hívom Demetriusnak és Telismarnak, két barátunk viszontagsági, vagy második Robinson.» Állandóan érdekelte a historikum. Ebből a korszakból nem szabad kifelejtünk az alkalmi versek sorozatát sem. Karácsonykor, születésnapján rengeteg ajándékot kapott, ezt meghálálendő ő is megemlékezett édesanyja, Józsi bácsi, Samu bácsi nevenapjáról, megemlékezett Erős Sándorról is minden alkalommal. Már napokkal előbb készült az ünneplésre valami verses mondókéval.¹

A drámaíráson, versköltésen, adakozáson kívül a Tudós Társaság volt a Teleki-család nagy problémája. Évszázados kísérletezések után, 1804-ben Kulcsár István pályadíjat tűzött ki a magyar nyelv előmozdításának eszközeiről szóló értekezésre. Kis János volt a pályanyertes, de pályázaton kívül érdemes művet írt gr. Teleki László is. Nagy nyomatékkal szólt az Akadémia vagy Tudós Társaság felállításának szükségességéről. Elvben már az országgyűlés is elfogadta az ügyet, de nem

¹ Alig múlt hét esztendő, Gusztika ötödik születésnapjára már versben szólalt meg:

Guszt, születésed napjára a szívem
Szeretet zálogát kíván adni híven.
Bártsak verseimmel sokat végbe vinnék,
Rósa koszorúkkal két szívet meg kötnék.
Tehát Latzi bátyád neked azt kívánja,
Virágozzon benned a jószág bimbója.

volt rá anyagi alap. 1815-ben Marczibányi István megalapította irodalmi jutalmazó intézetét, kicsiben az Akadémia elődjét, amely 1845-ben bele is olvadt abba. Ennek elnöke lett Teleki László. «Ekkortájt lépett az írói pályára fia, József, és Thaisz szerkesztősége idején élénk részt vett a Tudományos Gyűjtemény szerkesztésében.»¹ «A magyar nyelv és a múzeum ügyében írt értekezései koszorút nyertek.»² Végre 1825-ben az országgyűlésen Felsőbüki Nagy Pál, majd közismert tetteivel Széchenyi olyan hatást ért el, hogy egyszeriben meglett a kellő anyagi alap. Id. Teleki László nem érhetette meg, de legalább családja élvezhette a sok fáradozás jutalmát: a nádor Teleki Józsefet nevezte ki az 1827-ben összeülő választmány élére, majd 1830-ban ő lett a megalakult Akadémia első elnöke.

Mióta Laci emlékezett, örökké szóban forgott házuknál a Tudós Társaság gondolata. Amikor pedig a húszas években erősebb hullámokat vert az ügy, Laci otthon meg is alakította a maga Tudós Társaságát. A legnagyobb valószínűség szerint 1824 októberében, mégpedig 12-én, vasárnap kelt egy jegyzőkönyv, amelyből megtudjuk, hogy:

«Praesidensnek tették Teleki Lászlónét, született Mészáros Johanna kis asszonyt. — És ő ezt elfogadta minden habozás nélkül.

Teleki Lászlót szekretáriussá tették. Ez is elfogadta ezt a tisztséget.

Még ezen kívül négy tagjait tettek ennek a társaságnak: Teleki Johannát, Teleki Augusztát, Détsey Karolinát és Bulla Eugéniát. — Mind beállottak T. Johannán kívül.

Az után feladtak:

1. M. Johannának egy Logogrifet versbenn, Frantzia nyelven. — És ő ezt elfogadta.

2. T. Lászlónak: Egy Oráziót Egy jó hazafinak kötelességeiről magyar nyelven. — Ő is elfogadta ezt.

3. T. Augusztának. Kellett egy mesét írni 6 szót feladván. — Ő is elfogadta.

4. B. Eugéniának Burimés-t. De ő ezt el nem fogadta. Tehát e hejjet 5 szót adván, neki egy mesét kellett írni.

5. D. Karolinának egy charadeot, német nyelven. De ő azt mondotta, hogy azt fogja írni, a mi eszébe fog jutni.»

Ez az «akadémikus» korszak már Erős nevelősködése után történt. 1824. december 19-én kelt leveléből megtudjuk, hogy «már csak nem egész esztendeje», hogy Telekiéket nem látta. Érdeklődik. «miképen tetszik Lacikának Vergilius, Ovidius és Horatius s más poéták a kikkel esmerkedett eddig s esmerkedni fog ezután.» Szerette volna öccsét, Dánielt is bemutatni Telekiéknek, — de Pesten jártokban Gusztika beteg volt, így elmaradt a látogatás — «ő is most Poéta, első a grádusában

¹ Gyulai: *Vörösmarty életrajza*, 86. l.

² Nagy I.: *Id. m.*: 17. k. 94. l.

Csurgón.» Tehát Laci is a poéta osztályt járta ebben az időben. S amint boldogult atyja megszabta, — miután Erős Sándor betegsége miatt megvált Telekiéktől, s Laci is 12—13. évében járt — nem is fogadtak több házitanítót. Valószínűen «publicus» lett Laci, de erről semmi pontosabb adat nem szól. Részben az atyai «alapvetés» értelmében tehető az fel, részben pedig az említett baráti kör enged erre következtetni, mind publicus diákokból állt.

A tudós társaságbeli feladatnak pontosan megfelelt Laci:

«Egy jó hazafinak ezek a fő vonásai: az Isten szeretete és tisztelete, háládatosság és a felebaráti szeretet, gondolom némelyek azt fogják kérdezni, hogy miért nem tettem ide a törvény eránt való tiszteletet, de vizsgálódjon csak, majd meglátják, hogy haza eránt való háládatosság azt magábann foglalja, mert én nem azt hívom a törvény eránt való tiszteletnek, mikor az ember a büntetéstől való félelem miatt fogad szót a törvénynek, ha nem mikor a hazának szeretetéből.»

Jó néhány lapnyi, választékos nyelven, sokszor patetikusan emelkedő szólamokkal értekezik a tételről. Nagyon érdekes megnyilvánulása a serdülő-korban lassankint gyermekből ifjúvá érő léleknek. A törhetetlen becsület még az olvasót is magával ragadja, hát még magát a szónokot. A Józsi bátyja környezetében elsajátítható történetiség vezette elméjét. Szélesen hömpölygő érzelme nem igen maradt meg lírai síkon, okvetlenül a történelem adta a háttérrel vagy az alapeszmét serdültebb kora fennmaradt írásaiban. A szerelmi líra nem ihlette tollát; ha a történelem kikapcsolódott művéből, akkor főképen elmélkedő költeményt írt és ódai fenségig fokozta hangját.

A szilárd becsületességben nevelt, minden erőszakos elnyomást, hatalmaskodást megvető, minden igaz ügyért egész lélekkel küzdő ifjút mélyen áthatotta a görög szabadságharc; a hős Bozzaris Markus halálára, talán 1823 őszén verset is írt.¹

Az ifjúkori írásait őrző füzet nagyobb részét elfoglalja egy történelmi dráma: *A Mohácsi ütközet*. Szomorú játék. Négy Felvonásban.

II. Lajos királyt a törökök csata közben foglyul ejtik. A kirohanásban Bertsényi vitéz és még háromszáz vitéze vett részt. (I. fv.) Lajos a tömlőben megláncolva. Ali pasa, majd később a szultán szabadságot ígér Lajosnak, ha Magyarországot átadja. A király meg sem hallgatja az ajánlatot. Begler bég megsajnálja a királyt, tiszteli nemeslelkűségéért és levelet ajánl neki, mellyel megszökhetnék. A király visszautasítja. (II. fv.) Mustafa és Begler

¹ *Marcos Botzáris.*

Mennyél Misolungiba, Botzárist siratni,
Sok ditséreteket sirjánál kiáltni.
Nyugszik mostan hamva, megholt a hazáért,
Nemzetéért hartolt, soha sem magáért.
Kevés vitézekkel meg holt ditsóséggel.
Nem a hartzból futott, hanem derekséggel.

bég beszélgetnek a király nemes magaviseletéről. Szánják Magyarország siralmas, igazságtalan sorsát. — Botskay, Ujvári, Bertsényi magyar vitézek belopakodnak a török táborba és az őrség leverése után megszabadítják a királyt. (III. fv.) Erdődy és Kemény vitéz nemesek a király elveszéséről és a mohácsi síkságról beszélgetnek. Egyszerre csak megjelenik a király három megszabadítójával. Nagy az örvendezés. Ujabb csata, a törököket a magyaroktól elpártolt Gyula vezeti. A király és nemesek meghalnak, a magyar sereg megfut. — Gyula: «Én szerentsétlen mit csináltam? pénzért fertzettem meg magamat ezen szent vérről» szavakkal megöli magát. (IV. fv.)

Igen hasonlít e júdási motívummal záruló darab a Kisfaludy Károly-féle romantikus történelmi drámákhoz. Kiváltképen a magyar nemzeti dicsőség patetikus szónoklása vall a korabeli ízlésre. Nagy a valószínűsége annak, hogy ezt a darabot László 1826-ban készítette, háromszázados fordulójára a nagy mohácsi csatának. Inkább érdekes, mintsem becses ez a dráma. Határozott készség mutatkozik benne a nagy monologok felépítésére. Korszerűség és jellemzés szóba sem jöhet. Alig áll magasabban a «tragédia» a minden valószínűség szerint korábban keletkezett és a Tudós Társaság számára írt *Demeter Vagy Az ártatlanság el esik* címűnél. (Szomora játék. Három felvonásban.) Csak egy felvonás készült el belőle. Az Iréne-dráma ismétlődése.

Értékes adatok e drámák arra, hogy Teleki László gyermekkorától fogva állandóan kísérletezett drámaírással, s hogy mindig a történelmi tragédia témaköre foglalta el érdeklődését. Jellemzésről természetesen még nem beszélhetünk e kísérletekben, de már itt feltűnik mindkét darabban az érzelemnek szenvedélyig fokozása és az ünnepélyes pátosz.

Szerepel német, francia nyelvű levelezés, klasszikus költők átírása a Társasághoz készült írások között. Van feladott szavakra német nyelven megírt történet, van több vers. Ilyen *A mezei élet dicsérete*:

Oh te szép élet, hol az ember a szép
És ditső mivét nagy Atyánknak a szent
Nyájas és Istent mutató örömben
Tudja emelni.

A hol élvén a haragot, a sok bűnt
Távol eltartván maga virtusától
Szent vigasságnak maga adni éltét
Által akarja.

Ódai magasságokra törnek *Az Isten mivei, A tsillagok*. Könnyebb a *Tavaszi* hangja könnyed tizenketteseivel. A *Berenice halála* töredékben maradt, van egy *Kis Károly* című regéje is.

Lukács Móric a Teleki László felett mondott emlékbeszédében említi: «Első ifjúságából, úgy szólván gyermekkorából emlékezem ugyan még egyéb költészeti kísérleteire is, nevezetesen néhány verses regékre Kisfaludy Sándor modorában, de ezek közönség elé nem kerültek s hihetőleg már régen a

kandalló tüzeiben hamvadtak el. Az évek hosszú sora folyván le azóta, hogy e költői zsenyéket előttem felolvasta, nem bízhatom eléggé sem emlékezetemre, sem gyermeki ítélőtehetségemben, hogysem azoknak költői becséről mai nap ítéletet mondani mernék.»¹ A *Kis Károly* épségben megmaradt a «kandalló lángjában elhamvadtnak» hitt regék közül:

Gyanuságtól tiszta szívvvel
Ment Károly Erzsébethez.
Ő azt nem gondolhatta el,
Hogy a gonosz most mit tesz.

«A biztosod most én legyek?
Én segítsek dolgodon?
Ne szegyeníts, ó, szép lélek,
Ne szegyeníts oly nagyon!»

Egy levéllel jön elibe
Az tettettett jószággal,
Olvasd ált, Sigmond levele,
És segits tanácsoddal.

A királyné meg indulván
Reszket ezen szavaknál,
De erejét visszakupván,
Dolgozik a pokolnak.

«Barátsággal nézel reám!
Kiessen, óh, Erzsébet!
Elfelejtetted te talám,
Hogy fosztalak tégedet?»

S míg Károly biza keblében,
A levélt olvasgatja,
Járul a setétségekben
Táplált gonosz hozzája.

«Nem!» könnyekkel így kiálta
«Nem! Esmered fosztódat!
De nagy szived tünni tudja
S felejtetni bajodat!»

Balás bemegy és titkos tört,
Visz a király fejének,
A melly mindjárt ebbe bé tört
Véget vetni éltének.

«Nem lehetett, látod magad,
Erzsébet — oh Erzsébet,
Tölled most a halál ragad,
De látlak még tégedet.» —

Ha még hozzávesszük *Kummer und Freude* címmel írt, levélformájú memoire-ját, mely a francia forradalom idejét eleveníti fel, a *Les Amis*, *Der dankbare Sohn*, *Az aranyidő* és *Egy anyához, mellynek ura nagyon beteg* c. prózai és verses dolgozatait, ki is meritettük az ifjúkor költői emlékeit. Az apró feljegyzések között akad még egy lapnyi drámaszöveg, német verses drámának készült. Péter, Grete, Frau Trudl, Prötzl nevek váltakoznak benne. A harmadik és negyedik színből való töredék maradt belőle épségben.

* * *

A gyermekkorból kilépő László gróf az atyai akaratnak megfelelően elhagyta a szülői házat. Sárospatakra került, ott jogi tudományokat hallgatott. Bár kinőtt már a nevelők keze alól, mint felügyelő idősebb barát vele tartott a család új pártfogoltja is: Petrovics Frigyes. A holicai evangélikus lelkész fia volt, akit atyja halála után a gyülekezet meghívott ugyan atyja örökébe, de a filozófiai és teológiai tudományokat a

¹ *Budapesti Szemle*, 1861. 412. l.

pozsonyi liceumban végzett ifjú újabb ismeretekre vágyott. A pesti egyetemre iratkozott, a törvénytudomány érdekelte. Az anyagiakban nem épen bővelkedő fiatalembert gondjaiba vette Schedius Lajos. A *Jóltévő Asszonyi Egyesület* révén, ahol Telekiné és Schedius együtt munkálkodtak a társadalmi élet sok ügyében-bajában, könnyű volt a tanulni vágyó, művelt ifjút Telekiék pártfogásába ajánlani. Így lett Petrovics Frigyes László gróf belső barátja, nevelője és éveken át útítársa. Együtt mentek 1828 őszén Sáros Nagy-Patakra is, hogy diákjai legyenek az évszázados kollégiumnak. Kósza hírek nem a legkiegészítőbbnek mondták a pataki diákéletet, Telekiné jobbnak vélte, ha maga is elkiséri fiát új otthonába. Az idegenkedő László gróf lassankint megszokta az új élet kisserűségeit. Eleinte gyakran kitört belőle a honvágy és keserű bírálgatás, később azonban a táguló baráti kör eltompította első ellenséges érzületeit. Pataki életéről édesanyjához küldött levelei¹ és Jászay Pál naplója² számolnak be hűségesen.

A város jó hatást tett Telekinére, de a diákélet titkaiba épen nem láthatott be. Bezzeg, László gróf annál keserűbben vette tudomásul a diákság szertelen duhajkodását, amely még Péterfy Pál pataki tanárt is úgy megkeserítette, hogy megvált tanszékétől. A tanárok közül a híres Kövy és Nyiry professzorok férköznek szívéhez. Kiváltképen Kövy Sándor hat rá mélyen. Egy-egy levelében meg is említi a velük folytatott disputáit, amelyek nagyobbára a művelődést érintik, de olykor politikai színűek is.³ «Mit unserem alten Kövi politisire ich öfters, ich fühle mich glücklich, wenn ich dann und wann einen liberal denkenden Menschen finde. *Welch ein Genuss über Österreich frei schimpfen zu können!*» Igen fájlalta Kövynek nemsokára bekövetkezett halálát, de környezete akkorra már úgy köré fonódott, hogy el tudta viselni a pataki életnek vidám és keserű napjait egyaránt.

Alig került új otthonába, már is megbarátkozott Jászay Pállal, akiről elismerően nyilatkozik édesanyjának írt levelében: «Monsieur Jászay est aussi un de mes intimes. Il sera surement un jour un grand jurisconsulte.» Ez a barátság meg is maradt a pataki élet után is, sőt még bensőségesebbé vált, amikor Jászay Teleki József gróf mellé került Pestre, majd Bécsbe is. A jurista barátság a pataki tanulások és táncalkalmak óráiban mélyült el. Már Borbála estéjét igen vidáman töltik Nyiryéknél. Éjjelbe nyúló táncvigalomban ismerkedik Gróf Ragályi, Patay, Kazinczy, Csapó, Szerviczky, Kapezy és Borbély jurátusokkal.

¹ Részben kiadva: Iványi Béla: *A széki gróf Teleki család gyömrői levéltára*. Szeged, 1931. 503. l.

² Közl.: Czékus László: IK. 1894-95-96-97.

³ A közölt adatok Iványi id. művében 29-50. l.

Együtt tanulgatnak. Köztük forgolódik Petrovics is, akivel nagy jogi vitákat rendez a baráti kör. László gróf ellátogat Patak urához, Bretzenheim herceghez is. Kirándul Sátoralja-újhelybe, olvas, szórakozik, változatossá teszi a kisvárosi unalmas életet. Többször vitára kel Nyiryvel, a házigazdájával is. Főképen a színészetről különözik véleményük: «Heute hatte ich mit unserm Hausherrn einen Streit. Er behauptet, *Romeo und Julia* sei kein schönes Trauerspiel!» Felségsértésnek érzi ezt László gróf, s végképen leszámol Nyiryvel, midőn a vegyes-házasságot bünténynek vallja: «Est ce un philosophe? Connait-il les droits de la nature?»

A pataki élet egyhangúságát nagy elevenességgel váltotta fel a pozsonyi diéta. 1830 szeptemberében László gróf már Pozsonyban éli világát. Lassankint a jurátusok is felszívárognak és ismét együtt él a pataki társaság. Itt vivja László első párbját is. A következő tavaszon, a diaeta végeztével Pestre tért vissza, a pataki diákságnak búcsút mondott, miután az előző év augusztusában gróf Majláth Antal főispáni beiktatásakor, József gróffal és másokkal együtt őt is táblabíróvá választották.¹

A pesti eleven társadalmi élet felvillanyozta a vidám embert. A pataki álmódzást és *Himfy szerelmeinek* imádatát kiverte lelkéből a változatos vidámság. Egymást érik a főúri bálók, estélyek. Új barát is kerül Lukács Móríc személyében. Az új környezet jó hatást tesz rá. Alig egy esztendő múlva már bevallja Jászaynak, «hogy ő véghetetlen szerelmes egy leányba, Almássy Izabella comtesse-be.» Erősködött, «hogy még ilyen szerelmes sohasem volt, hogy nincs kedve semmihez.» Úgy látszik azonban, hogy a szerelem lángja hamarosan ellobbant, mert rövidesen a Pesten vendégszereplő Hagen énekesnő körül csoportosult az ifjú mágnás-sereg és köztük László gróf is feltűnt szellemével. Közben a bécsi útra készült, tervezgette a kancelláriai gyakornokságot. 1832 augusztusában Jászay Pál is megérkezett a Szirákon nyaraló Telekiékhez, hogy együtt indulhassanak a császárvárosba. Ezekben a napokban kezdte írni László első komoly drámáját, amelynek elvesztéséről később Lukács Móríc sajnálkozva emlékezik meg.²

«Lacival pipázgatni menvén — írja Jászay — vacsoráig olvastattam Katonát, ő pedig a *Kupa vezér történetét kezdvén drámában leírni, nekem, amit dolgozott, azonnal elolvasta.*» (1832 augusztus 22.)³

Ez év őszén már Bécsben találjuk Lászlót Petrovicscsal és Jászayval együtt. Az udvari gyakornokság nem valami

¹ V. ö.: Magyarország Vármegyei és Városai *Zemlén m.* 456—457. l.

² Bp. Szle id. kötete.

³ IK. 1896. 496. l.

nagyon ízlik az ifjú grófnak, de még nagyobb terhet rak vállára a sors egy reménytelen szerelemmel. Csáky gróféknál megismerkedett Rédey Klaudina grófnővel és első találkozásuk óráiban nagy lángolással beleszeretett. A grófnő kezdetől fogva csupán ártatlan rajongásnak vélte László szerelmét és Sándor württembergi herceghez ment feleségül. Ez a nagy csalódás megölte Lászlóban egész Bécset. Jöhetett a vidám farsang, beleféküdhetett a komoly munkába, múlhattak a hetek, hónapok, méla bánatából mi sem ébresztette fel. Egy orvosság kinálkozott: el Bécsből! A Telekiek hagyományos szokása szerint Göttingába vágott. Mivel azonban erre az utazásra engedélyt Bécsből nem kapott, Berlint választotta útja céljául.¹

Hűséges barátjával, Petrovics Frigyessel nekivágott a világnak, hogy évekig ne is lássa sok ábránddal kitervelt, de nagy csalódással zárult állami hivatalnokoskodásának első állomását. Augusztus 19-én hagyták el Bécset. László szorgalmasan jegyezte úti élményeit. Ismét megszólalt az egykori *Jegyzőkönyv* folytatása: *Úti napló* formájában.

Megismerjük belőle a cseh, német utakat, városokat. Mezőgazdaság, állattenyésztés, építkezés, művészet bőségesen szóba kerül napról-napra, sőt az ifjú elevenen jegyzi fel az egyes vidékek «gyengébb nemének» jó és rossz tulajdonságait is. De már zárkózottabb: a személyével szorosabban kapcsolatos élmények közlésében igen fukar. Útján gyakran érik kisebb-nagyobb kellemetlenségek. A nagyon érzékeny László grófnak különösen szüksége volt baráti kísérijére. Még így is sok nyugtalanságot állt ki. Königsteinben megismerkedett Odeleben báróval, aki másnap adósságainak rendezése nélkül eltűnt.

«A kellner, ki őt már elébb is esmérte, nem tudott rólla eleget beszélni. Ez az ifju már mindennemű bűnökbe esett, sokszor megcsalta a fogadókat, lovat is lopott. Rettegek, ha eszembe jut. — Szomorú társaságba jutottam. A legkellemetlenebb dolog, hogy Königsteinben ő mutatott be. Mit fognak az emberek gondolni. Ő engem a Commendansnének, Nostitzné atyjafiának mondott, pedig nem igaz. — Mit tsináljak Istenem, így nem hagyhatom a dolgot. Desperatióm miatt nem is láttam semmi megjegyzésre méltót.»

Végre megnyugtatta Nostitzné, s békésen utazott Altenburg felé. Mennyire nem változott László korában sem a becsületet érintő, úri viselkedést veszélyeztető helyzetekben kínosan vergődő Laci!

Az altenburgi herceg nyaralójában. Hummelsheimban fogadta. Alig, hogy bejelentette magát, már is érkezett szállására «egy úr, aki szállására elkísérte.»

«Én czifra magyar ruhába voltam, — írja — kócsak tollal, az emberek néztek reám mint a borju az uj kapura, a gyermekek futottak utánam.

¹ V. Ö. Iványi id. m.

— Ich machte sehr viel Effekt mit meinem Anzuge.» «Mint hogy én az Erbprinzessinnél akartam tiszteletemet tenni, kihez volt intézve a levél, mit én a Palatinától (a testvérétől) kaptam, a kíséző kijelentette, hogy a herceg asszony kész engem mindjárt fogadni. A Herczegasszony a Palatinához nagyon hasonlít, csak hogy sokkal szebb, mindjárt leültetett... Az Erbprinz is mindjárt békült, igen nagy barátsággal fogadtak, több gyermekei vannak, egy igen szép leánya, mint egy angyal, soha szebb tekintetet nem láttam. 16 eszt. úgy gondolom, Marie. Discuráltunk, egy kicsit illiberálisan beszélt a Herczeg és né Franciaországról. Mit akar — ugymond — ott tanulni? Azt, mit nem kell tenni, felelék én — egyébbaránt a reformokról igen szabadon beszéltem azzal mentegetvén magamat, hogy mint magyar constitutionális monarchiák mellett kell tartanom.»

Este a játéktéremben hosszan elbeszélgetett vele a herceg Magyarországról, maga is járt magyar földön, nehéz dolga volt László grófnak, — amint írja, — «weil seine Fragen sehr genau waren.»

Másnapra is ott marasztották a kastélyban. Az Erbprinz felkereste a szobájában is és sokat beszélgettek vallásos dolgokról. A herceg igazi luteránus volt, «egy kissé pietista is, — de nagyon jó ember.» Az Urvacsorájáról sokáig disputáltak egymással. Filozofáltak is, «a herceg egyébbaránt nem igen liberális, mégis az ellenmondást könnyen szenvedí,» — jegyezte fel róla. «Azután sétálni vitt kocsin, hol együtt pipáztunk is. — Megmutatta a helység nevezetességeit.»

További útján Wittenbergában Luther otthonának megtekintése volt nagy élménye.

«Egy régi elő szobán keresztül, mi egészen üres volt, Luther dolgozó szobájába értünk. Nagy emlék kapcsolódik azon helyhez. Minden megmaradt itt úgy, mint volt hajdan, mikor még mozgásban volt a 10-ik Leo Pápát és áskálóódo követőit szüntelenül rezentő hatalmas penna, főhatalom az akkori világban. El állott ez végre is, nyom nélkül eltűnt a csudálók szemei elől, de látni itt küzdése mezejét, egyszerű és régi izlésű, de világ végéig mindig nevezetes asztal, hol készült a nagy Protestatio... Itt van még ama fa karszék, (goromba munka), miből repültek a Vaticant örökre szét zuzó tüzes bombák... Az asztalból már nagy rész hibázik, mert eddig szokás volt, hogy ki-ki a látogatók közül elvitt magával egy darabot.»

Ez volt az utolsó élmény Berlinig. A hat hétig tartó, változatos utazás véget ért, s vele együtt végződött a napló is.

Közben haza küldözött leveleiben még egy-egy úti élményét mondta el: «Weimár... Les cendres de Göthe, de Schiller, de Wieland, de Herder y reposent encore. Nous avons visité leurs maisons. — Que de souvenirs!» Lipcsében épen nagy vásárt találtak. — Berlinből már egyetemi vonatkozásokkal telt híreket küldöz. Elragadtatással ír Gans és Savigny professzorokról: «Beide Herrn sowohl Gans, als Savigny besuche ich, so oft ich Gelegenheit dazu habe. Savigny de plus tient maison, et meme assez grande maison pour un professeur.»

Két félévi hallgatás után elhagyják a berlini egyetemet. Hannover, Braunschweig, Göttinga, Frankfurt, Stuttgart, Karlsruhe, Strassburg, Mannheim, Amsterdam, Haarlem útvonalon Párizsba érkeznek. 1835 áprilisében a király ebédjére hivatalos. Mig két évvel előbb a porosz udvarnál ruhája diszével hatott: «Il m'y suis présenté vetu et paré de mon uniform hongroise, qui a eu l'approbation de tout le monde,» a francia udvarnál belső diszével csillogott: «A királlyal ebéd után hosszasan beszélgettem, a mi constitutionk rendszabásait neki elé adtam a mennyire lehetett, — azután a nyelvről beszéltem vele és a magyar verseket recitáltam előtte. (Veresmartytól [sic!] a *Magyar költőt*.) Igen tetszett neki a nyelv hangzása.»

Ez év májusában már Londonból küldi értesítéseit. Augusztusig az angol városok kerülnek sorra. Különösen a Newcastle-től Edinburgig tartó utazás felejthetetlen élménye. «Az út többnyire a tenger mellett vezet, roppant sziklák és nevető legelők közt. Több ruinák mellett mentünk el, miknek neveit már Walter Scott románjaiból esmértem...» Még meg nézik Invernesst s azután megindulnak hazafelé. Olaszországon át készülnek haza jutni, de a kolera miatt mégis inkább Svájcra át utaznak, bár László nem igen rajongott érte: «Ezt a szegény országot a sok angol, francia és német utas egészen kivetkezette eredeti formájából és csak úgy lehet tekinteni, mint egy szörnyű nagy parkot.» Hitte volna-e László gróf, hogy hontalansága idején sokszor megpihen majd ebben a hegyes-völgyes országban? — Franciaországon, Svájcra át 1836 februárjában megérkeznek Münchenbe. Néhány heti munkálkodás után Petrovics súlyos betegségbe esett és néhány napi szenvedés után meghalt. Az ifjú grófban amúgy is nagy csalódást okozott Wesselényi elfogatása: «... ha lesznek oly birák Magyarországon, kik illy féle perben a *bűnöst* ki merik ejteni szájajokon, akkor vége minden reménynek, minden álmódózásnak!» Voltak! — S hozzá a nagy csapás, a legjobb barát halála! Összetörtén panaszcodik:

«... Kimult a világból, ki nekem bajjaimban őrangyalom volt s egyellen vigasztalóm. Három esztendei utazása alatt mindig csak honn felé néztek vágyai, ott várta s várja most is kedvese. A budai hegyről hányszor álmódzott s azon örömről, melyet akkor érezne, mikor a gőzhajón Pest felé menvén — legelőbb Esztergomnál messziről kékelve meglátná... Szerettem őt kimondhatatlanul, szerettem úgy mint magamat, jobban mint magamat. — Ég a fejem, — nem tudom, hogy szabaduljak meg ezen szörnyű várostól, miben annyi szerencsétlenség ért!»¹

Édesanyja érte utazott. Hazahozta világotlátott, de fájó lelkű fiát.

¹ Iványi id. m. 49. l.

A kezdettől magyarnak nevelt, minden jótékony újításért, nemzetnevelésért lelkesedő ifjú mágnás a reformok gazdag világába toppant be. Széchenyi hídjá, a Kaszinó, Teleki József elnökségével az Akadémia már hirdették a magyarság öntudatra kelését. A Nyugat felé fordulás reformáló munkájában a nemzet belső élete is rohamosan átalakult. Az országgyűlések Nagy Pál és Wesselényi szónoklatairól híresek. Az idegenségre eddig büszkélkedő mágnások közül mind többen örömmel vallják magukat magyarnak. S a színpad külföldi darabjai mellett megszólal a romantikus magyar történetiség, a magyar mult és jelen büszkélkedő rajza is. E nagy fordulat küszöbén áll az első között az ifjú Teleki László, «aki mindenben különbözött a többi fiatal magyar mágnástól. Egészen magyar volt és nem negélyezte a németiséget, mint a többiek. Egyedül Wesselényi Miklós beszélt akkor rendesen magyarul a Pesten időző mágnások közül és Teleki leginkább hozzá simult.»¹ Ebben az időben járt Hagen Karolina művésznő Pesten. «Telekivel csak egyszer találkozott, Wesselényi mutatta be neki. Ő nem udvarolt az ünnepezt színésznőnek, s mégis talán épen azért csak ő tetszett neki: Wesselényi nagyon derék férfiú, gróf Károlyi György igen szép ember, Palocsay legelegánsabb gavallér, de Telekit mindnyájuk elé teszem, mert csak ő köztük a szellemes.»²

Külföldi tapasztalatokban, élményekben gazdagon még nagyobb kedveltséggel szikrázott e szellem a harmincas évek elegáns világában, mely «akkortájt az addigittól teljesen eltérő új alakulást nyert. A valódi high life a fiatal asszonyok társaságában jegecesedett úgyszólván meg, mind az, ami e kis cotterriához nem tartozott, képezte az idős dámák körét, a valódi nagyvilágot» E «liga» tagjai egyvéleményű fiatal asszonyok és ifjú mágnások voltak, akik a politikai szabadelvűséget társas életükre is érvényesítették. Ellenzékiek voltak minden multbeli megkötöttséggel szemben, első s eredeti céljuk volt: fesztelenül és kellemesen élni. Gr. Batthyány Lajosnéval és gr. Károlyi Györgynével az élükön a mágnás asszonyok eleven társaságában töltötte napjait a fiatal arisztokratáknak az a csoportja, amelybe Teleki László is tartozott. «Ki is gondolt volna a házasságra az egymást erő kedélyes, fesztelen s mulatságos, szép, fiatal asszonyok alkotta összejövedeleik varázsa alatt.»³ Még a comtesseknek való udvarlást is abbahagyták egynek kivételével. Alighanem Teleki László rejtőzik e kivétel személyében. Talán innen szövődött az a nagy lelki közösség, az az évtizedek multán is annyira lángoló szenvedély, amely báró Orczy Istvánné, Liptay Augusztá bárónőhöz fűzte.

¹ Kászonyi Dániel: *Függetlenség*, 1881. 124. sz.

² Kászonyi Dániel: *Függetlenség*, 1881. 124. sz.

³ Podmaniczky Frigyes: *Naplótörvények*: II. 104. l.

A mind elevebben pezsgő politikai mozgalmakkal rokon-szenvező társaság hamarosan magához ragadta a vezetést. Nem volt területe a nemzeti életnek, ahol alkotnivágyásuk helyet nem követelt. Különösen Teleki László vette ki részét a széltében hullámozó megújulásból.

Még külföldi útja előtt elkezdte a *Kupa* című drámát. Ezzel mintegy megelőzte korát. Hiszen ezzel egyidőben az Akadémia még csak a *Külföldi játékszínt* indítja meg. Az *Eredeti játékszín* fellendítésére jutalmakkal, dicséretekkel csak 1835-től törekednek. Így hát Teleki hazatérése után az eredeti játékszín műsora még igen kezdetleges volt. A külföld jelesebb műveinek gyarló előadásaival, az idegen szentimentalizmussal még alig tudott megbirkózni Kisfaludy egészséges humora. Az eredeti drámákat még a *Szittyá magyarok kiindulása* (Bárany Boldizsár),¹ *Vatha* (Tóth Lőrinc),² *Gyula erdélyi fejedelem va y Sz. István király diadala a Scitha pogányságon*,³ *Aba*⁴ stb. képviselik.

Ezekből az évekből irodalmi munkásságáról nincsen adatunk, csupán a *Budapesti Árvízkönyv* szerzői között olvashatjuk a nevét, de csak a nevét.

Az árvíz okozta rombolás nyomai az év végére annyira eltűntek s a társadalmi élet is úgy fellendült, hogy az 1839. év farsangján a főúri kaszinó három estélyt rendezhetett. Sőt később főúri műkedvelő társaság alakult, amely 1841. március 23-án «saját mulatságaul az *Angol királyné* termében magyar és francia előadással és tableaukkal fűszerezé az estélyt.»⁵ «A színpad és diszitmények ugyanazok voltak, melyeket hajdan nm. Teleki grófné ő excjánál hasonló célra használtak volt.»⁶ Az előadás első szakasza Fáy Közös háza volt. «Ez alkalommal Réti Gáspárt Eckstein Rudolf pestmegyei szolgabíró, Károly öccsét báró Orczy István, Erzsit Almácssy Pálné (Batthyány grófnő), Reginát gróf Károlyi Györgyné (Zichy grófnő), Toronyay Ferencet gróf Teleki László, Sándort báró Bánffy Albert, az inast gróf Andrássy Manó játszották.»⁷

Amíg a magyar cselvigjáték és német-francia énekes darabok bohóságaival szórakoztatta e főúri társaság vendégeit, Teleki László agyában és szívében állandóan forrongott, vajudott régmúltból egy tragikus esemény, amely 1841 tavaszán formát öltött és hirtelenében *Bánk bán* mellé emelkedett. A drámai költésben Teleki tehetségének csúcsára ért, a *Kegyenc-*

¹ Rédey: *A Nemzeti Színház Tört.* 89. 1.

² Honművész, 1836. I. 365. 1.

³ U. ott, 1837. II. 703. 1.

⁴ U. ott, 1838. II. 813. 1.

⁵ *Regélő*, 1841. 198. 1.

⁶ U. ott, 214. 1.

⁷ Badics: *Fáy András életrajza.* 406. 1.

ben kiöntötte egész tehetségét és egyetlen nagyméretű alkotásával a problémák sorozatát hagyta ránk.

Feltehető még, hogy az *Arulót*¹ is ebben az időben akarta megírni, bár ezt igazoló érveim ellen szólhat egy körülmény: a *Kegyenc* megjelenése és előadása után terjedelmes bírálat jelent meg többek között Henszlmann Imrétől is. Elismerő szavait ezzel az óhajtással végzi: «minél hamarabb szerzőnket nemzeti tárggyal fellépni lássuk.»² Az *Aruló* nyilván kuruckori történeti drámának készült volna. Talán éppen Ocskai históriáját szándékozott bemutatni Teleki.

Az első harminc esztendő küszöbén számotvetve a multtal, elmondhatni, hogy az ifjú gróf életét a család derűssé, meleggé, kiegyensúlyozottá tette. A következő két évtized rohanó történelmében a sors két kézzel tépte szét Teleki László gróf ezernyi színes álmát, sok-sok ábrándját.

ROMHÁNYI GYULA.

¹ *Teleki ismeretlen drámatöredéke. Császár-Emlékkönyv. 1934. 192. l.*

² *Regelő, 142, I. 47. l.*

ADATTÁR.

A KEGYENC VÁZLATA ÉS ELSŐ KIDOLGOZÁSA.

(Első közlemény.)

A sziráki kastély régi írásai között egy jó nyalábnyi sűrű írású kézirat is fennmaradt. Teleki László gróf gyermekkori naplói és útleírásai, ifjúkori verses és drámai próbálkozásai között megmenekült a pusztulástól a *Kegyenc* két ívnyi vázlata és a drámának első kidolgozása is. A dráma szövege harmincöt ívet tölt meg féloszlopos írással, de a javításokra és megjegyzésekre szánt helyet is sok íven betölti a szöveg. A nyomtatásban megjelent dráma első felvonása két változatban is megvan, s lényegében megegyező, noha terjedelmében az első fogalmazás jóval nagyobb a kinyomtatott szövegnél. A II., III., IV. felvonás a vázlatához alkalmazkodva, sokkal rövidebb, mint az első, melynek vázlata nincsen meg az eredeti tervezet ívén, csupán néhány soros olvashatatlanul kuszált német szöveg tölti ki helyét.

Az ötödik felvonás pedig az eredeti vázlat szerint a negyedik felvonás negyedik és ötödik jelenetét adta volna még egy hatodik jelenet kíséretében. Végezetül a vázlat ötödik felvonása újabb három jelenetet csatolt volna a drámához.

Az eredeti terv és a kidolgozás a dráma három felvonásában fedi a nyomtatásban megjelent szöveg tartalmát, de az első és ötödik felvonás annyi új anyagot tár elénk az eddig ismert drámaszöveghez viszonyítva, hogy a *Kegyenc* közel évszázados problémáira is kielégítő feleletet kaphatunk.

A vázlat és kidolgozás nyelvét sokszor értelmetlenné teszi a sok javítás és egy-két helyen az olvashatatlan írás, de a szöveg hű közlése érdekében el kell tekintenünk az önkényes kiegészítgetésektől.

ELSŐ FELVONÁS.

Első jelenés.

Nagy vendégség a császári palotában — Valentinian, Császárné, Eudoxia, Placidia, Aetiz, Gaudentz, Boeth, (praetori praefectus), Maxim, Avien, Trigetz, Sidon, Fulgentz, Caustin, Julián, Avenár, Marc, Vigil, Orest, vendégség — más — több más senatorok s nemesek, szolgák az asztal körül.

Ügylátszik mintha Gaudentznek ígérte volna a Császár idősebb leányát — mondja, hogy úgy lesz amint ígérte. Vivátot kiáltanak mindenünnen, teli poharakkal Gaudentznek és Aetiznek mint a császári ház jövődöbéli atyja-

fiának — Éljen mondják Aetz a Catalauni hős Attila győzője, a Hunnok, Alanok, Gothok és Frankok hódoltatója — éljen mint jövőendőbeli (gegen)? schwagerje a császárnak. Leginkább Vigil, Orest, Julián és Avenár kiáltoznak és Heraclius.

Heraclius: Sidon töles bort magadnak, jós — borba bölcsesség — (ad neki) így igyál és jövőendőlj. *Sidon* jó szerencsét ígér, de meg akarja nézni Eudoxia kezét — ez vissza veszi — majd máskor, most nem.

ifj. Eudoxia rosszul lesz s mondja magában: jaj szívem és ő mit mond hozzá, Szomorú volt képe, láttam őt — kétségbeesés volt arcán — úgy ment el.

Császárné: Leányom színe elváltozott — mi bajod —

Eudoxia: Semmi anyám — Anyám nem egészen jól érzem magamat. (A császárné felkel és leányához megyen)

Triget: (Fulgentzhez halkán) Mi lesz ebből?

Fulgentz: Nem tudom, de gyanítok valamit.

Több szenat: Éljen a császári nő (isznak)

A császárnénak kedvetlenség látszik arcán (halkán): Még ez hibázott — eddig szolgaságban tartott, minden befolyásomtól megfosztott — s már most leányomat, császári ágat oltani ama kétes törzsökbe (?) — fenhangon: jer leányom, jer — látom, a lakoma rossz befolyással volt egészségedre — Szobádba majd jobban leszel. Urak nekünk mennünk kell, jó mulatságot.

Gaudencz: Mi? a hercegnő eltávozik, ez fájna nekünk. (utánna felkel, mindnyájan).

Többen s többek közt Virgil és Orest: az ünnep királynéja eltávozik. —

Eudoxia: Királynéja vagy áldozatja.

Boeth: Hát csakugyan itt hagy a császárné — s így szomorít meg bennünket e szép napon (a császárhoz:) Uram, ha lehet, kérd a császárnét, maradna itt, mert eltávozása rossz vért szül.

Császár: Nőm, te itt maradsz — e fényes napod emlékezetére nem (?) (halkán) mit gondolnánk, ha eltávoznál.

Aetz: Én is instállak, ne szomoríts meg annyira. —

Császárné: Illyen ő, mindig kér, de kérve parancsol s parancsolva kér — a kétszínű — (halkán férjéhez:) Hagy bennünket, éltünkrol, szabadságunkról önkénnyel határozol, zsarnok, ez egynéhány pillanatot nem veheted ki rendelkezésünk alól — én megyek.

(fenhangon) Urak jó ízű lakomát. — (el) (leányaival)

Julián: (Avenárhoz) és ő a fürge udvarnok ő is —

Avenár: ki?

Julián: ki? A császárné udvarnoka, Pallad, — hisz nem tudod, hogy már itt hagyott — és pedig oly savanyú képpel, mintha borsot nyelt volna.

Császár: Barátok, ne hagyjuk félbeszakasztani ezen ünnepet az asszonyok eltávozása által, annál szabadabban leszünk. Bor és asszony, nem egyszerre valók, azt mondotta egy görög bölcs, nem tudom, melyik. de azt mondta és bölcsen. Ülünk le (leülnek mindnyájan). Vigadjunk — akik akarnak ide — mások pedig a játékasztalokhoz (muzsika kezdődik) így, étel, ital, — játék, muzsika, ki-ki azt választja, mi tetszik (leülnek némelyek a terített asztalokhoz, mások játszanak, kockáznak, sokan a muzsika körül csoportoznak, élet, zajgás mindenütt).

Avenár: (is folytatja Juliánhoz), Igaz — jaj már hallottam valamit rebesgetni — és ő merne (?) — a bolond.

Marc: nyomorú nem bolond

Julián: nyomorú is, bolond is, ha úgy akarod — Na hisz atyjának még sokat kell bölcseskednie, sok jó ebédeket adni, amíg joga lesz napjait oly magasra emelni

Avenár: Nem Julián, az nem lehet jól nem gondolva — okos ember agyában oly nem támadhat —

Marc: (halkan) Szegény barátom, ha kisülne ily helytelen módon titka. Helytelen volt felkiáltása. Igyekszem jóvá tenni (fenn): Igazad van Avenár az nem lehet, az nem, úgy állok érte, mint barátja —

Julián: Ahogy tetszik. De mi zaj ez, füleljünk.

Boeth: Éljen a császár, házigazdánk, éljen — akinél oly sok kellemes órákat élünk.

Vigil: és a többiek felemelik poharukat; éljen a jókedvnek fejedelme

Avien: (Maximhoz): Ez ugyan késő gond, minek utánna Aetz fia és partnerei (?) egészségekre ittunk, a császárnak az ily nem császári módon.

Maxim: Hagyjuk, ő a helyén van, mindenképpen. A hős előbb, azután a tobbzódó.

Császár: (Avien és Maximhoz) Miről van köztetek szó? — (ezek félénken intenek). Aha, hiszem valami ujj lakomáról, melyet barátunk, Maxim fényes palotájában adni fog. — A jó vendégszerető. — Mindenféle ételekről is van szó, a császár dicséri asztalát, említi, hogy halakat, tengeri nyulat, mindenféle részből hozatott a világnak — Bor — neve (nem tudom).

Avien: Úgy van uram, talán holnap-utánra mondád?

Maxim: igazolólág int egy kis meglepéssel (?)

Császár: Megjelenek én is, nálad bizony megjelenek ott ahol jó emberek vígan vannak együtt én nem hibázok. De jó, hogy eszembe jut — egynehány jó barátaink még éljenünk sorából kimaradtak. (Bort tölt).

Éljen Maxim a jó vendégadó, a jó szakácsot tartó, a mély gyomormérő derék ember — (Éljen, isznak) Éljen Avien a tréfás, ebédeinket jó eszméletekkel fűszerező és Trigetz, aki esmér bort, lovakat és lányokat és azoknak becsét komoly bölcsességgel tudja elhatározni (az ábrázatok mindig komolyabbakká válnak). Azután meg éljen az a jó Heraclius aki minden vendégségem főnöke, aki fejedelmét mindenünnen gyönyörrel oly jó tartja, — Bájoló fickó, asszonyi cselben jártas — nekem szép hölgyekkel édes órákat szerző — (iszik). Egészségedre te derék Cafar (?) császári lány Sapor (morgás hallatszik, Maxim, Avien és több senatorok részéről:) többen: éljen

Maxim: Már e nagy szemtelenség e fényes ünnepen lotyókról — s ilyet egy császártól.

Trigetz: hallgassunk, még több még talán méltóbb társakat kapunk éljenben

Aetz: Az Istenért fejedelmem ne tovább (a morgókra mutat:) látod.

Császár: (halkan) Majd mosolyognak ismét — én vagyok itt az Isten — öröm Isten, félre minden mással. (fenn:) Még nem végeztem el, nem

említettem azon főtisztviselőt udvaromnak, kinek köszönhetni itten minden jó falatot — jó kedvünkkel, tréfáinkkal is neki tartozunk, éljen szakácsunk. S hát az a kedves, bájoló — majompár — melyet messze tartományokról hoztak ide. (Nevetés Caustin, Julián és Avenár részéről s *Éljen, Éljenek* — Morgás a senatorokról annyira, hogy a Császár(t) tovább nem hallani. —

Maxim: Szörnyű dolog a mi egészségeinkre szakácsokkal és majmokéval együtt — szegény senatus —

Avien: ilyet nem (mertem) volna — Jó ízű tréfa — de ne vessünk, mert amott látom nevetnek, (poharat emel) éljen a császári majom.

Triget: Vigyázz magadra Avien, ha megértenének.

Aetz: (halkan a császárhoz) Fejedelmem, te mindig megharagítod őket, pedig ellenségünk elég van az országban, nem kell számukat nevelni (feláll fenhangon poharat tartván kezébe) Én is iszom Maxim, Avien és Trigetz barátaink egészségére — Maxim a senatus dísze — a bölcsesség szeretője, a tudós — a nagy Anicia nemzetség dísze, — ki már annyi szolgálatokat tett hazájának — consul adja Isten, hogy megszeresse ismét a városi életet amint kétszertendőtől fogva a falusit, így mind dologban egy jótanácsadóval többre számíthatnánk s a t. Avien és Maxim, kik úgy mint én fegyverrel, ésszel és okossággal mentették meg a hont a Hunnok rablásaitól. S óvták meg követség útján a hazát a legveszélyesebb naptól, mikor már közelgett a Barbárság és Fulgentzius, aki praetorságát oly dicséretesen viszi. A senatorokat mind az Úristen éltesse — (hosszú *Éljen, Éljen!*)

Maxim: Na már ez valami — ennyi szemtelenség után jól esik

Aetzius: folytatja, a Cafar pedig a szakács s a majom másúvé valók — A császár mintegy elkedvetlenítve csóválja fejét, de hamar elfeledi a feddést és arca vígságra megy át.

Avien: (Trigetzhez) Az ő tiszte mindig jóvá tenni amit a fejedelem ront.

Triget: Jól számol a vezér, mert semmi által sem nevekedhetnék tekintete inkább mint éppen ez által.

Fulgent: (magában) Nyomorú azon ország, mely ily atyát tisztel.

Heracilius: (magában) Köszönöm, ez ismét új vágás volt, de megfizetted ezt még nekem Vandál kölyök, még egy kevésbé mélyebben a fejedelem szívében és azután...

Caustin: Hallottad-e, mit mondott Aetz Maxim nemzetségéről — nevet szívem, midőn régi nemzetségről hallok szólni — mert az enyim is régi, én a Torquatusoktól eredeek.

Julián: Én pedig a Julia nemzetségtől lányágon (kezet fog Caustinnal) Nagyok voltak elődeink, ők tették Rómánkat fényessé — adja Isten, hogy mi is hozzájuk méltók legyünk. (Avenárhoz) Kár volt a fejedelmi tréfát így elrontani, mert jóízűen nevehettünk volna rajta.

Avenár: Ni mily komor mindig, ha ő volna császárunk, nem ily jól menne minden reánk nézve.

Julián: Azt a nevetést ismét helyre állítom és ő, Aetzius nem veszi rossznéven, ha ilyes tárgyban a fejedelemmel fogunk kezet (feláll pohárral) pártját fogom a jó Heraciliusnak, mert megérdemli azon jó kedvéért, melyet főnökének szerez — s még az a jó kalács, az a híres konyhasó — Damon — nem ő mesterkélli-e ki bellőlünk a jó kedvet ... a tanult tudós férjfiú —

amért annyit tanult és annyit dolgozik ne arasson-e borostyánokat ő is — Urak amíg a földön vándor (?) emberekkel van dolgunk, — ne felejtjük el a gyomrot és ami azt ápolja — mert aki gyomrot táplál az lelket táplál. Én tehát fejedelmünkkel kezét fogok (nevetés, nagy morgás a senatorok részéről).

Maxim: Ilyesre nem emelünk poharat (színházról, circusról nem)

Julán: Ugy tehát vesszen — keresztyén vagy-e uram.

Maxim: Azt nem mondtam.

Avenár: Hát az a két majom, az a generális két lény semmi figyelmet sem érdemel. Nem akarom dicsérni, de csak arra figyelmeztetlek titeket uraim, hogy ha Caligula egy lovat consullá tehetett, azt mindenki úgy tisztelte — mért vetnök meg egészen mostan a császári majmokat — hát kevésbé fényes időkben élünk-e s kevésbé hatalmas fejedelem alatt. — Én tehát kérek a majmokért kegyelmet. — (A nevetés közönségessé válik, maga Aetz haragossan néz ugyan, de nemsokára maga is elmosolyodik — Mindenütt éljen és nevetés, kevés mozgás.)

Fulgentz: Ha szégyene országunknak — s mégis ez azt mondja én a Tóbia, a másik pedig én a Julia házból származom és hasonlítani akar elődjeihez.

Maxim: Igazad van barátom, nevetség egész nagyságunk s amilyen nagyok voltak eleink, oly kicsinyek vagyunk most — Nagy Róma — ha-ha ha ennyi nevetség.

Orest: (közelít Maximhoz) Ti suttogtok uraim, szabad-e tudni miről értekeződtök. (Kém.)

Fulgencz: (Maximhoz halkan) Az Aetz kémjei közül egyik, (fenhangon) — Uram! a majmon neveltünk. Szép gondolat ugy-e — (nevetnek).

Gaudencz: (közelít apjához) Szerencsés és szomorú nap ez egyszersmind reám nézve — Nekem ígérték őt, de félek. —

Aetz: Mitől

Gaudencz: Nem láttad mily idegenséggel viseltetett hozzám, óh én mindent jól észrevettem —

Aetz: Bah! Nekie törnie kell az én akaratom szerint — Nem esmered atyádat. Jól megy minden, csak te kövesd tanácsomat, legyél mint eddig keveset szólló, vigyázó és csendes, ez az út messze visz — menj vissza és ügyelj szomszédaira (kevesedik a zaj, egymásközt beszélnek az emberek és isznak. —)

Vigil: Csókról (?) beszél, Valentinián megengedi, Fulgentz megpróbálja

Császár: Mily elcsendesedett minden, hát ünnep-e ez, vendégség-e ez. Mi úgy ülünk, mintha tanácsban ülnénk s a Hunnok falaink alatt volnának — Ti különösen ott (Maximra és szomszédaira mutat) Oly komoly arccal ültök ott, hogy étvágyunkat veszítjük el tőle, talán kiraboltattál vagy elégett valamelyik villád. — Vagy talán elégtél magad. A színházban vagy Circusban elvesztetted szívedet —

Maxim: Fejedelem, te negéskedel — Én házas vagyok — két esztendőtlől fogva ismét — Boldog házas

Császár: Bah! Én is az vagyok, házas is, boldog is, de azért van szívem.

Maxim: Nekem is van, de azt néki szenteltem egyedül.

Császár: Adakozóbb vagy nálamnál, od'adni magadat egyetlen egynek. — De már erről nem vitatkozunk, ki-ki a maga elvét kövesse. — Az én elvem a változtatás — változtatás élet, állandóság halál. (Muzsika hallatszik) Ne oly szomorú nótát — Azt az új muzsika darabot a keringő szerelemről, melyet Prothasz az én tiszteletemre készített — (víg darabot játszanak)

(Az emberek nem ülnek mind, mint más vendégségeknél, hanem járnak-kelenek és fekszenek.)

Julián: (Avenárhoz) Már meg kell vallani, ember, fejedelem talpán — jól tudja vendégeit mulattatni mindennel (a muzsika megszűnik). Helyes, helyes. Mint fejezi ki ezen ének a szerelem életének minden phasisait az elsőtől az utolsóig. Ilyet szeretek, ebben lélek is van, test is van. (Maximhoz fordulva) Hogy van, hogy nődet eddig elé udvaromnál nem láttam — pedig minden előbbkelő nemzetségekre nézve nyílt házat tartok —

Maxim: A császári fényhez ő nem szokott — otthonos, régi divatú nevelést kapott az én nőm, ő nem udvarhoz való.

(Ha hosszú a vendégség, lehet rövidíteni játékkal — Mindjárt elein játszó asztalok.)

Császár: Az nem ok. — Hisz magad is fényes házat tartasz — Legalább tartottál eddig — mert már két esztendőtlől fogva kerülöd a várost.

Maxim: Ládd, fejedelem, bennem két lény rejtezik, egy zajos fényűző, dicsvágyó, ennek ő nem társa, mert ennek élettársra milyen ő, nincs szüksége, ez cimborákkal megelégszik. Ő ezen ember zajos kacajjai és kedvcsapongási elől vissza vonul és elrejtőzik — de mikor ez a tobzódó lény bennem elalszik — egy másik ébred fel bennem — szelidebb szeszélyű, csendesbb örömet, belső boldogságot kereső — ezen második valóságnak Istene ő!

Császár: Vigyázz magadra, messze repülsz el — te tulajdonképen bölcsnek születél, nem költőnek. Epicur, kinek követted eddig elveit és Plato, kinek éldeled munkáit, mit mond mindezekhez.

Maxim: Idegen bölcsességgel foglalatoskodom, én bölcs magam nem vagyok, te igen kegyes vagy fejedelmem — kívülről csudálom azon szép épületet, melyet mások építettek s melynek belsejébe nem juthattam. De ha az volnék, minék állítasz, úgy költő is ügyekezniék lenni szebb világot teremteni magamnak a valódinál, a bölcs különben kiszárad, egybeaszik.

Fulgencz: Nem jól tetted, hogy felingereled a fejedelem ujság-kívánását, tudod őtöle minden kitelik.

(Zaj hallatszik, az udvaroncok egymásközt beszélgetnek amint látszik a Maxim feleségéről.)

Vigil: Láttad őt a circusban

Avenár: Láttam, ha az akit leírsz, úgy őt láttam, ő mennyei teremtés — oly bájoló alak, oly haj, oly gyönyörű kék szem — a szépek-szépe

Julián: Közel volt hozzád egy paddal elébb, szerencsés, te kényelmesen nézhetted szép alakját, míg nekem minden tekintetem lopás volt —

Caustin: Hol juthatott Maxim ily gyönyörű hölgyhez.

Avenár: Jaj ez kész történet (közelítnek egymáshoz és sutognak)

(Boethoz egy inas jő és elhívja ez felkell)

Boet: Courir Siciliából, mit keres — (felkél)

Aetz: (elváltozik képe) Siciliából mondtál — ez érdekes lehet — a Carthagói követelink rossz hírt hoztak volt — siess Boeth és jöjj hamar vissza hírt adni (Boeth kimegy) —

Heraclius: Ha hallanád (Maximhoz) uram, mint dícsérik hölgyedet itt alatt (?) ugyan híznál —

Császár: Hát esmerik ezen rejtett jószágot (?) birtokosán kívül mások is, én oly szerencsés nem vagyok

Heraclius: Dehogy nem fejedlemem — Hisz ma a circusban. Lehetetlen, hogy a szemedbe ne tűnt volna.

Császár: Maxim a színházban egyedül volt minden asszonyi kíséret —

Heraclius: Azt hiszem, mert nem űlt felesége mellett — hanem a harmadik padon, az orchestertől balra — öltözetét írja le —

Császár: Ördögöt, hát az —

Heraclius: Na láttad-e már

Császár: Hogyne, (fejére üt) (halk) — Valentinián most az egyszer kedved nem telik (fen) Szerencse Veled barátom, nődnél hasonló lény nincs Rómában (elmerülve-látszik)

Boeth: (jön nagy hirtelenséggel és a Császárhoz s Aetz-hez fordul) Nagy szerencsétlenség, aligha lehet segíteni rajta — Genseric már Siciliában van — ott pusztít, Agrigentet kirabolta, elfoglalta, Meszsina felé siet — hajóink a descentot nem tudták megakadályoztatni — Itt vannak Verrestől levelek — meg Plauttól a messzinai parancsnoktól (a császár gondolkozva ül, végre feláll, amíg Aetz olvas és beszél egy szegletbe — Aetz pedig feláll, kiveszi Boeth kezéből a leveleket — Mind felállanak, egybe csoportoznak, újságvágyás látszik minden képeken inkább mint agodalom egynéhány kivéve)

Aetz: Add hamar, mindjárt gondoltam, hogy nem jól űt ki a dolog az a Marcellin oly vigyázatlanul, ügyetlen vitte tengeri parancsnokságát, hajói mind csendesesen állottak különféle kikötőkbe szétszórva, mintha örökös békeségre lehetett volna számítanunk, pedig tudhatta volna intéseim által. De el is vesztí hivatalát — szégyen lesz díjja, örök szégyen, köszönje meg, ha fejét megtartja. — Már most mi tevők legyünk.

Boeth: Itt Ostiánál, Brundisiumban vannak mindenütt egy-egy csoport katonaság — ezeket egybegyűjthetjük.

Aetz: Jó, mindent megteszünk, hogy erővel visszafoglaljuk a Jog nélkül elfoglaltat és bitangoltat, azonban meglehet már késő, nekik jó seregük van, a mieink hűségében nem bízhatunk, ezek ilyenek. — Én félek, igen félek — a békekötés útját nem kell elmellőznünk — (félre megy Boethal és ott suttognak.)

Caustin, Julián, Avenár és Marc egymásközt beszélnek.

Avenár: Nagy veszély fenyeget ismét, nagyobb talán, mint Attila beütésekor.

Marc: Szegény Róma

Julián: A világvárossa szánakozásra gerjeszt — Nem, ha azon körök vére folya ereidbe, mi az enyémben — ezt nem mondanád. Az én őseim, Cincinnatus, Appius, Cato, az én bátyám az elfelejtethetetlen Julius Caesar ilyet nem mondtak volna, én sem bocsátom ki számon

Caustin: Az enyimek sem. Hát a Manliusok, a Valeriusok, a Liciniusok —

Marc: Egy kis megjegyzésem. Sok őseit neveztek, kik nem egy nemzet-ségből valók — Licin, Appius és Cato mind külön nemzetségből valók, hasonlóképen a Torquat, Valér és Licin és te mindezekről egyaránt származtál.

Julian: Szörzsálhasogató — az én szentélyemben mindezekre volt oltár — némelyektől férfi, némelyektől leányágon származók — Így Cincinnatus és Appius Claudius (részben)

Marc: Elég, meggyőztél — Nem az a kérdés, hogy mit tettek eleink, hanem az, mi magunk mit tegyünk. Nekem oly fényes elődjeim nincsenek, de az én tervem kész, ha csakugyan had lesz — úgy én beállok mint köz-katona... (a szépek szépétől, Berenicétől elbúcsúzok, ott hagyom őt, borostyá-nokat aratandó, mint eddig a szerelem mezején.)

Julian: Azt teheted te — de én, de mi, kikben oly nemes vér pezseg, a hadban vezetni és parancsolni szokott, nem engedelmeskedni — Én tudom, mi tévő legyek, kijelentem a patricznak hazaszereteti szellememet és a mind annyi hősök ivadékanak egy vezéri helyet nem tagad meg

Avenár és Caustin: Helyes, bizony megteesszük.

Marc: (halkan) Szegények az ő kicsinységükkel, dicsvágyukkal és hírükkel. — (fenn): Jól van barátok, szóljatok barátok, meglátjuk, melyik terve helyesebb? (beszélgetnek és zúgnak egymásközt)

Maxim: (Avienhez és Fulgenczhoz) Lesújtó hír, én magam nem tudom, mi helyesebb — Fegyvereinkbe nagy bizodalمام nincs — a frigykötés követ-kezményei kétesek. Na ügylátszik, fejedelmünk is valahára megülődött az ország veszélyébe — Ő mély gondolkozásba merült.

Avien: Jó, mindenkiről helyest feltevő Maxim, te azt gondold, Róma sorsa szomorítja a mi fejedelmünket. Nem Maxim, nem esmerem őt úgy, új házassági terveken aggódik — Szabad leányok, ez közönséges tárgya — Circus, színház legfellengősb szeszélye (beszélnek együtt, valamint Aetz Boethal)

Császár: (Magában) Miért ragaszkodik képzelmem, vágyam mindig csak ugyanazon egy tárgyhoz, minden elég hatalmasnak bírom a fényűző Rómának mindennemű gyönyöreit — Mindig azon jár eszem, ami tiltott és hihetetlen —

Heraclius: (Közelít a császárhoz) Fejedelem, Maxim szép hölgyének hájai annyira meghatották egész lelkedet, hogy más egyében aggódni nem tudsz? —

Császár: Heraclius, te ürdög vagy — te előtted semmi rejte nincsen

Heraclius: Csodálkozol, hogy kitaláltam gondolataidat, mintha nem minden szolgának volna kötelessége ura minden vonására, minden pillana-tára ügyelni — hogy ura kívánságát, ha lehet, megelőzze. Én ügyes szolga vagyok, nem egyéb —

Császár: Szolga, mostani ügyességed hasztalan, mostan legalább talá-lékonyságot, gyümölcsöket nem terem.

Heraclius: És miért nem?

Császár: Nem barátom — a lehetetlenséggel küzdeni nem kell. Még csak láttam őt, de nem tudtam, kicsoda, addig szép reményben éltem én — Te ügyes ember vagy, ki mindenben módot találsz. A legelső játéknál a szép nő ismét megjelen és akkor célt érünk, gondolám magamban. De most, mióta megtudtam, hogy Petron felesége az —

Heraclius: No és ez eldöntő volna

Császár: Igen is, eldöntő, hiszem azt —

Heraclius: Ide édesgetjük az udvarhoz

Császár: Tudod, hogy Maxim nem viszi feleségét (*Heraclius* mélyen gondolkozik.)

(*Aet* és *Boet* közt hosszú disputa)

Aet: Nem, a Hunnokat és Frankokat ne elegyítsük bele — Az ilyen féle segédek rossz gyümölcsöket teremnek

A senatorok közt is vita *nekünk* elébb közös tanácsot kell tartanunk)

Heraclius: (mintha valami jó ötlete lett volna) Mit mondasz *Császár*, hogyha ennek is kitaláltam volna módját?

Császár: Hogy, hogy? azt nem hiszem, az lehetetlen

Heraclius: Itt a kezem fejedelem, pedig ilyenekbe nem szoktam vak-tába fogadni — hogy a szép *Julia* még ma a tied lesz. Csak kövesd tanácsom — Még ma, hallod-e, még ma.

Császár: Ha megtörténik, fogadom én is, hogy császári lesz jutalmad — De annyit előre hinni, vakbizodalom volna. Mi terved?

Heraclius: Meglásd mindjárt, a siker fog engem igazolni. A dolgot elkezdjük tüstént, én viszem titkosan a cselszövényt — Csak hogy te hagyj helybe mindent, amit mondanodok.

Császár: Arany barát. (megöleli) Felemellek téged a legfelsőbb hivatalokba — Még eddig szolgálataidhoz képest keveset tettem érted, de ezután meglátod dicsőség és dúsgazdagság lesz részed —

Heraclius: Még egyet fejedelem — Mint látom, már oszolnak, ennek nem szabad most megtörténni, különben tervem nem sikerül, legalább *Petronnak* nem szabad elmenni. Játsszani fogsz véle nagy pénzre — a játék az ő gyengeségeihez tartozik — De ügykezzél, hogy nyerj. Tudod, hogy egy-néhány jó fogások, meg azok a kockák, melyeket én csináltattam számodra — Neked nyerni kell, hogy tervünk sikerüljön, sokat nyerni. A kockákat elhozatom. (beszél egy-néhány apróddal, kik elmennek és egy zacskóval jelennek meg) — Maxim, kevély Maxim, ki rám oly megvetéssel tekintesz, mintha mondanád, te apród, én pedig úr vagyok, nagy baj készül házádban (ezt halkán mondja)

Császár: Isteni ember, hiszek neki, mert eddig még mindig tartotta szavát (fenhangon) (az egész tanácshoz szólva) Urak, urak, ne széledjünk el oly hamar, *nekünk* együtt kell maradnunk. Nekem egy ünnepélyes nyilatkozatom van tenni való —

Maxim: Mi? a császár legelébb szólal fel a haza ügyében.

Trigetz, *Avien*: ezt nem vártam volna.

Fulgentz: várjuk el, mit mond, azután ítéljünk

Császár: Kötelessége minden fejedelemnek a hív szolgák érdemét megjutalmazni. Alapelve ez minden kormányzásnak — Én is követni kívánom Im egy ily példás szolgát mutatok nektek ezennel be *Heracliusba* — mesés öntagadással látszatik ő minden ügykezetét csupán arra fordítani, miként napjaimat mentől örömteljesebbekké, boldogabbakká tegye. Az ő feje csupán számomra gondolkozik (azér mindenbe az kívánságaim szerint munkál — enyém ő testestől, lelkestől.

Avien: (Trigeczhez 's a többihez) Nagy csapására a férjeknek és atyáknak.

Triget: Igen, meg a kerítőnők nagy örömére, kiknek rég nem volt oly nagy keresetük, mint most.

Fulgencz: Mily lealázó az ily dicséret.

Maxim: Szeretném tudni, mindezekből mi fog kislútni

Császár: Urak — Ö megszerezte magának egész fejedelmi kegyelmemet és arra mindenkor számolhat, nincs jobb polgárja Rómának. Én ennek nyilvános jelét akarom adni — Egy szóval kívánom, hogy helye s szava legyen a főtanácsba. Atyák, reményilem öt tisztársatoknak tisztelni magatok nem vonogatjátok s befrandjátok öt a senatorok névsorába.

(A senatorok közt mozgás, váratlan zúgás)

Triget: Már erre mit feleljünk — (egymásközt suttognak, Aetz szólani akar, de Julián a többi udvaroncokkal közelít és előbb szól —

Julián: Minden ált tisztelt Fejedelem és te nagy érdemű patricz — Látom — méltóképpen akarjátok ünnepelni ezen szép napot — Róma dicsősége és győzedelme napját. Kívánjátok, hogy épen ekkor vegye az érdem a maga jutalmát, amikor Róma a barbárok felett diadalmaskodik. Serkentés lesz ez az új erényekre — Ezen alapítjuk mi is kérelmünket, én és ezen két barátim — Nemzetségink a legfényesebbek közül valók egész Rómában, mert eleinkben egyesültek mindazon erények, melyek Rómát boldoggá, hatalmassá, világhódítójává tették — Appiusok, Catok, Manliusok — Valeriusok vére mind ereinkben pezsegnek — Hazafi hűségünknek mi is elég jeleit adtuk, Istenként tiszteljük mi a fejedelmet és téged is nagy Patricz érdemed szerint, kész volt mindig a mi kezünk hatalmas útással földre sujtani azt, ki tiszteletlenül szóllott róllok. Sok mokány pribék tudna erről bizonyosságot tenni — Magasztaltunk titeket mindenek előtt — Mindezekért mi más jutalmat nem várunk, mint azt, vegyétek hősi szellemünknek, ügyességünknek hasznát a közelgő ellenség ellen, Adjátok vezérletünk alá seregeket, melyekkel védhessük hazánk oltárait, megzavarhassuk az ellenségnek merész terveit, — Megmutatjuk, kiknek ivadékaí vagyunk mi (vérontásról is beszél).

Avien: Ez hibázott még — oldalra (?) ez a fejedelmünk értelmes beszédjéhez.

Aetz: előlép, bosszúság látszik arcán.

Aetz: Fejedelem, mi ez? minek tulajdonítsam én mindezt? megbocsátsz egy kis alattvalódnak, kinek lelkülete már az idő, viszontagságok és nyomorúság hármass próbáját kiállotta — ha nyíltszívűen meri kimondani véleményit minden szókeresés nélkül — bár sértőnek látszanak. Mert csak az sért, akinek szándékja sérteni, nekem pedig nem szándékom. — A mostani fenyegető körülmények közt, midőn határaink új ellenségek által pusztítvák — s még kétes miként lehessen Itáliát a közelgő vad csoportok ellen védeni. — Most — mondom, — Mikor bennünk mindnyájunkba még háborgott a vélemény, elhatározása még nem ért meg s te te szóllamlál meg legelőbb — Örvendett bennem a lélek s gondolám, e fejedelmi dolog s illő a nagy Theodos unokájához. Készen lenni tanáccsal és akarattal, mikor még minden, még minden rémületszülte határozatlanságban ingadoz. De megvallom őszintén, más nyilatkozatot vártam tőled, mint amilyent tettél. Hazát akarnak védeni most

— vész elhárítására módot találni — Erre becsest a jó talál (?). Egy fejedelmi gyönyörűségek mestere megjutalmazása felett csak szót is veszteni (ideget reszelő dolog). — Az a jutalom pedig, melyet szántál minden időben helytelen volna. — Ha jól tudja vendégségeidet elrendelni — ha neked kellemes órákat szerez, éldeltet és nevetet — Adj pénzt neki, pénzt, minden zsebét teli — öltöztess bársonyba-aranyba — De a hazád támaszát és díszít ezen századoktól fényes Senatust, melyhez annyi dicső emlékek a multból, annyi remények kötnek a jövőnd korra nézve — ily gúnyoló tettel ne alacsonyítsd le; egészen más érdemeket szerzett emberek ülnek ezen főtanácsban s egészen más szolgálatokat várunk tőlük, kivált ily zűrzavaros időben — mint a melyek egy mulatság intézőnek, egy udvari tréfamesternek szolgálai lelkéből kitelnek — (Mindezeket rövidebben és más-képen, inkább az egészt tréfásan, mint a régít.)

Közli: ROMHÁNYI GYULA

VERSEGHY FERENC KIADATLAN TANÍTÓ- KÖLTEMÉNYE.

(Első közlemény.)

A pálos-rend fölосzlatása után Verseghy lelki életében nagy viharok dúltak. Érzésvilágát Herpi Krisztináért, a volt apácaért lángoló, szenvedélyes szerelme töltötte be, imént még szilárd hitét a fölvilágosodás által terjesztett eszmék rendítették meg. Szeitz Leo és Alexovits Bazil nem ok nélkül támadták prédikációit. Tábori káplánsága idejében Batsányi Jánossal kötött barátságot s az ő ismételt biztatására Millot apát hírhedt történeti művének magyarra ültetésébe fogott. A fordításához csatolt tíz értekezése végkép reá zúdította az egész papság, sőt a hivatalos egyház haragját, a primás maga fordult a helytartó-tanácsához, majd a kancelláriához, és költönket három havi recollectióra küldték. Lelki gondozója a legjobb eredményekről számolt be jelentéseiben. Mégis, hihető, hogy ennyi idő az istenhívő, de már Voltaire szellemének és Rousseau deizmusának hatásával átitatott embernek gondolkodását alig változtatta meg, csak óvatosságra szorította. Értekezéseinek főforrása Vierthalernak akkoriban népszerű munkája, a *Philosophische Geschichte der Menschen und der Völker* volt.¹ Könyvtárában azonban megvolt II. József korának egész röpirat-áradata² s nyilvánvaló, hogy Batsányival való jóbarátságán, szabadkőműves eszméken s talán könyveken kívül és ezeknél is inkább a II. József évtizedének korszellemé alakította ki világnézetét. Rokoko-dalköltészete is a fölvilágosodás divatos áramlatának szülötte.³ Képzetvilága azonban magasabb síkokra vetül: az imént teognosztikus problémák kísértették, most szemlélődésének tárgyköre a világnak, az életnek keletkezése, az emberiség fejlődése. Kialakult világnézetében uralkodó témái egyformán katonapap korában kezdték foglalkoztatni s költői alkotásaiban több mint másfél évtizeden át sorozatosan jelennek meg. Eszmekörük összefüggő s egy

¹ L. a fentiekrol Császár Elemér Verseghy-életrajzát, 1903. 85. és köv. lk.

² Verseghy Ferenc könyvtára 1910-ben. Győri Szemle, 1932. 294. l.

³ IK. 1932. 354. l.

nagy terv bontakozik ki belőlük, amelyből három, egymást követő terjedelmes alkotásnak, egy trilógiának töredékei maradtak ránk. Ezek természettudományos alapon, a pozitív vallás tanításaitól eltérően, deista istenhittel a teremtetést, majd természettudományos alapon az emberi nem életét és az emberi társadalom kialakulását foglalták volna magukba.

Az eddig ismert részletek elseje *A' Teremtésről* c., hat énekre tervezett nagy költeményből való;¹ első éneke a Kassai Magyar Museumban jelent meg (1791). Baróti Szabó Dávid költeménnyel ünnepelte érte, későbbi nagy ellenfele. Révai Miklós dicsérettel szólt róla.² A materializmussal nyíltan szembeszállva, az anyag és erő dualizmusát hirdeti, de tagadja, hogy az erő az Isten: az erő maga is Istentől való, aki mint legfőbb és örök ész — «kit Fő Mesternek hirdet az Ég 's Föld» — mindennek alkotója. Minden felségesen arányos, számhoz, súlyhoz, mérethez igazodik. «Mi nagy Elme, hatalmas kéz, tsuda Böltsesség, mi nagy Isten az, a' ki teremtet!» Mintha Berzsenyi is ősmerte volna (s ősmerte is) a *Foházkodás* írásakor e sorokat:

— — — Most e' sár-testbe szorított
elménk — — — bámulva teként amaz égi tsudákra;
— — — — — Majd ha ki-menvén
a' testből, szárnyára kelend, meg-járja örömmel
e' ragyogó Napokat, 's a' köztük szerte-kerengő
's élőkkel pezsgő, de világtalan, égi tekéket;
's szüntelen illy tsuda testekről testekre repülvén
fontosb énekeket hangoztat az Isteni Kéznek.
— — — — —
Ezt az Erőt — — — a' nagy 's a' morzsa tagokbann
egy formán láttuk. — — —
Nem tudjuk, mi legyen? Titok ő, mint léte valóság.

Itt még a kozmosz, a világnak a kaoszól való teremtetése, a naprendszerek érdeklik. A költeménynek többi énekén is bizonyára dolgozott, s tekintve, hogy a megjelent éneket kedvezően fogadták, a siker serkentette is; elkészült-e az egész, vagy több ének belőle, nem tudjuk, nincsen nyoma.

A harmadik részt 1806 után tervezte, egy tizenkét énekes költeményt *Az Irgalmasság* címmel; ebből egy, kéténeknyi töredéket talált meg és adott ki folyóiratunkban Horváth Konstantin.³ Történelmi példákkal színes képekben a család, a barátok, a polgártársak, a szolgák, a betegek, a szerencse kegyeltjei és a társadalom kivetettjei lettek volna a tárgyai, mint a megmaradt tervezet mutatja. Társadalmi problémák és szociális érzés az irgalmasság jegyében, a kialakuló, kezdetleges társadalom⁴ rajzával.

A közbülső részben figyelme az emberiség kialakulására, az emberi nem életkora felé fordult. Alapgondolata, hogy az egész emberiségnek, sőt a természet három világának fejlődése hasonló az egyes emberéhez. Négy eddig ismert költeménye őrizte e rész töredékeit. Valamennyi nemcsak egyazon tárgykörben és gondolatvilágban mozog, hanem stílusával és terminológiájával

¹ Császár—Madarász Verseghy-kiadása. 1910. 62. l.

² U. ott, 342. l.

³ IK. 1930. 449. l.

⁴ A tervezetet l. u. o.

is, egyiket kivéve versmértékével is ugyanarra az ibletre vall. Míg *Az Irgal-masságról* tudjuk, hogy 1806 után készült, mert a tervezet szerint XII. énekében az *Ofner Zeitung* 1806. június 6-iki számának egyik hírére is föl akarta használni benne, addig a szóbanforgó költemények jórészt fogsága idejéből, esetleg a szabadulását mindjárt követő időkből valók. A négy költeménynek címe *A' régi Aranykorról*, *Az emberi Nemzetnek életkorai*, *Az Emberség* és *Az Emberi Nemzetnek korai*.¹ Mind a négy 1805—1806-ban jelent meg nyomtatásban, az első az *Ungarische Sprachlehre* példajaként, a két utóbbi a *Magyar Aglájában*. A második, *Az emberi Nemzetnek életkorai* Verseghynek egy elbeszélő művében, a *Kolomposi Szarvas Gergely úrnak Vég Élete és nevetséges Vélekedéseiben* (II. k.) látott napvilágot, amelyet addig az Eipeldauer-irodalomba soroltak, de amely címével is mutatja, hogy Lawrence Sterne-nek a fogságban megismert *Tristram Shandy*-jét utánozza. Ez utóbbit két okból emelem ki. Az egyik az, hogy *Szarvas Gergely*-ben egy prózai rész is hasonló témával foglalkozik (92—99. l.): ismét a fokozatos fejlődés elvét hirdeti és az embereknek az alacsonyabb rendű állatokhoz való viszonyát kutatja, természetesen az akkor divatos, kezdetleges és téves formában.² A másik ok, hogy ebben a költeményben egy befejezett énekét (*Beszédét*) látom az alább közlendő nagyobb tanítókölteménynek. (*Az Emberség* más versformában újradolgozott kerek részlet, s hasonlóan az, de megint hexameterekben *Az Emberi Nemzetnek korai* c. kisebblélekzetű vers.) Egy másik ilyen önálló, de nem teljes fejezet az is, amely az aranykorról szól; ezt — eltérően az előbbitől s az alább közöltektől — Vitkovics Mihályhoz intézi.³ Bizonyára bevezetése egy egész *Beszédnek*, amely folytatólag az ezüst- és vaskorról is szólt, Vitkovicsot nagyon becsülte és ragaszkodott hozzá: meg kell adni, hogy Vitkovics viszont, a Révaival lefolyt harcok után is, sőt mint a Kazinczy pesti triászának tagja nyíltan megírta Kazinczynak, hogy Verseghyt bántathatják, szidhatják, ő akkor is «forrón tudja szeretni», jó embernek, jószívű embernek tartja.⁴ Nem ok nélkül; maga is tapasztalhatta jóságát: Verseghy ajánlására lett a Majthényiak ügyésze.⁵

Az emberi Nemzetnek életkorai — miként az alább közölt *Beszédek* is — Laurához szólnak. Ismeretes, hogy e név mögött Verseghy szerelme, Herpi Krisztina rejlik. Császár szerint a Majthényi-család közeli rokona volt s általa voltak Verseghynek jóakarói a Majthényiak. Ezt még ki kell egészítenünk azzal, hogy Marczibány István felesége is Majthényi-leány volt s végrendeletében bőkezűen gondolt Verseghyre.⁶ Mindezeknek pontos összefüggése még nem derült ki. Tény, hogy Laura hűségesen ragaszkodott hozzá, sőt költőnk anyjához is — fogsága idejében anyjának támasza volt — s 1805-ben, mikor a *Kolomposi Szarvas Gergely* II. kötete megjelent, Verseghy-nek még a régi eszményképe Laura, akihez a fogság alatt is számos köl-

¹ Császár—Madarász kiad. 129., 136., 168. és 241. l.

² Császár Verseghy-életrajza, 291. l.

³ «A' mit aranykornak hallottál festeni Miskám! — — —»

⁴ Vitkovics M. művei (Szvorényi) III. k. 86. és 109. l.

⁵ Császár id. m. 172. l.

⁶ IK. 1932. 410. l.

teményét írta. Az *Aglája* után többé nem szerepel neve. Verseghy a most említett *Beszédet* is bizonyára a fogságból hozta magával.

Fogságában először Brünmben, 1797 áprilisában jutott könyvekhez¹ s ettől kezdve ismét szorgalmasan dolgozott. Az akadémiában őrzött hét kötetnyi, sűrűn és apró betűkkel írott kézírata inkább önképző munkásságának java, bár van benne eredeti és fordított vers és próza is. A brünni fogságnak leg-szebb költői emléke azonban Kármán *Urámiajának* az a III. kötete, amelynek lapszéleire addig írt legtöbb költeményét, rendezve és csoportosítva, beírta, köztük kufsteini verseit is.² E kötetre először Joó Tibor lett figyelmessé³ s ebből közöltem Verseghynek 13 ismeretlen költeményét, néhány töredékét s több versének változatait.⁴ Ebben a kötetben van az alábbi tanító-költemény is, középső része Verseghy fentemlített trilógiájának. Ez is csak töredékben: mindössze öt ének, mint Verseghy nevezi: *Beszéd*. Beszélgetést, *Sermot* akar vele mondani, nem *Oratiót*. De fölteszem, hogy ha már nem írta is bele, több volt készen belőle: egy egész ének az, amelyről már szóltam, egy másiknak töredéke az utóbb Vitkovichhoz átcímzett vers.

A költemény csirája a fentiek szerint még a kilencvenes évek elejére nyúlik vissza. Első fogalmazása a költő kufsteini raboskodásának idejéből való; az *Inn vizéhez* c. versének egy kéziratban maradt része így hangzik:

Laurát zengedezik szüntelen énekim,
melyektől rekeszem' böttyai rengenek,
Laurám' képeivel közli reményeit
Szentebb lantolatom, mellyel az emberi
nemnek fejtegetem mennyei czélljait.
Laurának keresik tölteni kedveit — — —

Egy másik, későbbi költeményében pedig, *Laura' képéhez*, szintén erre céloz, mikor a képről (óh Képzet) így énekel:

És ha rózsákat szedeget dalomból
vagy homályjűző igazat tanulgat,
háládó szívvel Kegyesem' nevének
fogja köszönni.

Egyes részletek tehát még Kufsteinban keletkeztek, s az idézetek arra vallanak, hogy Verseghyt egészen betöltötték a készülő nagy munkának gondolatai. A munka azonban, mikor az államfogylyokat Napoleon közeledténél hírére elszállították s költőnk a spielbergi vár börtönébe került, megakadt. A meglevő részeknek végső fogalmazása és leírása 1797 végére maradt.

Iratásának pontosabb idejére némi útmutatást ad a 3. beszéd után álló febr. 26., és a 4. után a márc. 8. keltezés. Ez nem lehetett 1798 előtt és 1803 után. (1797 áprilisában kap könyveket s 1803 nyarán szabadult ki fogságából.) Föl lehetne tenni, hogy eleinte nem volt elegendő papírosa s azért írta az *Uránia* lapszegélyeire a verseket, ez a hosszabb költeménye

¹ Császár, id. m. 162. l.

² M. Nemz. Múzeum kéziratára, 994. oct. hung.

³ Magyar Könyvszemle, 1938. 72. l.

⁴ IK. 1939. 156. l.

pedig mindjárt az elején (1—35. l.) van — ez esetben 1798 elejére kellene iratása idejét tenni. Ennek viszont ellene mond, hogy nem fejezte be. Az is lehet, hogy akkorra már volt papírosa s az arra írt énekek elvesztek...

Eredeti-e e költemény? Aligha. Bizonyára több forrásra is támaszkodott, az anyagot hozzá természettudományi munkákból merítette — Horvát Istvánnak is, 1803-ban, kedves olvasmánya volt¹ Jenischnek *Az emberi nemzet* c. könyve, — de egészében aligha fordítás a munka, amely nyelvi szempontból is figyelmet érdemel. Az egésznek bizonyos kedves közvetlenséget kölcsönöz az a költői fogás, hogy Laurához intézi előadását, s különösen finom, mikor a 4. beszéd élén — a szaporodás tárgyalására térve — előre megmondja kedvesének, hogy nem kell pirulnia. — Megható, hogy élete végén, 1822-ben még egyszer fölél benne *A' Teremtésnek képe*.² Már megtért lélekkel s egészen bibliai és vallásos alapon: megszólal a föltámadás reménye is: «...a' Teremtésnek e' mindennapi képét férjfikoromtól fogva majdnem naponként gyönyörködve néztem, csudáltam, imádtam; most — megérintett engemet az Úrnak keze, egy súlyos és hosszas nyavalya által a' halálra megintvén. Azt találtam azonban — — — hogy nagy, irgalmas, és hatalmas az Úr, mikor sujt és mikor gyógyít, mikor csapással látogat, és mikor kegyelmével vigasztal. A' legszebb napnak, mely az egész természetet feleleveníti, az végtére a sorsa, hogy ismét «lalkonyodik, és még nagyobb pompával kerekedik ki.» Ez a munkája már halála után, Kisfaludy Károly *Aurorájában* jelent meg (1824).

A tanító-költeményt, melyet a fentiek alapján egy trilógia második részének vélek, betű szerint közlöm a kéziratból; a kitörölt, mert más szavakkal javított részeket a jegyzetben adom.

[Érzékeny gondolatok] az emberi nemzet[ről].

Görög mértékű hatásokban foglalt Beszédekben.

I. BESZÉD.

Az emberi nemzetnek lakóhelyéről.

Laura! te vagy hozzám legigazb e' csalfa világonn!
csak te vagy, a' ki ravasz csúrhékkal tiszta szavamnak
helytelen értelmet mindeddig akarva nem adott;
Csak te vagy, a' ki egész lelkemnek mélyibe hatván,
képezetim' fonalát ajakimból szinte kilátod.
Mennyiszer értekezénk nyílt szívvél az emberi nemzet
boldogságairúl? 's örvendő dalnak eredtél,
háladatos szemeket vetvén mennybéli atyánkhoz;
Mennyiszer értekezénk együtt bal sorsai végett?
's könyves ohajtással követéd méltatlan esését.
Nemde tehát lelked most is legjobban eléri
gondolatim' czéllját, mikor e' nemzetnek ügyéről
majd szomorú dallal, majd örvendezve beszéllek?

Földi lakásáról kezdjük megítélni szemünknek
emberügyét, mely bátor ugyan maga nem bír erővel,
's a' csuda Mindenhez képest morzsányi teremtmény,

¹ Vass Bertalan, *Horváth István életrajza*. 1895. 88. l.

² Császár—Madarász kiad. 310. l.

helyt foglal mégis támentalan égi tekék közt,
 melyek ezen Mindent általmehetetlen egésznek
 mint töredéki teszik, 's valamint ezek, ő is azonképp
 egy kézből vesz erőt, melly számtalan állatot éltet!
 Jössze hevült kebelembe tehát, oh drága barátom!
 's nézd velem, ammeddig szemeink érhetnek az égben
 mesteri kézzel emelt palotáját édes atyánknak!
 Nincsenek oly szavaink, melyek megfejteni tudnák
 számát, értékét, vagy akármiféle adattyát¹
 a' nagy ürességben ragyogó mennybéli tekéknek.
 'S a' ki az illy tengernek ered tehetetlen eszével,
 nem helvén fenekét, sem túl partokra nem érvén,
 Semmi egyéb erkölcsi haszont nem várhat ez útonn,
 csak hogy az ámulás habozó mélyébe lesüllyed,
 's önn-alacsony voltát reitgeve kerittik előtte
 nálluk amott inkább, mint fénylik előtte napunknak
 temploma, hol különös karját országolni rajtunk
 elmefutás nélkül érezzük az isteni észnek.
 E' ragyogó tüztől vesz nyilván földi lakásunk
 fényt és dajkáló meleget, melly benne hunyorgó
 mesteri gépelyeit gyönyörű termésre segíti.
 Ámde, miként a' többi világ, úgyszinte napunk is
 partya körül forgó tetemes szolgálival egygyütt
 egyg eleven mennybéli erő segedelmei nélkül
 semmibe vissza rohan, 's amaz alkotmányi seregnek,
 melyet most dajkál, nem küldhet semmi tenyészést.

Eggy az erő, melly oldaliban dúzs-érczeket alkot
 a magos ormoknak; melly felserdíti tövéből
 a' növényét; melly állhatatos törvényre szorította
 a' homorú égben czirkáló csillagok' úttját;
 melly baromállatokat követelen mesteri műkre
 ösztönöz, és az okosságnak főbb díszai által
 a' sükeres jónak nyomozására készíti az embert.
 Mint mikor a' munkás indító rúdgyai által
 a' kerekkes gépelyt eleven mozgásra hevítvén
 a' köteleen függő köveket felvonnyá magához;
 A' mozgó szervnek [valamennyi]² darabja kezéből
 kölcsönöz arra erőt, hogy tisztét végbe vihesse.
 Eggy az erő itt is, melly a' mozdulatot üzi
 's bátor az eszköznek valamennyi kőgére kiterjed,³
 mindenikét alkalmi szerint tisztére segítvén,
 ő maga még is igaz részekre nem oszlik azokban;
 Mert csak eszünk' példája szerint a' testi egésznek
 kénytelen illyes erőt költött darabokra tagolni;
 sőt ha talán valamely gyarlóbb kerekecske kiromlik
 társai' rendéből, mozdító lelke legottan
 visszavonul ahonnan eredt, az előbbeni kézbe.
 Úgy mennybéli atyánk, mintegy szerszámra kiönti
 bő erejét [palotájának]³ sokféle szerére,
 mindenikét alkalmi szerint másféle szabású
 gépelyi munkának készítésére szorítván,
 vagy nemesbb műknek választására vezetvén.
 Romlik ugyan sok ezer gyarló kerekecske naponkint

¹ Ez a szó nem olvasható tisztán.

² Kihúzza [sokféle]

³ [szüleményeknek]

e' csuda eszközben, 's az erő, melly él vala benne,
visszavonúl ismét a' mennyei mester ölébe;
ámde meg annyi szerszám terem újra helyettek
és az egész szernek mozgása nem állhat el addig,
méglen az istentől kiszabott czéllára nem érend.

Oh! ne keress hát angyalokat, jó Laura! szűlőnknek,
a' gyarló földnek kebelében! Gyenge agyagbúl
képzék e' talabor testet mennybéli erővel
a' levegő, a' gyantatüzek 's a' tengeri nedvek,
's még most is képzik, romlékony részeit innen
isszonyatos viadallal ezer darabokra szakasztván,
's más helyekenn meg kellemetes formákba rekesztvén.
Nézzed amott a' rettenetes habozásra felindúlt
's fellegekig dagadó tengert! Zuhogással emel ki
sarkaibúl egy régi hegyet, 's hempelygve kiomlik
a' bátran nevető laposok' zsellérre; honnan
szomjadozó ereit földünknek tiszta folyókkal
tömvén, oldaliban romlékony bótokat alkot.
Itt az erős égneek riadó fuvatagja behatván
gömbölyegünknek üres gyomrába, felélteti zúgó
szárnyaival tüzeit, 's ropogó ingásra hevítvén
a' talposzlopokat, nyílt mélységekbe ledűllyá
egy kies országnak részét 's beborította vizekkel.
Mégmeg amott a' [bérczek]¹ alatt tömlőczbe rekesztett
gyantatüzek, melly háborodott méreggel ütik ki
[egy hegynek] tetejét!² Csattogva lövődnek ezernyi
kődarabok tátott agyarábúl; zúgva rohannak
pusztúlt oldalirúl térfére az úri mezőknek
a' tüzes ércpatakok; szörnyű hamufellegek esnek
a' heves égéstül kiaszott mértföldnyi tavakra,
's partyaikonn az aludt salakokból bérczek ocsódnak.
Változik a' földnek legkissebb része naponkint,
's ammint partya körül, vagy egész esztendei úttýánn
napja körül forog, úgy homorú orczája is újjul
szüntelen avvagy avúl eleven zsellérivel együtt;
és mink angyalokat lellyünk ezen omlani termett
gömbölyegenn, kik az állhatatos forgásnak emésztő
súlyyaitúl szabadok legyenek? Töredékeny agyagbúl
származtunk mink is, valamint más földi teremtmény;
Változik erkölcsünk, kiavúlnak régi szokásink.
forganak elméink, fornak tudományi gyanúink,
sinlenek ösztöneink, elenyésznek régi barátink,
's egy rövid élet alatt korainknak [drága nyomával]³
nyűgodalom nélkül czéllára fut emberi sorsunk.
Mint a' gyenge virág a' napnak déli hevében
lassan hervadván, szomorú sírjára legörnyed;
úgy nemes érzésink gyarló szerszámi törődven,
hajdani kedvünkkel lassankint mink is avúlnak,
még a' néma halál csöndes lépéssel ölünkbe
férkezik és fonalát éltünknek félbeszakasztván,
egy hideg ároknak szomorú [karjába]⁴ lefektet.
Ámde lakik bennünk egyg olyas lelki tehetség,

¹ [szirtek]

² [a' szirtek']

³ [gyenge nyomásinn]

⁴ [kebelébe]

a' testetlen erő, melly több részekre nem oszlik,
mint mikor a' fésző testek romlásnak erednek,
's melly az örökségnek bármely forgásai által
sem tehetős voltát nem veszti, sem el nem enyészik.
Dülyyenek ámbátor kiszabott sirjokba balandó
eszközi! lelki valónk a' ritkább jámborok úttján
összveszedett tudományaival, 's erkölcei által
szerzett érdemével, mintegy diadalmas örömré
visszarepül köz atyánk' kebelébe, hol égi jutalmát
tetteinek bő karjaiból vígadva veendi.

Laura! örülly! a' testi halál nem sérti valónkat,
's emberügyünk az örök nyugovásban nem leli czéllját.
Múlylon el ámbátor töredékeny földi lakásunk
a' ragyogó nappal; veteredgyen el a' magos égnek
kellemes öble; setét zavarokba rohannyanak ismét
csillagi; válylon örök hamuvá valamennyi teremtmény;
fenmaradunk! 's az irigy bosszúnak fellegig erő
habjai között búval feldajkált tiszta szerelmünk,
melly ezen életben mint a' gyámoltalan oltvány
durva szelek' veszedelmi között, ingadva virágozott,
ott az örökségnek homnyában, csendes örömmel
állhatatosb gyökeret vevén, meghozza gyümölcsit.

II. BESZÉD.

Az emberi nemzetnek zsellértársairúl.

A' talabor földnek kerekét sokféle teremtés
lakja; kövek, növényi szerek, barom állatok élnek,
vagy legalább együtt gyarapodnak az emberi nemmel
e' csuda hajléknak majdnem valamennyi szakaszán;
's mindenik alkotmány valamint szerszámmira nézve
már kevesebb, már több lépéssel az emberi testnek
gépelyéhez közelit, úgy élelmére nemünknek
's mesteri elménknak bizonyos segedelmire szolgál.

Nem mese az, Laurám! a' mit sok bajdani bölcsék
irtak az emberről, mint földgomolyunknak uráról
e' remek alkotmányt az egész fölbéli teremtés'
tiszteletes koronájának bámúlva nevezvén;
elmés képek ezek, mellyekből emberügyünköt
a' gyakorlatlan eszok mintegy érezve kilássák.
Szinte miként a' drága kövek, vagy az állati nyájak,
úgy az iszap' nedvébe szorúlt morzsányi homokszem
bír bizonyos célú formával, 's léte azonképp,
mint más állatoké, fontos rész a' nagy egészben.
Nézd! az ezüst 's a' finom arany melly messze kivonnya
drága hazájából a' gazdagságra sovárgó
kalmárt; 's mennyi szokást, erkölcsöt, vársi rendet,
mesteri műdarabot, tudományt hajt vissza hajóján,
's melly sikeres frígyet szerez a' sokféle vidék közt,
mellyeket a' tenger széles habjával ciosztott!
Majdnem az egy vaskő, valamint mindenbe behatván,
a' vizet, a' plántát, a' barmot, az emberi testet,
sőt az egész földet kormányzó mágneserővel
a' tagfejtegető rohadástúl védeni látszik,
úgy az ekék, 's a' földművelés' több eszközi által
a' szilaj erdőknek különös barlangira osztott

népeket emberségnevelő frigyekre vezette.
 Nézd! az agyag 's a' morzsaomok, több sziklakövekkel
 mennyi nemes módot mutogatnak az emberi észnek,
 hogy barlangja helyett magosabb czéllýára vezérlő
 városokat, vagy szép érzékenységre hevítő
 műveket építvén, kiesebb életnek eredgyen,
 's végre az égnek erős italátúl megveteredvén,
 mely gyönyörű plántát 's termékeny fákat emelnek
 pázsitos öblökből táplálására nemünknek!
 A' növény már szembetűnőbb módokkal ápolla
 's plántanövésével nyilvábban képzi az embert
 mükbe takartt magból első zsengeje kiútvén,
 egy bizonyos kor alatt felnő 's mosolyogva virágzik.
 Kelyhe virágjának Salamon pompáit ezernyi
 díszekkel haladó nyoszolyát ábrázol; az ebből
 felfakadó szálak gyarapitták gyenge porokkal
 plántanemét, eredő szüleménnyinek új magot adván.
 Majd azután, ha gyümölcse lehúll, megfosztva sokáig
 dajkáltt magzatitúl, levelét is utánnok ereszti,
 's végre az őszi derek' süllyátúl ősze omolván,
 morzsakevés erejét a' természetnek ölébe,
 honnan eredt, homorú köszönettel vissza lehelli.
 Mintha ezer földnek készítené plántatenyészést,
 annyi virágokkal tündöklék gyenge tavaszkor
 a' dúzs természet; sok ezekből sírba hanyatlík
 vártt fogamat nélkül; egykét bimbócska megérvén
 a' bal üdők veszedelmi között hoz ritka gyümölcsöt.

Mennyivel állhatatosb, óh Laurám! emberi sorsunk
 a' rövid élet után kihaló növénynek ügyénél?
 Plánta gyanánt fakad a' csöcsömös; gyökerekre verődik
 a' tapogó gyermek; serdül a' fúrge nevendék.
 Plánta gyanánt nyilik, 's levelenkint fejti virágját
 a' nevető ifiú, még a' friss férjfi gyümölcsit
 érleli 's a' remegő vénség hervadva enyészik.
 Terjedtt szárnyaival siet a' munkánkra tekénknek
 sok veszedelmi közé, még élte virágzik, az ember.
 Mennyi reményekkel duzzad friss szíve naponkint?
 Mennyi erőt érez gyors pályafutásra magában?
 Szűk az egész földszín buzgó szándékira; sűgár
 ágait a' levegő böttyáig látszik emelni.
 Úzi szerencsáját még ott is, honnan előtte
 számtalanokra veszély, vagy fontos károk eredtek.
 Legnehezebb akadályainál, még kedve megújúl,
 's mintha világában maradandó volna lakása,
 vágyakozik, fárad, 's egyyk czéllýához elérvén
 új nyomozásnak ered; mellyből még többre ocsódik.
 Nincsenek olly bérczek, mellyekre verődni ne merne,
 's minthogy ezer viadalmaibann tud bízni magához,
 győzelem nélkül ritkán tér vissza belőlők;
 mert örökös szeretője az ép ifiúi virágnak,
 's minden egyéb korhoz hidegebb a' furesa szerencse.

Igy csalogat minket majdnem bűbájós erővel
 a' rövid életnek [munkákkal telyes ölébe]¹
 a' nagy Természet, még egy kis fűszeres ágyban,

¹ [tövisekkel töltt mezejére]

mellybe vetett, meghozzuk ama sokféle gyümölcsöt,
 mellyek czéllya szerint az Egész' hasznára tenyésznek.
 Majd azután elhagy; fele szándékinknak enyészik;
 hervadozik kedvünk; elapadnak régi reményink;
 tikkad erőnk; és eszközeink romlásnak eredvén,
 szenderedő növényke gyanánt sirunkba hanyatlunk.
 Szinte azon fünek, melly [sorsát képzi nemünknek]¹
 belső gépelye is közelítget az emberi testhez.
 A' gyökerek rostot, töve szívet, szála gerinczet,
 csövei szüereket, vért nedvei, zárt rügye tejjel
 duzmadozó emlőt, tagokat képeznek az ágak.
 Innen esik, hogy czikkelyeit hamar egybecsatolván
 szomszéd szerszámú voltával az állati testnek
 a' lelkes sereget nevelő [falatokkal]² apollya.
 Sőt mivel ártatlan természete semmi teremtet
 nem rabol, ellenben sanyarú rablóinak óvó
 harczolatok nélkül értékét fogytig elosztván;
 még azon emberek is, kik tejjel 's plántaszerekkel
 nyújtják életüket, sokkal kegyesebbek azoknál,
 kik ragadó vad marha gyanánt a' húsrá esengnek.
 A' mi jelesb! a' plántaszerek testekbe beszíván
 a' ragyogó fénnel levegőnkül még az emésztő
 mérgeket is, különözni tudó szerszámaik által
 állati testünköt nevelő nyirkokra kiszűrük,
 's hogyhatalán tövökönn megkiméltetnek az őszi
 köz veszedelmig; ama' tagokat, mellyekkel az élet
 nyújtatik a' lelkes seregekben, vissza eresztik
 a' kiaszott földek szomjú tetejére, hogy enyves
 trágya gyanánt szaporább termékenységre segítsék.

Nincsenek, oh Laurám! gyomrában földi tekénknek
 vagy talabor színénn olly alkotmányi szerecskék,
 mellyek az embernek formáját, hogyha nem első
 látással bizonyos, legalább zavarokba borított
 árnyékképekben ne iparkodnának elérni,
 úgymint legnemesebb képét a' földi világnak.
 Nincsenek olly alacsony csúszók vagy gyáva porocskák,
 melyek az emberi ész bizonyos hasznokkal apolni
 's mennyei czéllýához közelebb vonogatni ne tudnák.
 Mink nem láttuk ugyan rövid élű testi szemünkkel,
 és csak az értelmes példáktól bizva gyaníttuk,
 ám de az isteni szem, melly mélységekbe be hathat,
 tudgya, hogy a' morzsányi jegek 's a' rájok akasztott
 hópihek a' hidegebb égben repdesve teremvén,
 mintegy öszve zavartt árnyékban plántanövést
 képzik az embernek, még méhbe rekesztve tenyészik:
 's bátor az illy jéggyöngyök' egész természeti hasznát
 még tán nem tudgyuk, jön üdö, melly végre az elmét
 több nyomozások után ösmérettyekre vezesse.
 Óh! ha vezér karomonn be akarsz még, drága barátém!
 a' talabor földnek környékénn mozgani termett
 állati nyájának pöszögő országiba hatni,
 mennyi csudát láthatsz, mellyek szintannyi szavakkal
 mennyei sorsunknak koronás díszére mutatnak.
 A' legutóbbik ügyű féregnek teste hasonlít

¹ [ábrázolgya ügyünket]

² [eledellel]

emberi formánkhoz, legalább fő részire nézve. Van feje, mely az egészt czéllýára vezérteni látszik; szája, vagy a' mi ezen nyílásnak tisztjeit üzi; van szeme; és ha egyéb külső szerszámra talántán nincs helye szűk testénn, avagy szüksége kirendeltt művire, érdeklő szarvakkal végzi az érzést. Lábaik a' halnak módatlan farkba rekedni láttjuk 's karja helyett szárnyék evezőivel úszni a' vizekenn; de mihelyt a' száraz partra kimászhat, két terepes kezeit, dagadó emlőivel egygyütt szinte közelgetvén formánkhoz, fejteni kezdi. Sőt már lábakat is húzgál a' tengeri medve mászó teste után, noha még egy hártya őt ujját, mint a' vízbebukó madaraknál, összeakasztja. Így közelít hozzánk, hatalán a' tiszta egekből földi lakásunkhoz levonúl a' gyenge madárnem; 's a' denevér már gyermekeit szoptattya; nemének tolla helyett tetemít vékony hártýába rekeszti, 's csontyainak belső épülete, a madaraktól távozván, derekát testünknek kezdi követni. A' földön lakozó négylábú állati formák a' legutóbb képű barmoktól kezdve az orczás majmokig, e' felemelt példához szinte nemenkint szembetünőbb közelítéssel járnak eladdig, hogy még legnemesebb érzésit is osztani kezdgyék, 's a' majomember egész állattýát képzni tessén.

Mint mikor a völgyeltt tükrök sima öbleik által megtörík a' képet 's darabonkint messze hajították, vagy mikor a' zomokabb üvegek több színre szakasztýák a' ragyogó sűgárt, mely tán derekokba ütődik; úgy az egész földnek pösztgő szelléri magokban megtörík a' formát 's különös nemeikre fölosztýák, mely fejedelmeiktől kiragogy, mint példa reájok. Hogyha nem ez, mi vezelte egyébb a' bölcseket arra, hogy szabad elmével vizsgálván díszes ügyünköt, a' tehetős embert kisedked világnak ítéllyék? [Szinte azon]¹ seregek, mellyek darabokra felosztott formánkot viselik, csak azért is látszanak élni 's mesteri műveiket nyilván gyakorolni közöttünk, hogy lelkünknek egész erejét, mint isteni szikrák, példahevitéssel fontos munkákra kifejtvén mennyei gazdántól kiszabott czéllýára segítsék. Itt az egészséges ház nélkül pusztá ligetben andalódó ember meglátván a' madaraknak fészkeit, a' vizekenn mintegy polgári csoportban élő hódoknak több osztályokra felépült erkeit, elsöben födeles szekrényeket alkot; majd azután több társaival zárt házat emelvén, bátrabb nyűgodalom végett köz helyre vonódik, 's végre magos tornýú palotát és várakat épít. Ott a' préda után seregenkint szerte bolyongó állatozt tart szikla közé bújdosva kerülvén, majd ha talán a' tollasokat nyársforma orommal, mint szálló nyilakot, hadi zsákmányokra rohanni, a' sziszegő kígyót kimeredett füllánkkal udúját védeni, 's a' majmok seregét otromba botokkal

¹ [A' lelkes]

a' tűznél aluvó Feketékre kiszállani láttya,
 mérges fegyvereket készít, mellyekkel emésztő
 prédálásnak ered, dühös ellenségeit űzi,
 nemzeteket hódít, mellyekbül végre temérdek
 's városi díszekkel ragyogó birodalmak ocsódnak.
 Megmeg amott a' fürge halat szárnyával evezni
 's a' vizeket csónak testével szántani látván,
 egy odoros tölgybül férczeltt karcsúcska dereglyénn
 a' habozó tengernek ered rettegve, hogy éhes
 gyermekinek halakot fogjon, vagy az árva szigetnek
 vadfiás erdeiben prédáját lesbe kerítse;
 végre az ál vizekenn iszonyú hajlékot emelvén,
 's árbócztoronyainak szélzáró szárnyakat adván
 kincsekkel terhes palotáját útnak eresztí
 's egy idegen partnak még portékáit eladgya
 drágább eszközökért, népével frigyeket útven,
 ostoba sorsából nemesebb életre kigázol.
 Így közelít hozzá egyenkint mindenik állat,
 mesteri ösztöninek kincsét elejibe terítvén.
 Ő neki ellenben nevet ad, melly állati voltát
 megkülönböztet, jelesb mesterségére mutatván,
 's mellyel majd, ha talán munkáit akarja követni,
 elmerekesszében szolgálattára idézze.
 Boldog, hogyha velek, 's természetes ösztöneiből
 vonit tudományával szomorú kárára nem élend,
 's törzsökatyánk' példája szerint nem nyújtja ki karját
 a' tiltott fához, hogy megkóstolgya gyümölcsét,

Közlí: GÁLOS REZSŐ.

«MOND ÉS MARAD NYUGODTAN...»

A legvonzóbb életminták nemcsak azzal válnak maradandókká, hogy évszázadokon át sokan utánozzák őket, hanem azzal is, hogy időnként újra testté válnak s többé-kevésbé korszerű, új árnyalást kapnak. Néha azért is, mert az újkor valamelyik nagy embere tudatosan választotta eszményképül egyik lelki rokonát; néha öntudatlanul hasonlított hozzá s mások fedezték föl rokonságát. A közvéleményt a vezető szellemek kezdettől fogva hozzászoktatták ahhoz, hogy a típusok fölött álló nagy embereket is típus-csoportokba gyűjtse. Olyankor, amikor a jellembeli hasonlóság nem volt elég erős, kéi-két nagy ember helyzetét, sorsát állították párhuzamba. Napoleont pl. hadvezéri képességei és világhódító terve hozták kapcsolatba Nagy Sándorral. De a «műfaj» nem új: Plutarchos és Cornelius Nepos párhuzamos életrajzai már az ókorban kifejlesztették a művelt olvasóban azt a hajlamot, hogy kora nagyjaiban régi, örök eszmények reinkarnációját keresse.

A gyermekévek egyik legerősebb benyomása, amit Czuczor *Hunyadija* tesz az iskolásfiúra. A magyar költészetben oly makacsul uralkodó «római jellem»-nek féligmeddig már romantikus színezésű¹ példánya az ősz vezér, ki

¹ Romantikus elsősorban a díszlet s annak világítása: a vár, a szirtetű, az esti fényugár, a pihegve vágató hírnökök. Aztán a hős attitűdje: magában áll az elszigetelt magaslaton, alkonyatkor s úgy tekint körül a sík mezőn, mint a preromantika mélézva szemlélődő embere.

várába száll nyugodni és sorra visszautasítja a vészhiért hozó hírnököket. Nem törődik azzal, hogy nem ő a kormányzó, mert «A polcra már Ulrik ült». Nem a főnemesség maró nyelvével, nem az életére leselkedő külföldi csapdáival. Mint mesében, három intést lenyügöző hidegvérrel fogad. Olyan szilárd, mind a szirttető, amelyre Hunyad magas fala épült. Akárhogy rettentük, a «római jellemhez» illő választ ad: «...mond és marad nyugodtan.» Hiúság, félelem nincs benne: a haza sorsán kívül semmi sem érdekli. S csak akkor tűnik nyugalma, amikor az utolsó vitéz habos lovon, vérlobogóval kezében török támadás hírével riasztja fel.

Hogy Hunyadi János ilyen jellem volt, azt a történelmi kútfők igazolják. A költő évek eseményeit vonja össze ugyanarra az alkonyatra. A három hírnök mindazt összefoglalja, amivel a nagy férfinak egész életén meg kellett küzdenie: Cillei és az arisztokrácia féltékenységet, Frigyes ármánycodását. Hogy mindezzel szemben «nyugodtan marad», csak akkor valószínű, ha csakugyan elfogadjuk a vész híreknek ezt a tömörülését, mert ha nem, akkor eszünkbe jut a gyorsan cselekvő Hunyadi, aki hirtelen ütött rajta a külső ellenségen és saját vermében fogta meg Ulrikot.¹ De Czuczornak «római jellemre» volt szüksége, mégpedig nyugalmi állapotában, ahogy legjellemzőbb, — sztoikus bölcsességének teljében, mintha mondaná: «A lélek nyugalmanak nem szabad a külvilágtól függnie...» Vannak eszmények, amelyek feltétlen nyugalmat biztosítanak a nagy léleknek: a hűség fegyelme («Ha úgy akarja a király, Hunyadi akkor félreáll»), az Istenre hagyatkozás («Rám célza már nem egy halál, S ha Isten hagyja, eltalál»). S a nagyság egyik föltétele: tudni különbséget tenni a nagy s a jelentéktelen események között. («Hogy törnek rám, hihetni bár, De úgy nem, mint török, tatár.»)

Hunyadi 1833-ban jelent meg nyomtatásban, közvetlenül az után a kivonat után, amelyet a szerző a honi ifjuság számára az akkor divatos történelmi munkáknak Hunyadi Jánosra vonatkozó részeiből készített. De *Hunyadi János viselt dolgaiban* (1832) nem találjuk ennek a római-sztoikus attitűdnek szinte semmi nyomát.² Különösnek tűnhetik, hogy a költő, aki legjellegzetesebb versét Hunyadinak szentelte, ugyanebben az időben készült történelmi munkájában nem élezte ki a «mond és marad nyugodtan» motívumát.

Ennek elsőrendű oka az, hogy *Hunyadijához* Engel és Fessler történelmi adatokat és alapvonásokat adtak, de jelleme és helyzete költői kialakításához nálunk sokkal többel járult az a benső kapcsolat, amelyet Czuczor öntudatlanul kovácsolt Hunyadi s a világtörténelem más nagyjai között. Cornelius Nepos fordítójának erre bizonyosan korán fejlődött hajlama volt. A klasszikus műveltségű pap azonban nemcsak Cornelius Nepost és Horatiust ismerte jól, hanem a többi nevezetes auctort is, köztük a nálunk oly nép-

¹ V. ö. *Hunyadi János viselt dolgai Engel és Fesslerből*. A honi ifjuságnak ajánlva Czuczor Gergely által. Budán, a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1832. 162 s k. l.

² Kivéve talán: 86 skk. 11. (Hunyadi visszautasítja a kitüntetések s inkább segítséget kér a török ellen); 144 skk. 11. (*Hunyadi leteszi a' kormányzó hivatalt* stb.).

szerü Liviust és Cicerót. S mind a kettő illő piedesztálra állítja a «római jelem» eszményének talán legjellegzetesebb megvalósulását: Cincinnatust, aki dicsősége teljességében tér vissza kis szántóföldjére s onnan vizsik el diktátornak, mikor újra fenyeget a veszély. L. Quinctius Cincinnatus különösen kedves a földművelő-földbirtokos magyarságnak, amely a mezei egyszerűség közepett ápolta a lelki nagyság eszményét, és a politizáló magyar kismessséggnek, amelynek jól esett tudni, hogy a köznapi élet szerény szűkösségétől az alkotmányos teendők ragyogásáig rövid az út.

Elevenítsük fel Cincinnatus képét Livius alapján:

«Cincinnatus, akiben a római nép a maga hatalmának egyedüli megmentőjét látta, túl a Tiberisen, szemben azzal a hellyel, ahol most kikötő van, négy holdnyi szántóföldjén dolgoztatott. A szántóföldnek «prata Quinctialia» a neve. Vagy a földet ásta, vagy éppen szántott — az mindenesetre tény, hogy mezei munkával volt elfoglalva —, amikor a római nép követei odaértek; kölcsönös üdvözlések után a követek arra kérték, hogy tógát öltve magára, mind a saját, mind az állam érdekében hallgassa meg a senatus üzenetét. Cincinnatus elcsodálkozva és kérdések közepett, hogy talán csak nincs komoly veszélyben a haza, kunyhójából tüstént előhozatta feleségével a tógát, a port és izzadságot magáról letörölve s a tógát felöltve; a követek őt, mint diktátort üdvözlöttek és felkérték, hogy a hatalom átvétele végett azonnal jöjjön a fővárosba...»¹

De már Cicero is erőteljes mondatokba sűrítette Cincinnatus nagyságát, s egyik helyen Cato maior kapcsán említi, akit mint a puritán erkölcsök mintaképét jól ismert a művelt magyar.²

Czuczor Hunyadija annyiban folytatja a Cincinnatus-hagyományt, hogy csak a haza veszélyének hírével lehet őt elmozdítani hazulról; de akkor azután azonnal «acélt ragad», ill. tógájáért küld...

De van a Cincinnatus-eszménynek más újkori megvalósulása is: Washington György. S bizonyára nem véletlen, hogy éppen Czuczor fordítja le majd a nagy amerikai hadvezér és államférfi életrajzát.³ Washington többször tért vissza a magánéletbe s mikor a Monogahela melletti vereség után visszavonult és újra hívják, «nem vonakodott ugyan a parancsnokságot elfogadni, ha csakugyan felszólítnák reá, de, úgymond, ő azt soha keresni nem fogja.»⁴ Czuczor közli a Mount Vernonban megtelepedett államférfi leveleit Lafayette-hez, illetve Knox tábornagynak. A magyar olvasó, aki minden valószínűség szerint amolyan Garanvölgyi Ádám-szabású gazda volt, a rokonlélek örömeivel olvashatta ezeket a mondatokat: «Végtére ... ismét nyugodt

¹ *Ab urbe condita*, lib. III. cap. 26. Varga László fordítása, akinek e helyen köszönetet mondunk.

² «itaque ut maiores a baratro adduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset...» (*De finibus bonorum et malorum*, lib. II. cap. 4.) «In agris erant tum senatores, id est senes, siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est eum dictatorem esse factum; cuius dictatoris iussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Maelium regnum adpetentem occupatum interemit» (*Cato maior de Senectute*, cap. 16).

V. ö. «Pogány jó, hah! nem türhetem»... «csatáz, vív, izzad»...

³ *Washington élete*. Sparks János után Czuczor Gergely. Pest, 1845.

⁴ 2. kiad. (1872) 45. l. V. ö. még 193., 197. l. stb.

polgárként élek, Potomac partjain, saját lugosom és fügefám árnyaiban; a tábori zajtól s a nyilvános élet foglalkodásától megszabadulva, enyhülök azon csendes örömök által, melyekről a szüntelenül dicsvadászó katona mit sem tud. ...Én nem csak minden nyilvános ügyektől vonultam vissza, hanem visszavonulok saját bensőmbé, s képes vagyok az élet magános utain, s csendes ösvényén járni.» «Csak most kezdem érzeni, mily jól esik a közügyek gondjaitól szabadnak lenni. ...Most értem, mint verhet a fáradt vándor szíve, ki, miután nem egy nehéz lépést tön, és súlyos terhet visele vállain, örömmel pihen meg, terhét ledobja, s háza ablakából nyugodtan tekint ki a meghaladott útra, s annak minden tekervényeire, melyeken csak az emberi sors mindenható intézője és rendezője mentette meg őt a végveszélytől.»¹

Washington tudatosan járt Cincinnatus nyomában s környezetének eszményképe is az eke szarvától a közügyek élére lépő s onnan fájdalom nélkül az eke szarvához visszatérő demokrata volt. Ne feledjük, hogy a francia forradalomnak is, az amerikaiak is az eszménykődbe burkolózó római köztársasági jellem lebegett a szeme előtt. Cincinnati városán — a disznóhízlalás e központján — kívül a Cincinnatus-társaság is őrzi a «fűrtőshajú» emléket s a Cincinnatus-társaság elnöke éppen Washington volt.²

Washington s az ifjú Amerika a századfordulóban sokat szerepel a magyar írók tollán is. Kölcsey a *Mohács*-ban említi Washington-t és Lafayette-et; Orczy Pennről, a bosztoni kalmárság királyválasztásáról emlékezik;³ a békeszerető Anyos, bár kárhoztatja Hobbes elméletét a világban folyó örök harcra, mégis:

«Mennyünk onnét Boston ékes várossában,
Hol Vashington nyargal vitéz táborában,
E föld csak tegnap jött világunk számában,
Már is iparkodik népek romlásában!»⁴

Ilyen előzmények után készül Czuczor *Hunyadija*, Cincinnatus és Washington életmintájának változatául. Addig is, míg a haza bölcsévé föl nem nő az a Deák Ferenc, aki abban az évben megy először az országgyűlésre, mikor a *Hunyadi* megjelenik, s majdan esernyővel a hóna alatt rozszant bérkocsin indul a Burgba, hogy a kiegyezés remekműve után visszatérjen családjá és gazdasága körébe, nem fogadva el sem jutalmat, sem kitüntetést, nem rettenve sem rágalmától, sem fenyegetéstől. Hogy mennyivel járult hozzá az ő jellemének kialakulásához a Cincinnatus-Hunyadi-Washington sor, nem tudjuk. De hogy az ő jelleme mint eszménykép tovább folytatja saját árnyalatával ezt a sort, az bizonyos.

HANKISS JÁNOS.

¹ Ű. o. 185. l.

² Ű. o. 193. l.

³ *Két nagyságos elme* stb. 197. sk. l.

⁴ *Anyos Pál versei* (Császár Elemér kiad. RMKvtár 23. sz.), 139 sk. l.

ADATOK MIKOLAI HEGEDÜS JÁNOS ÉLETÉHEZ.

A XVII. század közepe tájának erről a szerény munkásságú, mert csupa fordításokat termelő, de ezt aztán becsületesen be is valló írójáról csak újabban derült ki, hogy nem egyedül az egyházi irodalom terén szorgalmaskodott, hanem egyike volt a régi magyar nyelvészeknek is, még pedig ebben az irányban már nem fordításokkal, hanem önálló gondolatokkal lépve fel. Szily Kálmán mutatta ki, hogy a Debretei Márton akkor hejcei ref. lelkészhez írt s nyelvészeti elveket fejtegető levelének nem az eddigi közhit szerinti Csepregi Turkovics Mihály a szerzője, hanem Mikolai Hegedüs János.¹ Ez a levél nyomtatásban is fennmaradt Perkins egyik műve 1648-ban Amsterdamban megjelent magyar fordításának (*A lelkiismeretnek akadékiról*) egy pár példánya mellett s ennél fogva az is egészen valószínű, hogy e könyv előszavában ennek fordítóiul emlegetett «néhány kegyes férfiak» sorába Mikolai szintén odatartozik.

Életrajzi adatait azonban Szily Kálmán sem tudta pótolni, mert igen gyéren maradtak fenn. Nekem módomban van némi világot vetni közéjük. Első sorban születése és elhalálása idejét — mindkettő ismeretlen volt — kell megállapítani. *Biblia tanúi* c. munkájának ajánlása szerint 1648. februárjában már elmúlt 31 éves, minél fogva körülbelül 1617 elején született vagy legkorábban 1616 második felében. Halálának napja pedig pontos feljegyzés szerint 1667. jan. 4. Egykoru hivatalos feljegyzések közt van ez megörökítve s ugyanezek nyomán majdnem teljes képe nyújtható hivatali működésének is, melynek mozzanatai nemkülönben szerfelett hézagosan voltak ismeretesek. Tarcali Pál, a zempléni ref. dioecesisnek a XVII. század közepe után (1653—1668) hivataloskodó superintendens seniora ugyanis egyfelől hiánytalan jegyzékét hagyta reánk azoknak a lelkészeknek, akik a hatásköre alá itt levő összes egyházközségekben az ő espereskedése megkezdésekor működtek, másfelől az ettől 1667-ig terjedő időszakban esetről-esetre rendszeresen feljegyezte az illető lelkészi állásokban bekövetkezett változásokat az előfordult halálesetek időpontjával együtt.²

Ebből a mindenestre megbízható jegyzékből nyilvánvaló, hogy Mikolai 1653 júliusában nagytoronyai pap volt, még pedig az 1648-tól, mindjárt külföldről hazatérte után egy ungi egyházmegyei felsőzempléni egyházban viselt rektorságából³ alkalmasint közvetlenül erre az állásra menve. Majd 1657-ben Varannóra távozott elsőpapnak az 1656 októberében elhalt Szerdahelyi Péter utódául. Ám 1663 folyamán visszatért Nagytoronyára, honnan utóda és ezúttal egyszersmind előde, Némethi István ekkor Zemplén városába ment át. Mikolai aztán Nagytoronyán fejezte is be életét.

Varannói papságának utolsó évére esett egy általános egyháztörténeti érdekű eseményben való szereplése, melyet többi életrajzához hasonlóan a

¹ *Magyar Nyelv* 1918. 173. s. köv. l.

² A jegyzék kézirati másolatban várja nálam a közlés lehetőségének elkvetkeztét.

³ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1864. 574. l., honnan azonban nem tűnik ki hivataloskodási helye.

Theologiai Ismeretek Tárába általam írott épenűgy nem említ fel. A zempléni és ungi református dioecesisek kebelében az ezeknek a területén levő, de politikailag alig kivétel nélkül Zemplén vármegyében fekvő evangélikus egyházközségek t. i. egyházkormányzati unióban éltek a református egyházközségekkel.¹ 1662-ben ezekben az evangélikus egyházközségekben egyelőre — úgylátszik — csak egyesek részéről mozgalom indult meg a végett, hogy a velők egyezően nagyrészből tót anyanyelvű sárosvármegyei evangélikus egyházmegyéhez csatlakozzanak. A zempléni ref. egyházmegye előbb, ezévi aug. 30-án tartott rész-zsinatán elvileg ellene foglalt állást az unió megbontásának. Majd Mikolai, mint az érdekelt tót egyházközségek conseniora kiszállván az illető gyülekezetekbe, ugyanilyen értelmű nyilatkozatokat szedett össze tőlük, sőt kérdezősködésére maga a sárosvármegyei ev. esperes is azt jelentette ki, hogy semmi változtatást nem óhajt a helyzeten. Mindazáltal alig vette ezt megnyugvással tudomásul a zempléni egyházmegyének 1663. febr. 14-én egybegyűlt közzsínata, már ugyanezen hónap 28-án a sárosvármegyei evangélikusok gyűlése követeket küldött Mikolaihoz annak a kívánságának tolmácsolására, hogy saját egyházmegyéjökbe kebelezzék a szóbanforgó egyházközségeket. Mikolai az esperesével való megbeszélés, valamint egyházmegyéjük márc. 16-án összeült rész-zsinatának beleegyezése után nem is tett kifogást a sárosiak terve ellen s nem hátráltatta tovább annak végrehajtását. Annnyira, hogy alig pár hónap múlva (jún. 13.) Varannón tarthatott zsinatot az egyesült sáros-zempléni evangélikus egyházmegye, mely már azelőtt, máj. 9-én conseniort is választott az átcsatolt egyházközségek részére.

Mintán pedig Mikolai még ebben az évben elhagyta Varannót, bizonyára nem volt része azokban az ezentúl fölmerült nehézségekben, melyek még egy év multán is szükségessé tették, hogy elhárításukra megfelelő intézkedésekkel siessen az új alakot öltött ev. egyházmegye. Ennek aztán utoljára is sikerült odáig eljutnia, hogy 1665-ben immár véglegesen bekebelezhette a zemplénvármegyei hitsorsos egyházközségeket; ezek közül nem hiányoztak azok sem, amelyeket az ungi ref. dioecesisből szintén elkértek ennek 1664-ben tartott ungvári zsinatára küldött követeik által.² Jellemző különben — amint látszik — az elhamarkodva megbolygatott állapotokra, hogy épen a varannói kétfelől oszlott protestáns gyülekezet a viszonyok kényszere alatt mindjárt ezután ismét némi unió-félre lépett, mi főként az iskolai ügyekre, de ezek mellett némely egyháziakra is kiterjedt.³

ZOVÁNYI JENŐ.

¹ Ezt az együttélést csak a zempléni egyházmegyéhez tartozókról tudta eddig történetírásunk.

² Hörk József: *A sáros-zempléni ev. esperesség története*. 1886. 139—40. l. — *Sárospataki Füzetek* 1857. 756—7. l. — Fejes István: *A sátoraljaújhelyi ev. ref. egyház története*. 1889. 73—4. l.

³ *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* XVI. k. 310. l. XVII. k. 103. és 237.

KÖNYVISMERTETÉS.

Sík Sándor: Zrinyi Miklós. Budapest, Franklin, é. n. (1940). 8-r., 177, 1 l.

A két nemzedéknek, Pázmányénak és Zrinyiének őrsekváltása a célkitűzés megváltozását is jelentette. Pázmány befejezte föladatát. A katolikus restauráció megtörtént, a hitviták elültek, vagy legalább is háttérbe szorultak, hogy helyet adjanak a nagy nemzeti életkérdésnek: a török elleni hadjáratnak. Épen Sík Sándor mutatott rá, hogy a pogány kiverése, mint végső eszmény, már élt Pázmány álmaiban is: a XVII. század második fele már mintegy beidegezve nevelkedik ennek végrehajtására és senki jobban, mint Pázmány nagy tanítványa, Zrinyi. Az egyházpolitikai harcoktól a magyarság életakaratának igazi megnyilvánulásához a fordulatot ő teremti meg s nem rajta múltott, hogy Buda visszavétele s a török hódítás visszaszorítása, vonalának visszagöngyölítése nem az ő eredménye lett. Az ezért küzdő akarat megtörése, szándékainak elgáncsolása az a tragikum, amelyet Sík Sándor könyvében a tőle megszokott művészetével mutat be.

Szép Pázmány-életrajza után nemcsak hivatva, hanem kötelezve volt rá, hogy ezt a Zrinyit megírja: Pázmányt, a már «megállapodott aggastyánt, a higgadt államférfit, a békesség és az egyensúly emberét» az a még serdülő ifjú váltja föl, aki az imént még ott ült asztalánál, aki tele van cselekedni vágyással, a brebiri gróftól örökölt elszánt akarattal, harci vággyal, lelkesedéssel s aki megtelt egy nagy műveltség szeretetével, mindezen felül pedig tudatos, lángoló magyarság tűzével. Ehhez a Zrinyihez vezet Sík Sándor munkája. Nem új életrajzi adatokkal, sőt nem is részletek ismertetésével. Eddig is megismert írói jelleme szerint most megjelent munkájának is főerénye a hősébe való beleélés művészete. Az irodalomnak alapos és gondos átszűrése után hőseről kialakult, szabatos képbe egész lelkével beleéli magát: belülről igyekszik őt a maga lelkesedésével megvilágítani s a meggyőzős hevével mutatja meg, hogy milyennek látja Zrinyit. Néhány vonással megrajzolja a milieu hatását, a korszellem és emberek befolyását, hogy azokon túl vetítse lámpáját magára a lángészre, mint igazi magyarázatra. Így látjuk meg a gráci kollégium vagy Pázmány, a barokk szel'em vagy Róma tagadhatatlan visszfényét, sőt színeit Zrinyin és alkotásain: de megvilágításból és a köntösből kiéleződik a nagyszerű egyéniség, meg nem hajló hivatástudatával, példátlan cselekvésakarattal és szenvedélyein uralkodó, mert célratörőkvő méltóságával.

Mindezt 10—11 íven úgy, hogy az egész Zrinyit: az embert, a hadvezért, az államférfiút, a költőt és a hadtudományi író-t közelünkbe hozza, küzdelmes feladat volt megírnia. S még egy nehézség várt reá: a könyv magas színvonalúnak, de mégis a nagyközönségnek kellett, hogy készüljön — egy csapással szakembereknek és nem-tudós, a részletekben nem jártas olvasónak. Essayt kellett írnia, amelyben minden benne legyen. Nem kell mondanunk: Sík Sándor megfelelt feladatának e terén is. A jól egységbefogott, élménnyé erősödött anyagot arányosan tagolva, nem lankadó lendülettel s olyan megkapóan dolgozta fel, hogy szinte drámai erővel ragad magával a fejezeteken át a tragikus végig. Mindenhez van jellemző szava s mesteri módon fegyvermezi magát, hogy többet ne mondjon, mint amennyire céljaihoz szüksége van. A fejezeteknek egy-egy költői módon választott címe is jellemzően irányítja az olvasó hangulatát: a Zrinyi körül élő emberek képe is kitűnő. Különösen Zrinyi nevelőanyjának, Poppel Évának, második feleségének, Löbl Zsófiának, Lippay érseknek és Montecuccolinak mindig pár mondatba sűrített jellemzése meleg és sikerült: de az egész könyvben élet van. Mert, mint rámutattam, Sík Sándornak élmény volt maga a munka. Részletek ismertetésébe nem bocsátkozunk. Csak egy-két mozzanatot emelünk ki. Ilyen a Zrinyi előadásának közvetlenségét hirdető részlet; ilyen annak bizonyítása, hogy Aranyig, Keményig senki sem tudott úgy tömegeket hősnek szerepeltetni s mozgatni, mint Zrinyi; ilyen a jelenetek couleur locale-jának eszméltetése. Sokat mond az, amit az alapeszméről fejteget: Sík Sándor túlzásnak látja egy- és másfelől is az eddig uralkodó két fölfogást, Beöthyét és Riedl Frigyesét, általában túlzásnak látja az alapeszme jelentőségének kiélezését: szerinte a *Szigeti veszedelem* egy magyar és egyénileg is nagyszerű alakban jelentkező barokk vízió a keresztény hősről. De Sík talán maga is túloz, mikor az ég és pokol harcát látja az élethalál-küzdelemben s Isten győzelmét a pokol felett. S végeredményül a vízióban maga is szimbólumot lát: «Zrinyi a magyarság jobbik lelkének megtestesülése, azé, amelyikért az Isten megkegyelmez.» *Ennek* a jobb kereszténynek, jobb magyarnak kegyelmez meg az Isten. Nem vértanúságáért, hanem vértanú-példájáért, vitézi példájáért kegyelmez meg Isten a hozzá hasonlóknak — íme: nem Beöthy, nem Riedl alapeszme-tanítása ez, de mégis csak alapgondolathoz, annak jelentőségéhez jut el Sík Sándor is. Az éles, majdnem szoborszerű, tömör rajznak tehát vannak eszméltető, de vannak — természetesen — vitatható részletei is. A nagyvonalúságnak következménye, hogy egy-egy kis részlet hiányzik, egy-egy problémát inkább elhagy, mint hogy részletekbe bocsátkozzék. Zrinyi a *Szigeti veszedelmet* «egy csendes téli estén» kezdte. «Mikor belefogott, talán nem is gondolta komolyan. Még nem sejtette, mi lesz belőle.» Hol itt a vízió? S mikor volt ez a csöndes este: 1644-ben, vagy 1645-ben? Miért nem mondja meg, mikor ment Zrinyi Grácsa? Talán közelebb kellett volna hozni Zrinyi Pétert is: a költő életében, sőt lelkivilágában több szerepe volt, mint pl. Nádasdinak, akiről aránylag többet beszél.

Csak egy-két szerény megjegyzést vetettünk föl, s nem a mesteri munka kisebbitésére, hanem azért, hogy egyetlen komoly hibáját megmutassuk. Az író már többször hangoztatott szubjektív tehetségével jár, hogy a cél felé ragadva az olvasót, hevületében helyenként kissé rapszódikus. Ez a szépséghibája

előadásának is megvan. A sok rövid mondat s a sok jelen idő — elbeszélés helyett megjelenítés — helyenként nyugtalanná teszi a különben arányos jól átgondolt és felosztott egészet. Ezt meg kell szokni olvasás közben. Egyébként csak a legjobbat mondhatjuk az új *Zrínyi*-ről, amellyel az errehivatottabb tudós érett művészete gazdagította tudományunkat.

GÁLOS REZSŐ.

Justh Zsigmond naplója. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel ellátta Halász Gábor. (Budapest, 1940.) Athenaeum-kiadás. Nagy 8-r. 429 lap.

Az ötvenévi kéziratot vesztegár alól felszabadult irodalmi művek megjelenése az olvasóközönségben a kíváncsiságnak meglehetősen alantas és tisztátalan fajtáját szokta felébreszteni: «szenzáció»-t, «indiszkreció»-t vár és remél a legtöbb olvasó. Reményükben rendszerint csalódnak, mert ötven év csakugyan majdnem mindig elegendő a botrány-csirák elfojtására, s ha mégis akad egy-két «botrány-képes» adat vagy részlet, ezeket a lelkiismeretes kiadó úgyis kigyomlálja.

A multkori világháború utolsó évében Tompa Mihály *Fekete könyvének* felnyitási határidejekor kezdett izgulni a közkíváncsiság; már maga a cím is reménykeltő volt, a jászóvári egyházi «hiteleshely»-re sokan elkísérték gondolatban azokat, akik a zárt iratesomag felnyitására illetékesek voltak. A felajzott várakozás igen sovány táplálékot kapott a poszthumusz munkában, hiszen ennek Tompa költői egyéniségéhez és irodalomtörténeti szerepéhez alig is van valami köze.

Legújabbban, «a könyvnyomtatás 500-ik évében» jelent meg egy nagyszabású kiadvány, amely szintén egy ötvenévi rabságát kitöltött kéziratot munkát bocsát ki a nyilvánosság elé: a fiatalon elhunyt Justh Zsigmondnak 1888-ban és 1889-ben Párizsban és itthon kelt naplójegyzeteit. E kiadvány napvilágra jutását nem előzte meg lármás izgalom; mindössze egy pár rövid szemelvény hívta fel rá a figyelmet a *Nyugatban*, s ébresztett maga iránt méltó várakozást. Utólag aztán úgy érezzük, hogy irodalmi eseménynek kell mondanunk e naplójegyzetek megjelenését.

Korántsem tartozik ez a napló a chronique scandaleuse műfajába. Justh Zsigmond szókimondó őszintesége itt-ott talán feszélyezőleg hatna a megbírált személyek ma élő rokonaira, — ezeket a mondatokat a naplónak sajtó alá rendezője, Halász Gábor kihagyta a szövegből s helyüket öt ponttal jelzi. A kinyomtatott naplójegyzetek őszintéskedő nyilatkozatai ma már nem fájnak senkinek, ellenben nagyon érdekesek és tanulságosan jellemzők részint azokra az egyénekre, akikre vonatkoznak, részint s legfőképpen magára a naplóíróra. Nincs okunk elfogultsággal gyanúsítanunk Justhot pl. olyankor, mikor a Munkácsy-házaspáról mondja el, mint gyakori szemtanú, a maga kiábrándító benyomásait. Párizsban élő festőművész-hazánkfia a magyar nyelvet már elfelejtette, franciául pedig nem tanult meg; «ez utóbbi lacune-je meg fűtyülése (magasan repül a daru stb.) teszi őt a legnagyobb hazafivá»; «primitív ember, két-három századdal van elkésve, s ezért hatott itt annyira.» Munkácsyné — «la femme tambour! Határozottan Munkácsy életében és művészetében

az oly szükséges nagy dobot képviseli»; alakja, termete közönséges, modora még közönségesebb.

De néha bizony egy kis rosszmájú elfogultságon is rajta lehet kapni Justhot. Pl. valahányszor Bourget-ról beszél, kitör belőle a hiúságában megsértett ember ellenszenv. Justh lefordított magyarra valamit Bourget műveiből, s a megjelent fordítást elküldte neki, de semmi választ nem kapott tőle; a Bourget apja halála alkalmával küldött részvét-levelel is így járt, noha azelőtt jó barátság fűzte őket egymáshoz; ezért aztán Justh, mikor Taine szalonjában összetalálkozott vele, orrához dörgölte kettős udvariatságát, s tüntetően fagyos viselkedéssel vett magának elégtételt. Ennyivel be is érhetne volna, de ettől kezdve engesztelhetetlen maradt iránta nemcsak emberi vonatkozásban, hanem mint író iránt is, pedig bizony nem kis mértékben hatása alatt van. Párizsi naplójában sűrűn találkozunk Bourget névvel, de csupa olyan emberek tesznek róla említést, akik «ki nem állhatják.»

Tud azonban Justh tisztelni és szeretni is nagyon. Taine iránt érzett tisztelete valóságos lámpalázzá fokozódik, valahányszor látogatóba készül hozzá. Az egykorú francia írók közül személyesen ismeri és nagyrabecsüli még Huysmans-t, Sully Prudhomme-ot, Barbey d'Aureville-t, kedveli Aicard-t, meleg rokonszenvet érez Antocolski orosz szobrász iránt, hódoló lovagja Sarah Bernhardt-nak.

A párizsi napló az 1888. január 1-től május 31-ig terjedő időt öleli fel az itthoni napló pedig 1889. március 15-én kezdődik s június 5-ig tart. A hazai viszonyok bizony kicsinyesebbek, mint a párizsiak, irodalmi vonatkozásban is. Van ugyan egy Jókaink, de őt is védelmezni kell már a kritika ellen, Justh meg is próbálja, de inkább csak gyermekkori kegyelethől s a Péterfy Jenő iránti ellenszenv hatása alatt, — ízlése már más utakon jár. Gozsdu El-kről, Kiss Józsefről, Bródy Sándorról, Beniczkyne Bajza Lenkéről kapunk arcképvázlatokat, s egy-egy fölényes mozdulattal meghúzott ceruzavonást Prém Józsefről, Szana Tamásról, Koroda Párról; ez utóbbiról megtudjuk, hogy «ha nevet, egész arca eltorzul, ebben emlékeztet Huysmans-ra.» Íme legfeljebb ilyen összehasonlítási alap kínálkozik a magyar és francia írók között, no meg a Bródy Sándor «kis Zola»-sága.

Természetesen nemcsak az írók érdeklik Justhot, hanem az emberi szellem egész világa, az irodalom mellett különösen a festészet és a zene, aztán az ú. n. felső tízezer társasélete. Hiába folytatnók egyes példák említését, nem sikerülne megéreztetnünk Justh naplójának igazi értékét. A száz meg száz részlet *együttes* hatása, a bennük nyilatkozó egységes szemléletmód, az egyre jobban kirajzolódó világnézet, ízlésirány, lelki magatartás, mások fáradhatatlan megfigyelése és a még fáradhatatlanabb önvizsgálat, — mindez együtt valami csodálatos varázssal ejt hatalmába bennünket, megszeretjük, szívünkbe fogadjuk és meggyászoljuk a 31 évet élt Justh Zsigmondot úgyis mint az egyéniség egyik legérdekesebb példáját, úgyis mint egy történelmi korszaknak, a «századvég»-nek ritka jellegzetességű képviselőjét.

Hogy azonban e napló minden részletét és vonatkozását megérthessük, avatott kalauzra van szükségünk. Szerencsére olyan kalauzunk van, aki erre a fontos és nem könnyű szerepre kiválóan alkalmas: Halász Gábor. Nagy gondnal, de egyszersmind takarékos tömörséggel állította össze azt a gazdag

jegyzet-rovatot, mely a párizsi napló sok-sok szereplőjére vagy megemléktettjére vonatkozó legszükségesebb tudnivalókat tartalmazza. Hogy a Hazai nappalával kapcsolatos magyarázatok megadására is milyen tárgyi felkészültség teszi őt hivatottá, bizonyítja *Magyar századvég* című úttörő tanulmánya, mely pár évvel ezelőtt jelent meg. De elsősorban nem a tárgyi tudás az, amelyért különösen stílszerűnek érezzük Halász Gábor szerepét Justh Zsigmond naplóhagyatékának sajtó alá rendezésében. Az elemző kedv ébersége s a szellemi alkat választékosága mintha valamelyes rokonságot teremtene kettőjük közt. A két napló mellé nemcsak jegyzeteket csatolt Halász Gábor, hanem két tanulmányt is, két Justh-jellemrajzot; azt hiszem, senki sem tudná ezeket jobban méltányolni, mint maga Justh Zsigmond, ha élne. (Elvégre élhetne még, 78 éves volna az idén).

Justh Zsigmond naplója értékes szellemtörténeti forrásmunka a magyar és a francia századvégről.

ZSIGMOND FERENC.

Bárd Miklós levelei és életrajza. (Bárd Miklós művei. Hatodik kötet.) Budapest, Singer és Wolfner é. n. (1940) 8-r. 299 l.

Bárd Miklós a magyar költészetnek legkövetkezetesebb rejtőzködője. A maga neve alatt sohasem jelent meg tőle semmi sem. A közönség nem is részesítette sohasem abban a méltánylásban, amelyet költészetének értékeinél fogva megérdemelt volna. A közönségnek ezt az ítéletét sem fellebbezte meg a jövőhöz, sőt egészen természetesnek találta Rákosi Jenőhöz írt egyik levelében, mikor egy újságcikk annak kereste az okát, hogy «miért nem kell Bárd Miklós a köznek». «Úgy lesz a dolog, — írta a költő — hogy az én lelki struktúrámmal ki van zárva, hogy valaki népszerű költő lehessen, még ha sokkal különb legény lenne is, mint amilyen magam vagyok. Ezt én régen tudom és szívesen nyugszom meg benne.» Éreznie kellett, hogy költészete minden ízében magyar, sőt a magyarság történeti érényeinek egyik legklasszikusabb megszólalása; de érezte azt is, hogy nem az akkori átlagközönség szájaíze szerint való. «Ez biz nem modern vers, de hát én tudok modernül,» — írta egyik legszebb költeményéről, *A nemilai farkasok*-ról. Egyébként is gyakran szól a maga költészetéről meglehetősen csekély igényességet sejtető módon. Mesteréül tréfásan a vándor népköltőt, Veray Jánost emlegeti, másutt vén pusztai betyárnak mondja magát a költészet hegyén, völgyén, síkságain, aki regulát nem igen tud, nem igen tart.

Az emberek sohasem felejtettek oly könnyen és alaposan, mint ma. Pedig kár lenne, ha Bárd Miklós nemes és szép költészete feledésbe merülne. Ezért mindenképen rokonszenves vállalkozás volt összegyűjtött munkái közrebocsátásának megindítása. Első köteteként a VI., befejező kötetnek szánt, a költő levelezését és életrajzát közlő kötet látott napvilágot. Ezt a sorrendet nem kifogásolhatjuk, mert a lírikus megértéséhez segítséget nyújt életrajzának és levelezésének ismerete.

Az életrajzot a költő fia, Kozma György írta meg, kegyelettel, de teljes tárgyilagossággal. Főként Bárd Miklós költői fellépésére vonatkozólag vannak benne számunkra hasznos adatok. A költő előbb Rónay Kálmán, a

Bolond Miskában pedig Tollrágó néven adta ki ifjúkori verseit, de a fiatal mérnökjelölt 1878-ban katonának állt be s ettől kezdve költeményeket hosszú ideig nem írt. Úgy látszott, egészen elnémult.

1895 nyarán azonban áthelyeztette magát a méneskarhoz s szolgálatát Turjaremetén kezdte. Tíz gyönyörű évet élt itt s itt lett a lovaskatonából költő, — itt született meg Bárd Miklós. A Turja völgyének természeti szépségei itt nyilatkozásra bírták költői adományát s 1897-től kezdve egyre szaporodtak költeményei. A természet szépségei mellett igen nagy része volt ebben feleségének, akit Zsóka néven örökített meg költészetében s aki valósággal sugalló és ösztönző műzsájaként állt mellette. Az ő kívánságára küldte el első versét Rákosi Jenőnek. A *Húsvétkor* című vers volt ez, mely kötetében már *Az orosz* címmel jelent meg. Szerzőjeként Bárd Miklós szerepelt. Ez azonban csak sajtóhiba volt a szerző által írt Baár Miklós helyett. A költőnek megtetszett a név, amelyhez így csak a véletlen juttatta, s ezentúl ő maga is ezzel a névvel küldte be újabb verseit, a nélkül, hogy bárki is sejtette volna, kit rejteget ez a név. 1901 nyarára már egész kötetre való verse gyűlt össze. Ezeket azzal a kéréssel küldte meg Rákosinak, hogy írja meg, érdemesnek tartja-e őket arra, hogy megjelenjenek. Még ez is nagy titkolózás alatt történt s a választ bárdi Bay György névre Percsenybe kérte egyik rokonának, Gulácsy Árpádnak a címére. Rákosi szívesen vállalkozott a kötet kiadására s belőle mutatoul néhány verset közölt is a Budapesti Hírlap karácsonyi számában. Ezek egyikének, az *Éjjeli utazásnak* turjaremetei vonatkozásaiból a költő legidősebb fia, Miklós, a későbbi belügyminiszter, ráeszmélt arra, hogy a Bárd Miklós álnév mögött csak atyja rejtőz-ködhetik s ennek híre a rokonság közt is elterjedt. Ezt azonban a költő nem erősítette meg s verseiről még fiai előtt sem beszélt, sőt élete végéig őrizgette inkognitóját. A kötet 1902-ben jelent meg, nagy sikert aratott s egyszerre ismertté tette költője nevét, akiről aztán lassanként kiderült, hogy igazi neve leveldi Kozma Ferenc, életpályájára nézve lovastiszt s testvérbátyja Kozma Andornak, az ismert nevű költőnek.

Irodalomtörténeti érdekessége a közölt levelek közül is főként azoknak van, amelyek Bárd Miklós költői pályájának megindulására vonatkoznak. A levelezés anyagát leginkább a költőnek feleségéhez írt levelei szolgáltatják, majd a Rákosi Jenőhöz írottak kövélkeznek. A költő egyébként ezeken kívül kevés levelet írt, nem volt sem közlékeny, sem szorgalmas levélfíró. A levelezésből a költő munkásságára nézve érdekes adatként az derül ki, hogy írt egy *Szováthy Éva* című drámát is. Tárgyát a szabadságharcból vette. Közölve van Császár Elemérnek a szerzőhöz írt bírálata is a darabról (219—223. l.).

Érdeklődéssel várjuk a még hátralevő öt kötet megjelenését. Ezek Bárd Miklós költői hagyatékát fogják közölni, lelkének azokat a nyilatkozásait, melyekről ő szentül hitte, hogy a szépséget szolgálja velük, «a szépséget pedig az Isten vigasztalásul adta e romlandó világnak».

KÉKY LAJOS.

Vajthó László: Reviczky Gyula, Budapest, 1939. Egyetemi Nyomda kiadása, 8.-r. 164 l.

Az irodalomtörténetben élnek fogalmak, melyeket mindenki használ, a nélkül, hogy tisztában volna annak igazi tartalmával. Ilyen fogalom Reviczky Gyula. Minden művelt magyar ember tud róla többet-kevesebbet, — a szakkörök többet, a nagyközönség kevesebbet, — de a vázat tartalommal kitölteni csak kevesen tudják. Jó, ha az ilyen közhasználatú fogalmakat valaki tisztázza; evvel hálára kötelezi az irodalomtörténészeket és az avatatlanokat egyaránt. Erre a hálás feladatra vállalkozott Vajthó László a *Magyar Írók* sorozatában megjelent tanulmányával. Koroda Pál alapvető Reviczky-dolgozata óta csak kevesen nyúltak olyan avatott kézzel ehhez a bonyolult emberi és költői egyéniséghez, mint Vajthó. Új szempontokat vet fel, régieket kiigazít s tolla nyomán új Reviczky formálódik.

Reviczkyt egész életén végigkísérte a humor tanulmányozása. Számára a humor több volt, mint pusztán tárgy vagy tanulmányanyag: élményt és meggyőződést, bölcséletet és vígasztalást merített belőle. A humortól legélesebben rajzolt egyéniségnek Jézust tartja: a Megváltó végtelen humanitásában megértette a gyöngék és elesettek sorsát. Ez a magatartás megfelelt kedvenc filozófusa, Jean Paul humorelméletének: a humor ellentéte a fenégségnek, a nagyot kicsivé teszi. Krisztus tanait Schopenhauerben látja újra életrekelni, ez is részvétet és igazságot hirdetett, az ő kora is végtelenül romlott, javítást és megbocsátást áhít. Ebben a furesa, fájó humorelméletben közrejátszik szerencsétlen, elrontott élete is. Reviczky mint a sors számkiveteltje tengette szomorú életét, érthető, ha szeretettel, megértéssel, sőt gyengédséggel nézte azokat, akikben önmagára ismert. Ez magyarázza a humorról vallott felfogásának élményszerűségét: minden igazságtalanságban, minden szenvedésben a magát érezte át. Ő a humorból nem a mosolyt, hanem a zokogást fogta fel. Életkörülményeitől táplált pesszimizmusa, valamint a humornak ez az önsanyargató átélése megnyitják lelkét a halál gondolatának. Itt találkozik Vajthó szerint Reviczky humorelmélete a kereszténység tanításával: akárcsak Jézus, ő is megértette és megbocsátotta a bűnt. Innen már csak egy lépés vezet oda, hogy a természetes gyermek a maga sorsára ismerjen a Megváltóében.

Részletesen foglalkozik a szerző Reviczky zseni-elméletével. Találóan mutat rá, hogy a költő zseni-öntudatát későn megtudott szerencsétlen származása és a századvégi hetvenkedés táplálják. Itt is van emberi hangja a költőnek: amikor önmagát bírálja és rámutat a saját hibáira.

Gondosan felkutatott és érdekesen csoportosított adatok alapján mutatja be Vajthó Reviczky viszonyát Schopenhauerhez. Kettejük kapcsolata a költő számára több volt múltó ihletnél: Reviczky végletes pesszimizmusában csak kiinduló pontul használja a frankfurti bölcs tanítását, s jóformán minden viszonylatban túlmegy rajta. Különösen áll ez önkínzó hangulataira: ilyenkor gyönyörködve vájkál életütötte sebeiben, s tárja fel céltalan, hitvány sorsát. A német filozófus vezet át a kereszténységtől a buddhizmus felé: hatása alatt azt vallja és hirdeti, hogy Jézus tanítása a buddhizmusnak csak gyorsabb kiadása, s a Megváltó és Szakjamuni „a két legmélyebb vallás alapítója.” Ez a Schopenhaueren megszürt keleti bölcsélet teszi azután líráját

bágyadtá, elmosódottá. Schopenhauer-imádata odáig vezette, hogy humoros vonásokat keresett és talált benne, s nem vette észre, hogy csodált mestere-nél a humort jellemző humanitás csak hirdetett, de nem gyakorolt tanítás. Épen ilyen téves az a felfogása, hogy Schopenhauer materialista volt. Reviczky ezen a ponton rajongásában önmagát vetítette mesterére: őt elkapta az anyagszerűség elmélete, úgy érezte, tanítója is híve ennek. Schopenhauer befolyásolta zseni-elméletének kialakulását is: belőle s rajta keresztül merít önbizalmat, tőle vesz bátorságot, hogy önmagának a zsenik előkelő osztályában jelöljön ki helyet.

Ha nem ilyen széleskörű is, de épen ilyen bensőséges Arany Jánoshoz való viszonya. Ifjúkori ellenszenve után Aranyban látja magyar eszményét, tőle merít ihletet, emberi mivoltában látja példaképét. Életén és költészetén keresztül vonuló nagy problémáját, a humort is hozzáveti magyar mestere-héz: költészetében látja elveit, felfogását igazolva. Reviczkyt Arannya szemben elfoglalt, emlékezetes állásfoglalása óta a kozmopolitizmus szállás-csinálójának, a *népi és nemzeti* ellenfelének tekintik. Vajthó azt bizonyítja, hogy épen a humorból folyó humanitása viszi közel a néphez. Nem hiányzik belőle a nemzeti vonás sem, de ezt megszüri sokszor csak felvett világ-polgári elvein. Arany épen annyira nem pusztán nemzeti, hisz örök és általános emberi tárgyakat is megénekel, mint amennyire nem *csak* világ-polgár Reviczky. Szerinte „világköltő az, aki nemzeti jellege ellenére idegen nyelven is nagy marad és élvezhető.” Ezt az elvet pedig maradi is, forradalmár is elfogadhatja. Sok ellentétük mellett is gyakran Arany hatása alá kerül, s ilyenkor versformáján is, gondolatán is megérezzük Arany zamatát. Legjellemzőbb ez a *Pán halálában*, melynek számos párhuzamos gondolata van Arany *Összel* c. versével.

Utolsó fejezetében Reviczky műhelyébe vezet el a szerző. *A szív* költőjének látja, nemcsak azért, mert mindent megértő, megbocsátó szívét a kezében hordta, hanem azért is, mert verseiben, — bár minden keresettség nélkül — a szív szó fordul elő a leggyakrabban. Bemutatja a fordító Reviczkyt, majd azt fejtegeti, hogy minden magyar költő között ő ismétli meg önmagát a legtöbbször. Gyermekkora, első ismeretlen szerelme, a kékruhás lány, Emma, legkomolyabb eszményképe és költői mellőzöttsége egyaránt számos változatban visszatérő ihletője. Ezeket a témákat furcsa demokratizmusa ellenére is valami egészen sajátos származási öntudat egészíti ki: minden humanitása mellett is büszke nemesi nevére, s egyenlőséget csupán a szellem terén ismer. Ezután a kritikus Reviczkyt ismerjük meg. Amilyen őszintén tárta fel életét munkáiban, épolyan megalkuvás nélkül való volt költőtársaival szemben is. Rajzolja a költők az életet olyannak, amilyen a valóságban: szép és rút, jó és gonosz humoros vegyületének. A legnagyobbaknál, Shakespeare-nél, Goethénél, ez teljességben megvan, de hiányzik másoknál. Fájdalommal érez elfogultságot az őt mellőző kritikusoknál, de ugyanakkor ő is elvakultan megró, vagy megdicsér költőket és kritikusokat. Gyulai Pállal szemben érzett gyűlöletét a szerző a mellőzöttség emberi gyengeségével magyarázza.

Dolgozata végén szemléltetően veti össze Vajthó a lány Reviczkyt a keményebb, darabosabb Adyval. A két költő külső és belső élete egyaránt

hasonló. Kár, hogy csak utal egy korábbi tanulmányára és itt nem foglalkozik bővebben Ady és Reviczky viszonyával. Érdekes lenne irodalmunk e két izmos tehetségének egymásra tett hatását Vajthó avatott tollából olvasni. A szerző lelkében rengeteg gondolat, probléma ég Reviczkyről, sokkal több, mint amennyit tanulmányában el tudott helyezni. Bizonyára ez az oka annak, hogy dolgozata némely helyen, különösen a Schopenhauerről szóló fejezetben nem annyira célrátörő, mint szeretnők. Fájjaljuk, hogy Vajthó a keresztény Reviczky mellett elfeledkezett a katolikus Reviczkyről: a katolikus isten-élménynek költői lecsapódása újabb oldalról mutatta volna be a krisztusi emberszeretet legnagyobb magyar hirdetőjét. De azt bírálva is, amit kaptunk, kétségtelen, hogy Vajthó dolgozata becses és komoly nyeresége irodalomtörténetünknek.

BERCZIK ÁRPÁD.

Kenyeres Imre: Rejtelmes irodalom. Janovits István rajzaival. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 266 l. 8-r.

Kenyeres Imre könyve az irodalmi alapfogalmakkal ismerteti meg az olvasót: ifjúságot és felnőttet egyaránt. Tulajdonképpen az ifjúságot tartja szem előtt, azt az érettebb, minden szép iránt idegesen érzékeny ifjúságot, melynek még érdemes irodalomról és filozófiáról magyarázni, élet és elmélet izgalma összefüggéseiről beszélni, rámutatni az elfogadott és megkövesedett «poétikai» frázisok mögött meghúzódó titkokra és «rejtelmek»-re. Innen a könyv ifjúságot is szem előtt tartó hangja, a fogalmi elhatárolásokban kifáradó, érdeklődést ébresztgető stílusélélménye.

De ami jó ennek a «színvonalas» ifjúságnak, jó az irodalomelmélet iránt érdeklődő nagyközönségnek is. A kiadó helyesen érezte ezt, közrebocsátván a könyvet a «felnőtteknek» is. Az irodalomtudomány pedig annyiban veszi hasznát ennek a fikciónak, hogy minden tekintetben szabatos, világos, frázismentes előadásban szemlélheti az irodalomesztétika alapvető kérdéseinek felvázolását és megoldását. A szerzőnek egyetlen alkalmja sincs megbújni (nem is akar!) az elmélet jótékony homályában, mindent megmagyaráz, semmit sem vesz elintézettnek és kész megoldásnak, hanem messze kerülve az ilyenkor fenyegető szent és hitelesített általánosságokat, az átélt és fogalmilag tisztázott elvi kérdéseket az ifjúsági olvasmányból átmenti a tudomány területére.

Minden fogalmat megmagyaráz és tisztáz; megindulásul a lelki élet tényeit vázolja fel: rendszerének súlypontja a lélek, élményt és műalkotást ebben a keretben vizsgál meg. Fontosak az irodalmi élményre vonatkozó finom megfigyelései s az irodalmi élmény és kifejezés közti kapcsolatok elemzése. Nyelv, stílus, ritmus és rím egyaránt az irodalmi élménnyel való kapcsolatában nyer magyarázatot. A sok finom részlet közül csak épen példának emeljük ki a ritmus bonyolult problémájának világos és könnyed ábrázolását, továbbá a rím szerepének fejtegetését (jobb meghatározását a rím szerepének nem ismerjük, mint nála: «A rím a ritmus szövevényébe vonja az eltérő gondolat tartalmú részeket»). A műfajok tárgyalásánál az időnek a szerepét sikerül meggyőzően a lírához, epikához és a regényhez kapcsolnia

hisszük, hogy ez a szempont a hagyományos műfaji elemzések után új lehetőségekre ad alkalmat. Az irodalomesztétikának értékes nyeresége lenne, ha maga a szerző dolgozná ki részletesen ezt az elvi megállapítását, bemutattva elméletének nyereségét a műfajok gyakorlati példáin: sikerülni fog neki, hiszen könyvének éppen egyik feltűnő érdeme, hogy a legkézenfekvőbb magyarázattal hozza közelünkbe a bonyolult fogalmakat. A műfaji problémák után az irodalmi élet elvi kérdéseit tárgyalja (az írói személyiség és a közönség fejlődésének végigkísérése nagyon érdekes!), majd a világirodalomra, népköltészetre, műfordításra és a nemzeti irodalomra vet egy-egy pillantást, minden részletet összhangba hozva előző megállapításaival; a műfordításra vonatkozó finom elemzése ebben a kérdésben nagyon figyelemreméltó.

Az irodalom iránti nemes hódolat jellemzi Kenyeres Imre könyvét; mindig a magas eszményekre tekint, innen választékos irodalomszemlélete: irodalomnak nyilvánvalóan csak a «magas» irodalmat tartja, ezért tiszteli annyira, ezért rajong érte. Olvasóit is ezeknek az eszményeknek a tiszteletére tanítja, ő maga szerényen a háttérbe vonul, hogy az alkotó és az alkotás álljon mindenfajta érdeklődés központjában.

HARASZTHY GYULA.

Mátrai László: Élmény és mű. Budapest, 1940. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 200 l. 8-r.

Az utóbbi időkben nem jelent meg könyv, mely az alkotás és az emberi lét kapcsolatait az élmény és mű tükrében szemléli. Aki ehhez a döntő kettősséghez nyúl, mint Kemény Zsigmond az *Élet és irodalom* című tanulmányában, már előre sejteti, hogy a szellem és lét alapvető kérdéseit igyekszik «kimenteni» az általánosítás és a gondolkodásbeli renyhesség posztványából. Éppen ezért Mátrai László vállalkozása már szándékában is elismerésre méltó.

Mátrai könyvének alapvető gondolata — s ez végigkíséri minden sorát — az, hogy a művészet nagy kérdései egyben emberi létünknek is legalapvetőbb problémái. Innen élmény (természetesen kultúrális élmény, felfogásában az élmény fogalma szükségképpen együttjár a szellem fogalmával) és mű szembeállítás és egymásra vonatkoztatott vizsgálata. Könyvének első részében az élményfogalom tisztázására törekszik, sorra veszi a pszichológiai és szellemtudományos élményfogalmat, a megértés fontos tudományos szerepét, az élmény heurisztikus értékét s a világnézet és típus összefüggésének kérdését, végül az élmény mű-mozzanataira mutat rá. E nagy filozófiai tanultságról tanúszkodó fejezet után a műalkotás magyarázatait veszi sorra. Kritikai szemlélete, megértő tehetősége itt bontakozik ki legteljesebben, éles szemmel fedezi fel a népszerű elméletek gyengéit s kíméletlen logikával hajtja végre a már régóta szükséges tisztogató munkát. Az irodalomtudomány nagy haszonnal forgatja majd a könyv idevágó fejezeteit: az alkotás szociológiai magyarázatát, a zseni-hiedelem tanainak bírálatát, az alkotás pszichopatológiájával kapcsolatban a lángésznek és örületnek régen is, ma is divatos kérdéseit, végül a tipológia látásmódjainak összefoglaló bírálatát. Ebben a fejezetben a bírálat önálló tipológiává szélesedik s az élménynek és műnek kétféle

alapmagatartását különbözteti meg: a műalkotásban az író élményvilága vagy közvetlenül nyer kifejezést vagy közvetetten jut a világ elé. Hogy csak a legismertebb tipológiákat említsük, Kretschmer és Jung megállapításait épűgy magába foglalhatja Mátrai osztályozása, mint Schillernek és Nietzsche-nak e téren közismert, immár klasszikus kísérleteit, továbbá valamenyny számottevő tipológia eredményeit. De haszna és igaza, mint a szerző is hangoztatja, gyakorlati alkalmazhatóságának fokától függ. Épen ezért könyvének harmadik s legérdekesebb fejezetében, az élmény és mű lípustanában négy írón keresztül bizonyítja elméletének igazát: Balzac a közvetlen élményvilágú s közvetlen műalkotásokat létrehozó művész, Flaubert közvetett típus s közvetlen műveket alkot, Proust élményvilága is, műalkotása is közvetett, végűl Victor Hugo közvetlen élményei közvetett művekben csapódnak le. Mátrainak ezeket az elemzéseit nem elég szárazon felsorolni, olvasni és tanulmányozni kell őket: a finom elemzések mögűtt meghűzódó nagy tanultság, a szellemes, de sohasem erőltetett bizonyítás szakembernek és művelt olvasónak egyaránt igaz örömet okoz. Analíziseiben meglepő eredményekre jut; fény derűl az írői egyéniségen belül élő romantikus és realista változatra a közvetett élményvilág közvetlen művekben való megjelenésének magyarázatában (Flaubert; e fejezet egyike a legszebb magyar essayeknek). Az irodalmi korszakváltás hasonló indításű magyarázata is érdekes, bár bővebb bizonyításra szorulna. Munkájának célja — amit szerintűnk el is ért — áttörni a korlátokba zárt szaktudományosság veszélyes dogmatizmusát (ezt az «áttörést» tipologizmusnak nevezi a relativizmussal és dogmatizmussal szemben), továbbá a szaktudományokat filozófikusabb természetű eredményekhez s a kultűrfilozófiát «szakszerűbb» tartalomhoz segíteni; de mindezeknél fontosabb a magatartás eredménye: megértést tanúsítani a tipológiai «más» iránt. Az irodalomtudomány is örűmmel élhet ezzel az erkűlccsel: eszmény és módszer lehet egyszerre.

Mátrai előkelő hangű, a szerkezet egyensúlyára nagy gondot fordító munkája stílusával is hatni fog olvasóira — remélűk, igaz hasznára válik irodalomtudományunknak is.

HARASZTHY GYULA.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTÓRIUM.

Az 1940-ik év irodalomtörténeti munkássága.

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

- Abkarovits Endre.* Irodalomtanítás és katolikus irodalomszemlélet. M. Középiskola. 66—68. l.
- Alszegehy Zsolt.* Egy régi magyar verstöredék. EPhK. 134. l.
- U. az.* A jezsuiták a magyar irodalomban. A négyszázéves Jézustársaság. 282—296. l. — *Ism.* A. L. Irod. tört. 80. l.
- Andreánszky István.* A vádlottak padján a ponyvaregény. Népszava 272. sz.
- Angyal Endre.* Magyar barokk. EPhK. 132—134. l.
- U. az.* Theatrum mundi. 154 l. — *Ism.* M. Császár Edith. Századok. 116. l.
- B. A. Új Magyar Irodalmi Ritkaságok.* M. Nemzet. 269. sz.
- Babits Mihály.* Itália és Pannónia. M. Nemzet. 278. sz.
- U. az.* A magyar jellemről. Mi a magyar? 37—86. l.
- U. az.* Magyar nemzeti lant. Nyugat. 235—236. l.
- Bálint György.* Búcsú az értelemről. (Tanulmányok.) 104 l. — *Ism.* — *r* P. Lloyd. 84. reggeli sz. — Nagypál István. Nyugat. 221—222. l. — Erdődy. Népszava. 72. sz. — Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 428. l.
- Bálint, Alexander.* Das Todeserlebnis des ungarischen Volkes. Ungarn. 209—216. l.
- Balogh Edgár.* Az erdélyi szegénység írói. M. Nemzet. 252. sz.
- Banqha Béla.* A mai katolikus sajtóprobléma. M. Kultúra. 83—85. l.
- Bánhegyi Jób.* Magyar nőírók. 239 l. — *Ism.* t. t. P. Lloyd. 18. esti sz. — Solt Andor. IK. 187—188. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. 48. l. — Markos János. Pannonh. Szemle. 76. l. — Sz. A. Vasárnap. 376. l.
- Bánsági.* Bánsági irodalmi est Budapesten. Napk. 53—54. l.
- Bányai László.* Írói hivatás — társadalmi hivatás. Korunk. 263—264. l.
- Bárdosi Németh János.* Őrzök a strázsán. Jelenkor. 12. sz.
- Bartók János.* Magyar népdalok. Ország Útja. 246—247. l.
- (b. e.)* Erdélyi Magyar Hírvivő. Korunk. 717. l.
- Belohorszky Ferenc.* A Bessenyei-kör 1939/40. évi munkája. Szabolcsi Szemle. 148—158. l.
- U. az.* A felvidék szelleme. M. Lélek. 195—199. l.
- Benedeek Marcell.* A magyar irodalom története. 256 l. — *Ism.* H. S. Ung. Jahrb. 142—143. l.
- Beöthy Zsolt.* Az irodalomtörténet elmélete. I. (M. Irod. Ritkaságok). — *Ism.* K. P. Irod. tört. 133. l.
- Berey Géza.* A magyar ujságírás Erdélyben. 1919—1939. Szeged. — *Ism.* D. S. Új Élet. 240. l.
- Berkó Sándor.* Irodalmi és művészeti társaság. Népszava. 118. sz.
- Biczó Ferenc.* A magyar nyelv és irodalom korszerű tanítása. Kaposvár. — *Ism.* Kenyeres Imre. Diárium. 187. l.
- Birkás Endre.* Darabhiány. Diárium. 141—142. l.
- U. az.* Az elmúlt év mérlege. M. Kultúrszemle. 7. sz.
- U. az.* A könyv és az olvasó. M. Kultúrszemle. 1. sz.

- Bisztray Gyula.* Élő irodalomtörténet. M. Szemle. 39. köt. 217—224. l.
U. az. Az író helye társadalmunkban. Klny. a Társadalomtudományból.
 — *Ism.* EPhK. 135. l. — *Kenyeres Imre.* Diárium. 132. l. — *Nagy Miklós.* M. Kultúra. II. 112. l.
U. az. Könyvek világa. M. Szemle. 39. köt. 425—435. l.
U. az. A magyar könyvkiadás gondjai. M. Szemle. 38. köt. 197—206. l.
U. az. A mai magyar irodalom. A mai magyarság életrajza. 160—183. l.
 — *Ism.* A. L. Irodört. 80—81. l.
U. az. Színházi év akadályokkal. M. Szemle. 39. köt. 42—53. l.
U. az. Il Teatro a Budapest nela stagione 1939/40. Corvina. 488—494. l.
Bognár Gyula. A kézműves a magyar irodalomban. M. Lélek. 113—119. l.
U. az. A magyar író és a gyermek. M. Lélek. 309—315. l.
Bóka László. Erdély küszöbén. Ország Útja. 305—309. l.
U. az. Az erkölcs és az irodalom babérai. Ország Útja. 65—68. l.
U. az. A magyar szó sátora. Ország Útja. 209—214. l.
U. az. Származás és műveltség. Vigilia. 34—35. l.
Boldizsár Iván. Értelmiségek és intellektuelek. Jelenkor. 15. sz.
U. az. «Nemes ponyva» és a középosztály igénye. Nyugat. 230—231. l.
Bors József. Jegyzetek a ponyvaregényről. Jelenkor. 20. sz.
Bory István. Író és politika. Ujs. 296. sz.
U. az. A másfélszázados magyar színészet. Ujs. 244. sz.
U. az. A Nemzeti Színház lelke. Ujs. 179. sz.
U. az. Színházavatás Kolozsvárt. Ujs. 209. sz.
Brogdyáni Kálmán. A mai magyar népiesség. M. Élet 8. sz.
(b. s.) Az irodalom irányairól. Népszava. 50. sz.
Clauser Mihály. A marosvásárhelyi Teleki-téka. Élet. 786—787. l.
Csapláros István. Lengyel sors- és nemzettudat a magyar irodalomban.
 16 l. — *Ism.* Nouvelle Revue de Hongrie. 62. köt. 333. l.
U. az. Munkás és irodalom. Kat. Szemle. 395—401. l. — Önállóan is.
 — *Ld.* még Vasárnap. 355—359. l.
U. az. Tótnyelvű magyar népirodalom. EPhK. 82—91. l. Klny. is. —
Ism. Vájlók Sándor. Láthatár. 248—249. l.
Csapódi Csaba. Szempontok irodalmi levelek meghatározásához.
 M. Könyvszemle. 397—403. l.
Császár Elemér. A magyar regény története. 2. jav. kiad. 400 l. —
Ism. M. Szemle. 38. köt. 258. l. — *Jos. Turóczi-Trostler.* P. Lloyd. 8. esti
 sz. — *Kállay Miklós.* Nemzeti Ujs. 57. sz. — *Kozocsa Sándor.* Irodört.
 23—24. l. — *Berczik Árpád.* Esztétikai Szemle. 66—69. l. — *D. D. Prot.*
 Szemle. 92—93. l. — *Hungarus Viator.* M. Lélek. 90—91. l. — *Semjén Gyula.*
 M. Kultúra. 18. l. — *Gálos Rezső.* IK. 395—398. l. — *Kósa János.* Ország
 Útja. 119. l. — *Galambos Gruber Ferenc.* Napk. 272—273. l. — *Ladislao*
Bóka. Corvina. 81—83. l.
U. az. Vallásos és hősi irodalom. Magyar Művelődéstörténet. 3. köt.
 477—512. l.
Csalkai Endre. Régi magyar írók otthonukban. Új Idők. II. 614—615. l.
U. az. Szabad színpad a régi évszázadokban. Új Idők. 710 l.
Czéh Károly. A magyar regény főbb alakjai. Pécs. 44 l.
Dános Erzsébet. A magyar népballada. (Néprajzi Füzetek. 7.) 171 l. —
Ism. Elek Oszkár. Bpesti Szemle. 257. köt. 90—94. l.
Debreczeny Lilla. Irodalom és időszerűség. Prot. Szemle. 286—287. l.
Debreczy Sándor. Újabb adatok legrégibb bibliafordításunk eredet-
 kérdéséhez. Erd. Múzeum. 140—147. l.
Dégh Linda. Az erdélyi irodalom megindulása. M. Nemzet. 182. sz.
U. az. Ó-Magyar Mária Siralom. M. Nemzet. 184. sz.
Dékány András. A magyar Thália 150 éves szekere. Új Magyarság.
 213. sz.
Dezsényi Béla. Az első magyar képes hetilap. M. Könyvszemle.
 17—35. l.

- U. az. Az erdélyi Magyar Hírvivő százötven esztendeje. M. Könyvszemle. 274—278. l.
- U. az. Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdák viszonya 1845-ben. M. Könyvszemle. 172—175. l.
- U. az. Legrégibb hírlapjaink életrajzához. M. Könyvszemle. 353—361. l.
- Dhas, Georges-Philippe. Poèmes hongrois. 79 l. — Ism. L. H. Ung. Jahrb. 143—144. l.
- Dobos László. A mai magyar irodalom. Erdélyi Iskola. 7. k. 326—336. l.
- Domokos Pál Péter. Mert akkor az idő napkeletre fordul. (Ötven csángómagyar népdal.) Kolozsvár. — Ism. b. j. Kelet Népe. 14. sz.
- (— dy — s.) A magyar könyv ünnepének első napja. Népszava. 123. sz.
- Eckhardt Sándor. A magyarság külföldi arcképe. Mi a magyar? 87—136. l.
- Édes István. Gondolatok a ponyvairodalom történetéhez. Népszava. 245. sz.
- Egyed Zoltán. Színész vagy rendező? M. Nemzet 76. sz.
- Entz Géza. Gondolatok a színikritikáról. M. Kultúrszemle. 12. sz.
- Erdős Jenő. Magyar írók a kávéházi tükörablakban. Ünnepek. 11. sz.
- Erdős Károly. Az alit ige az Ujszövetség Káldy- és Károli-féle fordításában. M. Nyelv. 311—316. l.
- Fábián István. Magyar írók levelei. — Ism. (H. V.) M. Lélek. 47. l.
- U. az. A magyar óra. M. Szemle. 39. köt. 392—397. l.
- U. az. Magyar őnismeret és katolicizmus. M. Kultúra. 38—40. l.
- U. az. Mai irodalmunk ellentétei és feladata. Napk. 294—300. l.
- Farkas Gyula. Magyar költők tanúságtétele. Mi a magyar? 263—296. l.
- U. az. Der Freiheitskampf des ungarischen Geistes. Berlin. — Ism. — y. P. Lloyd. 141. reggeli sz. — Stefan Gál. Ungarn. 125—127. l.
- Fehér Máttyás. Árpádházi Boldog Margit alakja irodalmunkban. Kat. Szemle. 263—269. l.
- Féja Géza. Budai és pesti kávéházak színváltása. Híd. 8. sz.
- U. az. Az erdélyi ballada. Magyarország. 151. esti sz.
- U. az. Irodalmi bújócska. Magyarország. 291. reggeli sz.
- U. az. Kelet és Nyugat. Magyarország. 68. reggeli sz.
- U. az. Könyvnap után. Magyarország. 127. esti sz.
- U. az. «A magányos lovas.» Magyarország. 68. esti, 69. esti sz.
- U. az. Az örök Erdély. Ünnepek. 18. sz.
- U. az. Az ősi parasztvilág. Magyarország. 138. esti sz.
- U. az. A «polgári írók» arcvonala. Magyarország. 263. reggeli sz.
- Fejér István. Mai fiatal magyar költők. Korunk. 179—180. l.
- Fekete Péter, H. Az édesanya a magyar költészetben. — Ism. Ujs. 290. sz.
- f. g. A magyar nyelv tisztasága. Magyarország. 3. esti sz.
- f. G. Száműzött irodalom. Magyarország. 5. esti sz.
- Fitz József. A könyv sorsa Erdélyben. Erdély. 179—188. l.
- Fodor József. Könyvkiadói kamara. Ujs. 266. sz. — Török Sándor hozzászólása. U. o., 268. sz.
- U. az. A vers. Népszava. 293. sz.
- Gábor Ignác. Az alexandrinus átalakulása. Nyugat. 136—143. l.
- Gabriel, Asztrik. Etudiants hongrois dans le Paris du moyen âge. Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 185—193. l.
- U. az. A pozsonyi kódex eredeti kézírata. M. Könyvszemle. 333—344. l.
- Gál István. Goethe magyar látogatói. Páztortűz. 188—193. l.
- U. az. Írók hídja a Dráván át. M. Nemzet. 276. sz.
- U. az. Magyarok a Theresianumban. Napk. 255—261. l.
- Gáldi László. XVIII. századi humanizmus és a románság. 64 l. — Ism. — ár — an. Magyarság. 117. sz. — K. S. Kat. Szemle. 313. l.
- Gálos Rezső. A debreceni színeszet 1811. évi műsorának forrásai. IK. 371—376. l.

- U. az.* Egy ismeretlen Schubert-fordítás. IK. 289—292. l.
U. az. A német érzelmes dalköltészet magyar emlékei. IK. 31—49. l.
Garay Béla. A százötvenéves magyar színészet. Kalangya. 511—513. l.
Gárdonyi Klára, Cs. Szempontok irodalmi levelek meghatározásához.
 M. Könyvszemle. 79—83. l.
Geréb László. Katonatiszték a magyar irodalomban. M. Nemzet. 31. sz.
U. az. Magyar-délszláv kulturális kapcsolatok. M. Nemzet. 128. sz.
U. az. Új verseskötetek. Vigilia. 262—267. l.
Gerezi Rabán. Bologna és a magyar humanizmus. Irodört. 146—158. l.
(G. G.) Erdélyi magyar irodalomtörténetírás. Korunk. 379—381. l.
Gogolák Lajos. A Belvárosi Színház kérdéséhez. M. Nemzet. 157. sz.
U. az. Fiatal irodalom. M. Nemzet. 264. sz.
U. az. A lira él. M. Nemzet. 214. sz.
U. az. Mépegyszer: az új népiességről. Jelenkor. 7. sz.
U. az. Népiesség és nemzeti kultúra. Jelenkor. 5. sz.
Gombos Gyula. Lezüllesztett népiesség. M. Út. 19. sz.
Gosztornyai Lajos. Írók és hősök. Népszava. 246. sz.
Göbel József. A detektívregény. Diárium. 30—32. l.
Gulyás József. Az Árgilus-mese német említése. EPhK. 135. l.
U. az. Hero és Leander. (Ismeretlen magyar széphistória.) IK. 259—269. l.
U. az. Mennysországba jer pajtás! IK. 393. l.
U. az. Ismeretlen vers Napoleonról. IK. 78—79. l.
Gulyás Pál. Magyar írók élete, és munkái. 1. köt. Aachs-Bálint Rezső. V. l.
 XVI. l., 1248 hasáb. — *Ism. Hanskari Erzsébet.* M. Könyvszemle. 208—210. l.
(Gy. A.) Irodalmi problémák. Korunk. 192. l.
Gyalui Farkas. Az «Erdélyi Magyar Hírvivő» célkitűzése és hírek a lapból. Pásztortűz. 263—268. l.
G. Gy. Pásztortűz. Tükör. 462. l.
Gyarmathy Irén. Nagy emberek — édesanyjukhoz. Új Idők. 484. l.
Gyomai György. Az irodalom és a tanyai nép. M. Lélek. 276—277. l.
György Lajos. Az Erdélyi Múzeum története. 1874—1937. Kolozsvár.
 40 l. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 105. sz.) — *Ism. rd. Kat. Szemle.* 91. l.
U. az. Az Erdélyi Múzeum ötven esztendeje. Bpesti Szemle. 259. köt.
 1—22. l.
U. az. Világjáró anekdoták. 252 l. — *Ism. Nouvelle Revue de Hongr.*
 62. köt. 429. l.
Hajnóczy Iván. A legrégibb hazai Horatius-emlék. EPhK. 76. l.
Halasy-Nagy József. Magyar önismeret. — *Ism.* Tükör. 69. l. —
Kárász József. M. Élet. 5. sz. — *Kühár Flóris.* M. Kultúra. 110. l.
Halász Gábor. A realizmus titka. Nyugat. 358—362. l.
Halmy Ferenc. A magyar zsoltsárfarmák francia előzményei. — *Ism.*
Szöllősy Andor. Prot. Szemle. 223—224. l. — *Magyarász Ferenc.* Kat. Szemle.
 90—91. l.
Hamar Zoltán. A kérdőjeles magyar katolikus szépirodalom. M. Kultúra.
 II. 184—186. l.
Hankiss János. «Egyetlen tett: a költő álma...». Erd. Helikon.
 697—700. l.
U. az. Az Érzékenység két arca. Új Idők. 61—62. l.
U. az. Az irodalmi műfajok. EPhK. 291—294. l.
U. az. Izgalom a negyvenes években. Új Idők. 489—490. l.
U. az. Kisebbségi irodalom. Napk. 385—388. l.
U. az. A környezet szerepe az irodalmi műben. Debreceni Szemle.
 305—317. l.
U. az. A magyar ember és a szabadság. M. Lélek. 56—58. l.
U. az. Magyar vonatkozások idegen munkákban. Debrecen. 80 l. —
Ism. Nouvelle Revue de Hongrie. 62. köt. 332. l.
U. az. Thalès Bernard és a magyar írók. IK. 226—241. l.

- U. az.* Petrarca az Urániában. Irodört. 159—163. l.
U. az. Rendületlenül. Fényjelek. 2. köt. 77—85. l.
Hankiss, Jean — *Molnos-Müller Lipót.* Anthologie de la poésie hongroise. Paris. 240. l. — *Ism.* Elek Oszkár. Bpesti Szemle. 259. köt. 124—128. l.
Haraszthy Gyula. Irodalom, ízlés, közönség. Diárium. 252—253. l.
Haraszi Jolán, H. Kolozsvári színház. Ünnepe. 19. sz.
Harsányi András. A legújabb bibliográfiai irodalom. Prot. Szemle. 156—159. l.
U. az. Regnum. Prot. Szemle. 183—185. l.
U. az. Új—rég magyarok. M. Könyvszemle 65—70. l.
Harsányi Zsolt. Beszéd a nem-olvasóhoz. M. Könyvszemle. 6. sz.
U. az. Író és olvasó. P. Hirl. 192. sz.
Hellebronth Kálmán. A magyar testőrségek névkönyve 1760—1918. 543 l. — *Ism.* Gálos Rezső. IK. 186—187. l.
Herczeg Ferenc. Könyvnap. Új Idők. 639—640. l.
Hesze Béla. Katolikus irodalom. Vasárnap. 5. l.
U. az. Népiség az új európai irodalomban. Vasárnap. 186—190. l.
Hont Ferenc. Az eltűnt magyar színjáték. — *Ism.* (—dy—s.) Népszava. 295. sz. — Ujs. 295. sz.
Honti János. A mészároslegény meséje. — *Ism.* (o. d.) P. Lloyd 155. reggeli sz.
Horváth Richárd. Író és vallás. Kat. Szemle. 453—454. l.
Hubay Miklós. A barokk reaktíválása. Esztétikai Szemle. 69—76. l.
Hungarus Viator. Zrínyi Bécsben. Új Idők. 631. l.
Husztai József. Orazio nella letteratura mondiale. Roma. — *Ism.* Révay József. Bpesti Szemle. 257. köt. 94—96. l.
U. az. Der humanistische Hof König Matthias'. Ung. Jahrb. 231—245. l.
Illés Endre. Harc a nagyúrral. Nyugat. 320—324. l.
Illyés Gyula. Mátyás király a nép ajkán. Tükör. 384—387. l.
Jancsó Elemér. Az erdélyi magyar tudomány húsz éve. (1919—1939) Ország Útja. 6—12., 127—130. l.
Janovics Jenő. Az első magyar Hamlet. Pásztortűz. 343—347. l.
Jenei Ferenc. Győr a magyar humanizmus korában. Győri Szemle. 121—142. l. — Önállóan is: 24 l. — *Ism.* EPHK. 295. l.
Jócsik Lajos. Egy műfaj születése és pusztulása. Nyugat. 510—512. l.
U. az. Szlovákiai magyarok könyvtára. Láthatár 261—266. l.
Jónás Alfréd. Színészettörténeti adatok az Országos Széchenyi könyvtárban. M. Könyvszemle. 293—297. l.
Joó Tibor. Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. M. Könyvszemle. 286—291. l.
K. A másfél százados magyar színjátszás. Nemzeti Ujs. 244. sz.
Kádár Imre. Búcsú a kisebbségi színházaktól. Erdélyi Helikon 667—679. l.
Kállay Miklós. Balladák földje. Nemzeti Ujs. 182. sz.
U. az. Erdélyi irodalom. Nemzeti Ujs. 201. sz.
Káráz József, vitéz. A népi írók védelmében. Egyedül vagyunk. 8. sz.
Kardos Albert. A Nyugat Debrecenben — harminc év előtt. Nyugat. 70—74. l.
Kardos Tibor. Deákmuveltség és magyar renaissance. 89 l. — *Ism.* Gáldi László. EPHK. 262—264. l. — Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 332. l.
U. az. Mátyás király és a humanizmus. Mátyás-Emlékkönyv. — *Ism.* K. P. Irodört. 129. l.
Karner Károly. A bibliafordítás revíziójáról. Prot. Szemle. 367—374. l.
Kárpáti Aurél. Az elszabadult színház. Magyarország. 294. sz.
Kassák Lajos. Beszélgetés az olvasóval. M. Nemzet 213. sz.
Kázmér Ernő. A skadari vár építésének legendája és a magyar Kőmíves Kelemen népi ballada. Láthatár. 178—180. l.
Kékky Lajos. A magyar Thália első lépése. Bpesti Szemle. 259. köt. 93—103. l.

- Kelemen Géza.* Felemás vers a XVIII. századból. IK. 80. l.
Kelemen János. Irodalom és könyvnap. Kelet Népe. 13. sz.
Kelemen Sándor. Élet és irodalom. M. Út. 5. sz.
Kelényi B. Ottó. Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagiájához. — *Ism.* t. P. Lloyd. 292. reggeli sz.
Kemény Gábor. Így tűnt el egy gondolat. (A felvidéki magyar irodalom története.) — *Ism.* Magyarság. 124. sz. — Marék Antal. Magyarország 193. reggeli sz. — P. Lloyd. 125. esti sz. — 8 Órai Ujs. 125. sz. — Esti Kurir. 125. sz. — Csuka Zoltán. Láthatár. 281–282. l. — Semetkay József. Új Élet. 299–301. l.
Kemény István. A magyar Erdély — a magyar költők dalaiban. Ujs. 218. sz.
Kende Ferenc. A jugoszláviai magyarság kulturális helyzetéről. Lát-határ. 223–228. l.
Kenyeres Imre. Elmélkedések írókról és irodalomról. M. Kultúrszemle. 1–2. sz.
U. az. Gondolatok egy könyvtárszobában. M. Kultúrszemle. 8. sz.
U. az. Könyvek között. Diárium. 97–101. l.
U. az. Rejtelmes irodalom. — *Ism.* Esti Kurir. 285. sz. — Uj Nemzedék.
285. sz. — Horváth Richárd. M. Kultúra. II. 204. l.
U. az. A tudomány könyvei. Diárium. 243–246. l.
Kerecsényi Dezső. Erdély vagy a magyar enciklopédizmus. Nyugat. 447–450. l.
U. az. Magyar irodalom. Mi a magyar? 297–340. l.
U. az. A magyar irodalom Mátyás korában. Mátyás-Emlékkönyv. — *Ism.* K. P. Irodört. 129. l.
Kerék Imre. Halhatatlan »négy sarok« Ünnepe. 17. sz.
Kerékgyártó Imre. Arany költői iskolája. — *Ism.* Marconnay Tibor. Magyarság. 250. sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 202. l. — Th. G. Élet. 898. l.
U. az. A 150 éves magyar játékszín. Élet. 666–667. l.
U. az. Írás és nemzetnevelés. M. Kultúrszemle. 9. sz.
Keresztury Dezső. Balaton. 72 l. — *Ism.* K. S. Kat. Szemle. 471. l. — p. i. Jelenkor. 11. sz. — Lukács Károly. U. o. 13. sz. — T. G. Élet. 858. l. — r. j. Tükör. 420. l. — K., E. P. Lloyd. 107. esti sz. — Kerpel Jenő. M. Prot. Lapja. 75. l. — G. J. M. Út. 29. sz. — Nouvelle Revue de Hongr. 63. köt. 159. l. — Ujs. 151. sz. — Uj Nemzedék. 122. sz.
U. az. Goethe und Ungarn. P. Lloyd. 211. reggeli sz.
U. az. Klasszikusok. Jelenkor. 5. sz.
U. az. A magyar önismeret útja. Mi a magyar? 137–168. l.
U. az. Nagyszalonta és Zágon között. Jelenkor. 18. sz.
U. az. Siebenbürgische Literatur. P. Lloyd. 294. reggeli sz.
U. az. Sorge um unser Theater. P. Lloyd. 67. reggeli sz.
U. az. Színi hatás. Jelenkor. 9. sz.
U. az. Színházunk gondja. Élet. 262–265. l.
U. az. Az új magyar népiség problémái. Jelenkor. 20. sz.
U. az. Zwischen Nagyszalonta und Zágon. P. Lloyd. 209. reggeli sz.
Kertész Ákos. A Teleki-könyvtár kincsei. Ujs. 262. sz.
k. g. A versekről. Népszava. 48. sz.
K. I. A magyar könyvkiadás sorskérdéseiről. Diárium. 42. l.
U. az. A regény. Diárium. 234. l.
Kisbéry János. Irodalmi bazár. Kalangya. 464–467. l.
Kodolányi János. A Belvárosi Színház vége. Vigilia. 348–356. l.
Kolos Endre. Irodalmi élet a Felvidéken. Pannonhalmi Szemle. 268–277. l.
Kolozsvári Grandpierre Emil. Az író és a regényhősök. Prot. Szemle. 170–175. l.

- Komlós Aladár.* «Az asszimiláció kora», a magyar irodalom és a zsidók. Klny az IMIT Évkönyvéből. 170—201. l.
- Kornis Gyula.* Az irodalmi műveltség értéke. Bpesti Szemle. 257. köt. 18—39. l. — Önállóan is. — Ism. (ó.) M. Középiskola. 94—95. l.
- U. az.* Az irodalmi műveltség értéke. M. Nemzet. 64. sz.
- Kós Károly.* Néhány szó a fiatal írók valóság-irodalmához. Erd. Helikon. 60—64. l.
- Kósa János.* Az utánnomás eltiltása Magyarországon. M. Könyvszemle. 377—389. l.
- U. az.* L'opinion française et la Hongrie au siècle dernier. Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 163—169. l.
- Kovách Andor.* Vidéki színjátszás tegnap és ma. Egyedül vagyunk. 4. sz.
- Kovács György.* Lélekmagvarság. (Gondolatok egy erdélyi magyar író ötvenedik születésnapján.) Ujs. 292. sz.
- Kovács Katona Jenő.* Új erdélyi könyvkiadó. Korunk. 264. l.
- Kovács László.* Az erdélyi költő politikája. Erd. Helikon. 517—524. l.
- Kovács Máté.* A rokokó költő képzelete. Debreceni Szemle. 25—31. l.
- Kovai Lőrinc.* Az irodalom «értékelmélete.» Népszava. 215. sz.
- Kozcsa Sándor.* Bevezetés a bibliográfiába. 116 l. — Ism. 1939: Kunszery Gyula. M. Prot. Lapja. 47. l. — M. Kultúrszemle. 1. sz. — K. J. M. Közigazgatás. 13. sz. — M. Nyör. 21. l. — Hajdú János. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 72. köt. 308. l. — Zsoldos Jenő. Libanon. 38. l. — Tükör. 583. l. — Diárium dec. sz. — 1940: V. S. Új Élet. 47. l. — Merényi Oszkár. Prot. Szemle. 31—32. l. — Hankiss János. Debr. Szemle. 47. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 39. köt. 433. l.
- U. az.* Erdély magvarságának szellemi vezetői. Fényjelek. 2. köt. 48—57. l.
- U. az.* Erdély szellemi élete. Erdély. 99—126. l.
- U. az.* Az 1937-ik év irodalomtörténeti munkássága. — Ism. (ó.) Libanon. 28. l.
- U. az.* Az 1938-ik év irodalomtörténeti munkássága. — Ism. Harsányi András. Prot. Szemle. 158. l. — Galambos Gruber Ferenc. M. Kultúra. 109. l. — (ó.) Libanon. 62. l. — t. P. Lloyd. 62. esti sz.
- U. az.* Az 1939-ik év irodalomtörténeti munkássága. IK. 97—104., 195—208., 307—320., 405—420. l.
- U. az.* Magyar Könyvészet 1911—1920. I. köt. A—K. VIII., 538 l. — Ism. Pintér Jenő. Irodört. 79. l. — Szabó Dávid. IK. 189—190. l. — Harsányi András. Prot. Szemle. 158. l. — Galambos Gruber Ferenc. M. Kultúra. 109—110. l. — Szemző Piroska. Kat. Szemle. 250—251. l. — T. T. P. Lloyd. 122. esti sz. — Kertész János. M. Közigazgatás. 22. sz. — M. Nemzet. 75. sz. — Kenyeres Imre. Diárium. 26—29. l. — Dezsényi Béla. Láthatár. 156—157. l. — (te.) P. Hírl. 163. és 264. sz. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 39. köt. 433. l.
- U. az.* Az új magyar irodalom városszemlélete. Magyar problémák. 8—11. l.
- Környei Elek.* A pozsonyi Toldy-kör ma. Láthatár. 229—231. l.
- K. P.* Magyar Irodalmi Ritkaságok. Irodört. 131—133. l.
- Kristóf György.* Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig. (1867—1919.) 29 l. — Ism. L. S. Ung. Jahrb. 137. l.
- U. az.* Az erdélyi magyar hírlapirodalom története a kiegyezésig. Kolozsvár. — Ism. Dezsényi Béla. Láthatár. 204—205. l.
- Kuckhof, Joseph.* Das Spiel vom Heiligen Stephan. Ung. Jahrb. 267—330. l.
- Kulcsár Adorján.* Százéves balatonfüredi panaszkönyv. IK. 183—185. l.
- Kunszery Gyula.* A költőtől a közönségig. M. Nemzet. 250. sz.
- Lajos Árpád.* A magyar nép játéka. — Ism. 8 Órai Ujs. 281. sz. — D. v. Keresztúry. P. Lloyd. 294. reggeli sz. — (k. gy.) Népszava. 273. sz. — Pallós László. M. Kultúra. II. 204. l.
- Lánc László.* A magyar nép drámai hagyományai. Kelet Népe. 5—6. sz.
- Lázár Béla.* Költészet és jellem. Koszorú. 6. köt. 229—231. l.
- Lendvai István.* Egy eltűnt budai kávéházról. M. Nemzet. 98. sz.

- U. az. Költészet és intellektus. Kat. Szemle. 303—305. l.*
Loschi, Mária A. S. S. I. tritici d' Ungheria. Torino. — Ism. Corvina. 79. l.
Losonczy Géza. Az irodalom becsülete. Népszava. 233. sz.
U. az. Nemzedékproblémák és muló divatok. Népszava. 285. sz.
U. az. A regény regénye. Népszava. 293. sz.
Lovass, Julius. Kindheit und Pubertät im modernen ungarischen Roman. P. Lloyd. 26. esti sz.
Lukács György. A harmonikus ember eszménye és az irodalom. Korunk. 1—8. l.
Magyar Bálint. A magyar színészet másfél százados jubileuma. Híd. 5. sz.
Makay Gusztáv. Bíráló vagy könyvismertetés. Diárium. 121—123. l.
U. az. Divatregény, — «exclusiv» regény. Diárium. 234—239. l.
U. az. Erdély költői. M. Szemle. 39. köt. 150—159. l.
U. az. Katolikus regényírók. Vigilia. 299—307. l.
U. az. Magyarság és halálhílet. Napk. 81—89. l.
Makkai László. Erdély irodalma. Erdély. 171—178. l.
U. az. Magyar irodalom a román Erdélyben. Erdély. 267—273. l.
Makkai László és M. Horváth Magda. A magyar könyvgyűjtő kézikönyve. 231 l. — Ism. Kozocsa Sándor. ÍK. 88. l. — Harsányi András. Prot. Szemle. 158. l.
Makkai Sándor. Írók és nevelők. M. Út. 9. sz.
U. az. Papier und Literatur. P. Lloyd. 4. reggeli sz. és 10. reggeli sz.
Maller Sándor. Ossian Magyarországon. Debrecen. 64 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Irodört. 168. l.
Manga János. Felvidéki dudások. Tükör. 96—99. l.
Márai Sándor. Író és hatalom. P. Hirl. 16. sz.
U. az. Az író és témája. M. Kulturszemle. 6. sz.
U. az. Papír és irodalom. P. Hirl. 6. sz.
U. az. Ponyva. Új Idők. II. 638—639. l.
U. az. Versek. P. Hirl. 126. sz.
Marék Antal. Mai dunántúli lírikusok. — Ism. Fábíán István. Napk. 380—381. l.
Mártonvölgyi László. Zarándokúton a Kárpátok alatt. Nyitra. 156 l. — Ism. ss. Irodört. 167—168. l.
Mátrai László. Irodalom — műalkotás. Diárium. 200—202. l.
Menyhért Sándor. Szeretettel várjuk Ábelt, Uz Bencét és a Jézusfaragó embert. M. Nemzet. 192. sz.
M. Gy. ifj. A könyvnap után. Ref. Élet. 23. sz.
Mihály László. A huszonöt éves Pásztortűz. Napk. 51—53. l.
Miskolci Albert. Színházi műnyelv. Magyarosan. 46—47. l.
M. K. Erdély. Diárium. 146—147. l.
U. az. A jó könyvcím. Diárium. 43. l.
Moldvai Klára. Az 1870-es évek irodalmi élete. 95 l. — Ism. t. P. Lloyd. 20. esti sz. — Berczik Árpád. ÍK. 305. l.
Molnár Ágnes. Debreceni arcok a felvilágosodás századából. — Ism. Borbély László. M. Prot. Lapja. 31. l. — Csűrös István. Ref. Élet. 21. sz.
Moller Károly. A magyar nép az új magyar regényben. Erd. Helikon. 201—211. l.
Móricz Zsigmond. Könyvnap kiadvány. M. Kulturszemle. 6. sz.
M. T. Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése. Irodört. 107. l.
Musnai László. Háromszáz éves ismeretlen unitárius káté. M. Könyvszemle. 391—393. l.
Nagy Adorján. Romlik a színpadi beszéd. M. Szemle. 38. köt. 72—78. l.
Nagy Lázár. Az erdélyi magyar színészet hőskora. (1792—1821.) Bevezetéssel ellátta: Jancsó Elemér. (Erdélyi Ritkaságok, 1.) Kolozsvár. 109 l. — Ism. N. Z. Irodört. 28. l. — Debr. Szemle. 47. l. — Heszke Béla. Vasárnap. 24. l. — Mihály László. Napk. 374—375. l. — Gál István. M. Nemzet. 184. sz.

- Nagy Lenke.* Érdekes asszonyok. Új Magyarország. 294. sz.
Németh László. A döntés éveire. Kelet Népe. 14. sz.
U. az. Kisebbségben. — *Ism.* Tóth Béla. Új Élet. 100—103. l. —
Herceg János. Kalangya. 257—260. l. — *Szenczei László.* Erd. Helikon. 48—48. l.
U. az. Költők a gyermekszobában. Híd. 2., 4. sz.
U. az. Mi a magyar? M. Élet. 1—5. sz.
U. az. A minőség forradalma. (Tanulmányok.) — *Ism.* Koczogh Ákos.
M. Élet. 9. sz. — *I. S. P. Lloyd.* 176. esti sz.
U. az. Parasztkollégium. Magyarország. 67. reggeli sz.
U. az. Sziget Erdélyben. Kelet Népe. 7—8. sz.
U. az. Színház papírból. Híd. 6. sz.
Oláh György. A költő és az új világ. Egyedül vagyunk. 7. sz.
Ortutay Gyula. Kis magyar néprajz. 208 l. — *Ism.* Kúhár Flóris.
Kat. Szemle 409—410. l.
U. az. Mese és valóság. Nyugat. 113—114. l.
U. az. Miklós-napi névszokások. Tükör. 561—564. l.
U. az. Székely népmesék. Tükör. 443—445. l.
U. az. Ungarische Volksbräuche am Nikolaustag. Ungarn. 304—
307. l.
—*os.* «Nemes ponyva.» Bpesti Szemle. 258. köt. 176—181. l.
Ókrös Irén. A sallangos költészet. (Petőfi hatása az ötvenes években.)
Debrecen. 74 l.
Pallós Kornél. Szent István és kora a magyarországi drámai irodalom-
ban. Klny. a Regnum Évkönyvből. 98—136. l. — *Ism.* A. L. Irodört. 79—80. l.
Pap Ferenc. A magyar biblia története Károli Gáspárig. Ref. Élet.
39. sz.
Pap Gábor. A magyar népiesség vitája. Korunk. 245—251. l.
Papp Antal. Az elmerült színházi élet. M. Nemzet. 270. sz.
U. az. Irástudók árulása. M. Nemzet. 211. sz.
U. az. Irodalmi divatok. M. Nemzet. 256. sz.
U. az. Színész vagy rendező? M. Nemzet. 74. sz.
Papp Jenő. Irodalmi kávéház. Új Magyarország. 219. sz.
Parádi Jenő. A húszesztendő kolozsvári Minerva. Láthatár. 168—
171. l.
Péntek Ilona. Verses epikai költészetünk a XX. században. Debrecen.
88 l. — *Ism.* Berczik Árpád. IK. 192—193. l.
Perédi György. Várad emlékek. A magyar színjátszás megmentése.
Ujs. 209. sz.
Pogány Ö. Gábor. Erdélyi ritkaságok. Ország Útja. 301—302. l.
U. az. A népi irodalom művészi rangja. Ország Útja. 100—105. l.
U. az. Örökifjú és koravén színjátékok. Kelet Népe. 9. sz.
U. az. A színházi év ele. Jelenkor. 18. sz.
Polgár Géza. Két szenzációs színházi bemutató — ötven évvel ezelőtt.
Ujs. 286. sz.
Pólya Jenő. Orvosok az irodalomban. Ujs. 286. sz.
pög. Színpadi kísérletek. Kelet Népe. 11. sz.
Pukánszky Kádár Jolán. Hivatásos színjátszóink első előadásai.
IK. 344—355. l.
U. az. Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. X, 878 l., 3 mell. —
Ism. Solt Andor. Irodört. 77—78. l.
U. az. 150 Jahre ungarischer Schauspielkunst. Ungarn. 266—272. l.
Pünköszt Andor. Vizsoly. Ujs. 14. sz.
Radó Polikárp. Középkori liturgikus könyvek és bibliák. M. Könyv-
szemle. 362—372. l.
Radocsay Dénes. Két évszázad Erdély irodalmi életéből. Nemzeti Ujs.
187. sz.

- Rédey Tivadar.* Egy év magyar drámatermelése. Bpesti Szemle. 259. köt. 112—120. l.
- U. az.* Hat év magyar színművészete. Bpesti Szemle. 256. köt. 139—150. l.
- U. az.* Jelentés az 1940. évi Vojnits-jutalomról. Akad. Ért. 353—362. l.
- U. az.* Kolozsvár helye színbázi kultúránkban. Nyugat. 473—474. l.
- Révész Ferenc.* A paraszt a magyar irodalomban. Népszava. 191. sz.
- U. az.* A szabadságeszme a magyar irodalomban. Népszava. 175. sz.
- Rezek S. Román.* Mi az irodalom? Pannonh. Szemle. 370—372. l.
- Riedl Frigyes.* A magyar dráma története. I. köt. (M. Irod. Ritkaságok. 43. sz.) 172 l. — *Ism. Alszechy Zsolt.* Irod. tört. 26—28. l. — *K. D. Prot.* Szemle. 26. l. — *Lukács Gáspár.* Kat. Szemle. 249. l. — *M. Szemle.* 38. köt. 108. l.
- U. az.* A magyar dráma története. II. rész. (M. Irod. Ritkaságok. 44. sz.) — *Ism. K. P. Irod. tört.* 132—133. l.
- Robotos Imre.* A magyar faluregény. Korunk. 274—279. l.
- Rónay György.* Antológiák. Nyugat. 363—369. l.
- U. az.* A költő és az új világ. M. Kultúra. II. 168—170. l.
- U. az.* Mégegyszer a «Fiatalokról.» Napk. 289—294. l.
- U. az.* Stílus és lélek. (A modern magyar irodalom.) M. Kultúrszemle. 9—12. sz.
- U. az.* A titokzatos szó: Erdély. Élet. 746—747. l.
- Rozmán Erik.* A török kérdés a magyar irodalomban. Pannonhalma. 74 l.
- Rozványi Vilmos.* Technika és színházkultúra. M. Kultúra. 202—204. l.
- S. A.* A szabadtéri színház alkonya. Tükör. 415—416. l.
- Sajó Géza.* Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia régi főtthkari levéltárának rendezése körül végzett munkálatokról. Akad. Ért. 365—370. l.
- Sándor István.* Az író és a végítélet. M. Kultúra. II. 134—135. l.
- U. az.* A lázadó regény. Napk. 189—192. l.
- Sándor László.* Új magyar lírikusok csehül. Látóhatár. 24—25. l.
- Sárkány Oszkár.* Könyvek és ifjúság. Ország Útja. 160—165. l.
- Schmuck Paszkál.* A győri Szabadegyetem (irodalmi munkássága.) Győri Szemle. 149—164. l.
- Schöpfung Aladár.* Búcsú a Napkelet-től. Nyugat. 478—479. l.
- U. az.* Színházi tükrök. Tükör. 345—347. l.
- Schulek Tibor.* A magyar egyházi énekeskönyvről. Prot. Szemle. 49—52. l.
- Semethay József.* Önéletrajz regényben. M. Szemle. 38. köt. 250—256. l.
- U. az.* A regény nagy zűrzavara. Diárium. 240—242. l.
- U. az.* Számonkérés. Új Élet. 25—34. l.
- Siklóssy László.* Az első országgyűlési napló és jegyzőkönyv problémája. Sajtó. 7. — 8. sz.
- U. az.* Magyar költők találkozása Erdellyel. P. Hirl. 201. sz.
- U. az.* Az országgyűlési beszéd története. Kornis Gyula előszavával. 605 l. — *Ism. Wagner József.* Bpesti Szemle. 256. köt. 91—94. l. — *Szimon Andor.* Keresk. Szakokt. 47. köt. 198—201. l. — *Hungarus Viator.* M. Lélek. 90. l. — *Magyarász Ferenc.* Kat. Szemle. 51—52. l. — *Zimándi Pius.* Vigilia. 150—152. l. — *Szabolcsi Szemle.* 85—86. l. — (B. Sz.) Ung. Jahrb. 379. l.
- Solt Andor.* Mátyás király a magyar szépirodalomban. Mátyás-Emlékkönyv. — *Ism. K. P. Irod. tört.* 129. l.
- Solymossy Sándor.* Le dragon dans les contes populaires hongrois. Nouvelle Revue de Hongr. 63. köt. 33—41. l.
- U. az.* Hegedőseink jelentősége a középkorban. Ethnographia. 15—26. l.
- Somos Jenő.* A Magyar Irodalmi Ritkaságok jubileuma. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 73. köt. 300—301. l.
- Sós Endre.* Fejek és elvek. (Tanulmányok.) — *Ism. S. I. Mult és Jövő.* 93. l. — *Kohn Zoltán.* Libanon 58. l.
- Sötér István.* Francia szellem a régi magyar irodalomban. — *Ism. Uj Nemzedék.* 275. sz.

Staud Géza. Dramaturgiai dolgozatok. 113 l. — lsm. rtr. Irodört. 166—167. l.

U. az. Magyar színészeti bibliográfia. 352 l. — lsm. Solt Andor. Irodört. 26. l. — —h —a. M. Középiskola. 58. l. — d. t. — Kat. Szemle. 249—250. l. — Galamb Sándor. EPhK. 99—100. l.

U. az. Színháztudományi alapkérdések. EPhK. 33—43. l.

Suhay Imre, nemes. Költő és katona. Uj Idők. 53—54. l.

Surbán Zoltán. A magyar katolikus regényről. Jelenkor. 18. sz.

Szabó Imre. Szellemtudomány és pozitívizmus. Korunk. 529—534. l.

Szabó László, Cs. Magyar költők hitvallása. Uj Idők. 318—322. l.

Szabó Lőrinc. A műfordítás öröme. Uj Idők. 14. l.

Szabó Pál, vitéz. A m. kir. Erzsébet-Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs. 290 l., 1104 hasáb. — lsm. Harsányi András. Prot. Szemle. 158—159. l. — (T. D.) Uj Magyarság. 192. sz. — Bóka László. Ország Útja. 120. l. — Y. M. Könyvszemle. 96—97. l. — Dénes Tibor. M. Kultúra. II. 160. l.

Szabolcs Ferenc. A nemzeti játékszin eszméje a magyar és német irodalomban. (Minerva-könyvtár. 119. sz.) 102 l. — lsm. K. P. Irodört. 28—29. l.

U. az. A Nemzeti színház államosításának százéves fordulója. Uj Magyarság. 182. sz.

Számadó Ernő. A halhatatlan népköltészet. Fáklya. 2. sz.

U. az. A mese művészete. Fáklya. 1. sz.

Szarvasi Margit. Magánkönyvtáraink a XVIII. században. 132 l. — lsm. Istványi Géza. Prot. Szemle. 61—62. l. — Jánosi Gy. Pannonh. Szemle. 389. l. — Bóka László. Ország Útja. 31—32. l.

Szász Károly. A magyar dráma története 352 l. — lsm. Galamb Sándor. IK. 84—85. l. — Kéky Lajos. Budapesti Szemle. 256. köt. 151—156. l. — K. D. Prot. Szemle. 26. l. — Gömöri János. Jelenkor. 3. sz. — M. Szemle. 38. köt. 108—109. l. — Gálos Rezső. Pannonia. 139—142. l. — Vietórisz József. Szabolcsi Szemle. 180—184. l.

Szemző Piroška. A Pester Zeitung engedély-okirata. M. Könyvszemle. 251—266. l.

Szentimrei Jenő. A jubiláló Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság. Korunk. 61—64. l.

Szerb Antal. A holdvilág. Uj Idők. II. 550. l.

U. az. A magyar irodalom a latin leánya. M. Nemzet. 73. sz.

U. az. Természet vagy táj. Nyugal. 475—477. l.

Sz. F. A Nemzeti Színház országos pártolás alá vétele. Nemzeti Ujs. 175. sz.

Szidor. Az írók háta. M. Nemzet. 48. sz.

Szieberth Imre. A műkedvelő színjátszás kézikönyve. — lsm. Radocsay Dénes. Ország Útja. 32. l.

Szűj Gábor. A költő és az új világ. M. Ut. 32. sz.

Szűj Rezső. A magyar könyv útja. M. Élet. 9. sz.

Sziklay János. A kávéforrástól a sajtókamaráig. Sajtó. 1—3. sz.

Szimonidesz Lajos. A «debreceni biblia» sorsa. M. Könyvszemle. 236—241. l.

Szimyei Ferenc. Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. 1. köt. 611 l. — lsm. Baránszky Jób László. Irodört. 74—76. l. — Zsigmond Ferenc. IK. 82—84. l. — Császár Ernő. Bpesti Szemle. 256. köt. 82—85. l. — D. D. Prot. Szemle. 93—94. l. — Urbán Ernő. Élet. 439. l. — Sándor István. M. Kultúra. 34. l. — Kozoca Sándor. Kat. Szemle. 243—244. l. — M. Szemle. 39. köt. 167. l. — Fábán István. Napk. 48—51. l.

Szira Béla A színházi évad. Kat. Szemle. 309—312. l.

Szirmai Károly. Egy képes hetilap tervének margojára. Kalangya. 406—407. l.

Szinyai Zoltán. A magyar író sátorfája. Ujs. 123. sz.

Sz. P. Parasztírók a Vigadóban. Kelet Népe. 10. sz.

Tamás Ernő. Emléktáblával jelölik meg a Várszínházat. P. Hirl. X. 3. sz.

U. az. A Hölgyfutár és a divatlapok a magyar irodalomban. Légrády Testvérek Naptára.

U. az. Magyar Hamletek. P. Hirl. 5. sz.

U. az. A magyar színészet nagyjai. A P. Hirl. Az ezeréves Magyarország kiadványában. Klny is. — Ism. Esti Kurir. IX. 11. sz. — M. Sajtó. XI. 15. sz.

U. az. Régi nagy színészek pályájukról. P. Hirl. 297. sz.

Tápay-Szabó László. Irodalmi vizűzőn. Ujs. 264. sz.

Tavaszy Sándor. Az irodalmi műveltség a keresztyén ember életében. Pásztortűz. 111—113. l.

U. az. Új népiség. Pásztortűz. 1—4. l.

Timár Magda. Schopenhauer, Darwin, Nietzsche nyomában. 78 l. — Ism. László István. Kat. Szemle. 92. l.

Tolnai Gábor. Könyvek a «ponyván». Nyugat. 153—154. l.

U. az. Régi magyar főúrak. 176 l. — Ism. Kósa János. Jelenkor. 3. sz. — (—a —r.) Kat. Szemle. 52. l. — M. Szemle. 38. köt. 109. l.

Tóth Árpád. Bírálatok és tanulmányok. Debrecen. — Ism. (—en.) Libanon. 29 l.

Tóth Béla. Irodalmunk új útjai. Új Élet. 137—139. l.

U. az. Népi íróink. Új Élet. 256—258. l.

Tóth László. A magyar háborús regény története. 145 [3] l. — Ism. B. I. Irodört. 166. l. — Új Nemzedék. 107. sz.

Trócsányi Zoltán. Überschwemmungen im alten Ungarn. P. Lloyd. 90. reggeli sz.

Tr. Z. Könyvkiadók családságai a XVIII. században. M. Könyvszemle. 403—405. l.

Turóczi-Trostler József. Kegyettségre serkentő, szíveket vidámító, elmét mulattató históriák és mesés fabulák. Gyoma. 104 l. — Ism. —y. P. Lloyd. 10. esti sz. — Irodört. 28. l. — hj. Kelet Népe. 7. sz. — —a. Kat. Szemle. 345. l. — Bóka László. Ország Útja. 212—213. l. — Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 429. l. — Zsoldos Jenő. Libanon. 57. l. — Elek Oszkár. Bpesti Szemle. 259. köt. 246—250. l.

Vajda Endre. Irónők regényei. Prot. Szemle. 83—87. l.

Vajthó László. Magyar újdonságok színházaink műsorán. Prot. Szemle. 176—180. l.

Vályi Nagy Géza. A magyar katonaköltészet. — Ism. Az író munkájáról. Koszorú. 7. köt. 50. l. — Új Nemzedék. 215. sz. — (S—y.) P. Hirl. 259. sz.

Varjú János. A szombatosok költészete. 80 l. — Ism. L. S. Ung. Jahrb. 169—170. l.

Várkonyi Nándor. Dunántúli tájköltészet. Nyugat. 244—249. l.

U. az. Magyar katonaköltők. Pécs. 232 l. — Ism. EPhK. 296. l. — —y. P. Lloyd. 263. esti sz. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 175—176. l.

Városi István. Magyar katolikus szépirodalom. M. Kultúra. 96—99. l.

U. az. Világnezet az irodalomban. M. Kultúra. II. 103—105., 116—117. l.

Vass Klára. A szellemtudományok magyar bibliográfiája. 1935. XIII., 225 l. — Ism. Hegedűs Zoltán. IK. 89. l.

Vass László. Az eltűnt ősi magyar színjáték nyomában. Magyarország. 95. esti sz.

U. az. A magyar írók szentföldje. Magyarország. 275. reggeli sz.

U. az. Mit hoz az idei könyvnap? Magyarország. 118. reggeli sz.

U. az. Négy város szerepe a felvidéki irodalomban. Láthatár. 1—4. l.

Vázsonyi Endre. A százötvenéves «közönséges játéknéző hely». Ujs. 294. sz.

Verecs Péter. A mai magyar népi írókról. Korunk. 516—523. l.

U. az. Miről énekeljenek a költők? Kelet Népe. 17. sz.

U. az. «Urbanusok» és «népiesek». Ország Útja. 26—27. l. — Bóka László válasza. U. o., 27—28. l.

Verecs Sándor. Erdélyi népdalok. Fényjelek. 2. köt. 66—72. l.

- Verzár Frigyes.* Erasmus magyar orvosa és magyar barátai. Debr. Szemle. 84—85. l.
- Victor János.* A bibliafordítás problémája. Prot. Szemle. 101—105. l.
- Vita Zsigmond.* Magyar színészet Nagyenyeden 1828-ban. Erd. Múzeum. 53—57. l.
- Voinovich Géza.* Erdély köszöntése. Bpesti Szemle. 259. köt. 107—108. l.
- U. az.* A regényről. Bpesti Szemle. 256. köt. 201—206. l. és M. Nemzet. 35. sz.
- Waldapfel József.* A székelyudvarhelyi kódex. IK. 242—258.; 356—367. l.
- Y. y.* Az élő Erdély. Nemzeti Ujs. 196. sz.
- Zimándi Pius.* Kódexirodalmunk és a társadalmi kérdések. Theologia. 302—312. l. Klny is.
- Zlinszky Aladár.* Elnöki megnyitó. Irodrtört. 1—5. l.
- U. az.* Művészi hangfestés és hangutánzás. — Ism. Elek István. Esztétikai Szemle. 86—88. l.
- Zolnai Béla.* Dilettáns puristák. M. Szemle. 39. köt. 326—334. l.
- U. az.* A magyar biedermeier. — Ism. 8 Órai Ujs. 283. sz. — Tükör. 623—624. l. — D. v. Keresztúry. P. Lloyd. 294. reggeli sz. — Népszava. 285. sz. — Ujs. 276. sz. — M. Nemzet. 268. sz.
- U. az.* A magyar stílus. Mi a magyar? 217—262. l.
- U. az.* A nyelv titkai. Tükör. 224—227. l.
- U. az.* La ballade épique. Helicon. 2. köt.
- U. az.* A száztízéves «borúra derű». M. Nemzet. 235. sz.
- Zoványi Jenő.* Kutatások a «Bujdosó magyarok fustölgös csepűje» szerzője után. M. Könyvszemle. 165—169. l.
- Zsigmond Ferenc.* A debreceni kollégium és a magyar irodalom. Debrecen. 200 l. — Ism. Kulesár Béla. IK. 398—400. l. — S. Szabó József. Prot. Tanügyi Szemle. 345—348. l.
- Zsoldos Jenő.* A Pester Tageblatt és az Athenaeum. Libanon. 6—11. l.
- Ararat.* Zsidó Évkönyv 1940-re. — Ism. Mult és Jövő. Jan. sz. 355. l.
- (s.) Libanon. 30. l.
- Ein Perlenstrauss ungarischer Dichtungen.* Ford.: Hans Leicht. — Ism. K. J. Uj Magyarország. 16. sz.
- El Corazon del Mundo.* Ford.: László Pál. Buenos Ayres. — Ism. 8 Órai Ujs. 108. sz.
- Az eltévedt lovas Magyarország.* 14. esti sz.
- Erdély elbeszélői.* — Ism. Uj Nemzedék. 292. sz. — y. P. Lloyd. 291. reggeli sz. — Ujs. 288. sz.
- Erdélyi Magyar Hírvivő.* Tükör. 613. l.
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. 1859—1934.* Kolozsvár. (1937.) 346 l. — Ism. k. l. Bpesti Szemle. 256. köt. 218—220. l. — Harsányi András. M. Könyvszemle. 406—409. l.
- A falu színháza.* Magyarország. 181. reggeli sz.
- Fekete barázdák alól.* (Somogyi paraszt költők antológiája.) — Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk. 61—62. l.
- Gárdonyi — Évkönyv.* Szerk.: Simon Lajos. — Ism. Ujs. 121. sz.
- Horatius noster.* 2. kiad. 200 l. — Ism. — y. P. Lloyd. 121. esti sz. — M. Szemle. 39. köt. 163. l. — 8 Órai Ujs. 119. sz. — Uj Nemzedék. 122. sz.
- Kenyeres Imre. Diárium. 139—140. l.
- Az irodalom és a nemzetnevelés.* Magyarország. 49. reggeli sz.
- Írók a viharban.* — Ism. — y. P. Lloyd. 128. esti sz. — 8 Órai Ujs. 122. sz. — Ujs. 122. sz.
- Istenes énekek.* Szerk.: R. Berde Mária, Orth Győző és Róth Jenő. Nagyvárad. 366 l. — Ism. Benedek Marcell. Prot. Szemle. 155—156. l. — Finta Gerő. Pásztortűz. 173—174. l.
- Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve.* Szerk.: Szemere Samu. Ism. Zsoldos Jenő. Libanon. 91—92. l.

Karácsonyi lángok. Új magyar írók antológiája. — Ism. (—ó.) Magyarság. 16. sz.

Kié a mese? Tükör. 413. l.

Magvető. Szerk.: Móricz Zsigmond. — Ism. Kelet Népe. 13. és 14. sz. — y. P. Lloyd. 123. reggeli sz. — Herceg János. Kalangya. 474. l. — 8 Órai Ujs. 125. sz. — Ujs. 139. sz. — Esti Kurir. 127. sz. — Uj Nemzedék. 123. sz. — k. Nemzeti Ujs. 125. sz. — K. H. G. Népszava. 122. sz. — Kenyeres Imre. Diárium. 111. l. — András Károly. Új Élet. 207. l. — Lám Frigyes. M. Kultúra. II. 139. l.

Magyar szók — a román megszállás alatt. Esti Kurir. 205. sz.

Magyar Költők a szabadságért. Szerk.: Benedek Marcell. 128 l. — Ism. M. Szemle. 38. köt. 107. l. — Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 427. l.

Magyar Könyvészet. 1936. XXI., 513 l. — Ism. Kozocsa Sándor. IK. 87—88. l. — Harsányi András. Prot. Szemle. 156—158. l. — EphK. 136. l. — (bb.) P. Lloidy. 32. reggeli sz. — G. S. Irodört. 29. l. — Gáspár Ilona. M. Női Szemle. 65. l. — M. Kultúra. 64. l. — Nouvelle Revue de Hongr. 62. köt. 333. l. — Trócsányi György. M. Könyvszemle. 298—301. l. — (—s.) Libanon. 60. l. — Ujs. 60. sz. — M. Nemzet. 75. sz. — Seléndy Andor. Hadtört. Közlemények. 138—139. l. — G. G. M. Statisztikai Szemle. 440—441. l.

Magyar Nemzeti Lant. Szerk.: Bóka László. — Ism. — y. P. Lloyd. 123. reggeli sz. — Barankovics István. Ország Útja. 206—208. l. — Esti Kurir. 127. sz. — (—dy —s.) Népszava. 122. sz. — Lukács Gáspár. Diárium. 135. l. — András Károly. Új Élet. 207. l.

Magyar Reneszánsz. Szerk.: Dékány András. — Ism. (E.) Magyarság. 126. sz. — (K.) Uj Magyarság. 123. sz. — Ujs. 125. sz.

A magyar színészet 150 éve. P. Hirl. 245. sz.

Magyar Zsidó Írók Dekameronja. Szerk.: Sós Endre. — Ism. Lukács István. Korunk. 280. l.

Mátyás király emlékkönyv. Szerk.: Lukinich Imre. I—II. k. 574, 524 l. — Ism. K. P. Irodört. 129—130. l.

A nagykőrösi ref. Tanítóképzőintézet története. (1839—1914.) Szerk.: Osváth Ferenc. Nagykőrös. — Ism. Vajthó László. Bpesti Szemle. 258. köt. 57—60. l. — vitéz Szőnyi Sándor. Prot. Szemle. 60—61. l. — Szakál János. M. Paedagógia. 74—75. l. — Nánási Miklós. Prot. Tanügyi Szemle. 135—136. l.

A Nemzeti Színház. Pest. 176. sz.

Pécsi Antológia. — Ism. Marconnay Tibor. Magyarság. 45. sz.

A Petőfi-Társaság erdélyi tagjai. Koszorú. 7. köt. 60. l.

Regnum. Egyháztörténeti évkönyv. 1—3. köt. 394, 288, 316 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Kat. Szemle. 278—279. l.

Románia és a magyar irodalom. Magyarország. 75. reggeli sz.

Séta bölcsőhelyem körül. (Erdélyi írók vallomásai.) 198 l. — Ism. — rf. Kat. Szemle. 415—416. l. — M. Szemle. 39. köt. 446. l. — Kolos Endre. Pannonh. Szemle. 383—384. l. — Ujs. 230. sz. — Marconnay Tibor. Magyarság. 256. sz. — Esti Kurir. 231. sz. — Uj Nemzedék. 243. sz. — n. Nemzeti Ujs. 238. sz. — Jelenkor 21. sz.

Száz év előtt. Az első magyar-zsidó írónemzedék. Szerk.: Turóczi-Trostler József és Zsoldos Jenő. 120 l.

Százhuoros hegedű. Szerk.: Lovag Sándor. — Ism. (phr.) Esti Kurir. 71. sz.

Testvériesen. Tíz magyar költő könyve. — Ism. Zalai Fodor Gyula. Napk. 61—62. l.

Tizenkét költő. — Ism. Sándor Pál. Korunk. 708—710. l.

Uj Aurora. Fialat költők antológiája. — Ism. Geréb László. Vigilia. 264. l. — Bóka László. Ország Útja. 210. l. — Török Sándor. Ujs. 146. sz. — Uj Nemzedék. 126. sz. — t. P. Lloyd. 227. esti sz. — K. B. Nemzeti Ujs. 125. sz.

Uj Debrecen. Fialat költők és írók antológiája. Debrecen. — Ism. Szabó Richárd. Prot. Szemle. 63—64. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.